

TRANSILVANIA

serie nouă, anul L (CLV), numărul 4 (2023)

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC | ADVISORY BOARD:

Ștefan Afloroaei (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)

Cornel Ban (Copenhagen Business School, Danemarca)

Manuela Boatecă (Universitatea Albert-Ludwigs, Freiburg, Germania)

Constantin Chiriac (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

Petr Kopecký (Universitatea din Leiden, Olanda)

Mihaela Miroiu (Școala Națională de Studii Politice și Administrative, România)

Christian Moraru (Universitatea North Carolina Greensboro, SUA)

Sorin Radu (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

Maria Bucur-Deckard (Indiana University, SUA)

Marci Shore (Universitatea Yale, SUA)

Stefan Sienerth (Universitatea „Ludwig Maximilian” din München, Germania)

Andrei Terian (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

Galin Tihanov (Universitatea Queen Mary, Regatul Unit)

Alexandru Zub (Academia Română)

REDACȚIA | EDITORIAL TEAM:

Redactor-șef | Editor-in-Chief: **Radu Vancu**

Redactori | Editors: **Dragoș Varga, Vlad Pojoga**

Secretar de redacție | Editorial Secretary: **Ștefan Baghiu**

Tehnoredactor | DTP: **Mihaela Basarabă**

Fotografia de pe copertă | Cover Photo: **Ioana Cîrlig**

Revistă editată de **Complexul Național Muzeal ASTRA**, sub autoritatea **Consiliului Județean Sibiu**
Journal edited by **ASTRA National Museum Complex** under the authority of the **Sibiu County Council**

Director general C.N.M. ASTRA | General Manager ASTRA NMC: **Ciprian Anghel Ștefan**

CONTACT:

551037 Sibiu, Bastionului 6A

Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com

www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com

www.muzeulastra.ro

Cuprins | Contents

ȘTIINȚE SOCIALE

José Itzigsohn | 1

On Decolonizing Sociology

STUDI LITERARE

Anca Parvulescu & Manuela Boacă | 13

Review Symposium: *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires*

Marius Conkan | 18

Geocritica și teoriile socio-spațiale
[Geocriticism and Socio-Spatial Theories]

Teodora Dumitru | 24

Poezia energiei scăzute. O lectură (peri)termodinamică a interpretării lui G. Bacovia
via E. Lovinescu (II)

A (Peri)Thermodynamic Reading of E. Lovinescu's Interpretation of G. Bacovia (II)

Adriana Lazăr | 35

Troubling Circulation: Early Surrealism as a Case of Negative Transfer

Gabriela Vieru & Bogdan Vișan | 45

Dublă subordonare. Subalternitate în *Platforma* lui Michel Houellebecq

[Double Subordination: Subalternity in Michel Houellebecq's *Platform*]

STUDII CULTURALE

Eugen Ciurtin | 52

În arhiva lui: Eliade (I)
[In His Archive: Eliade (I)]

Ștefan Bârză | 65

Turnura Practică a Filosofiei ca Medicină a Sufletului. Maladiile între Filosofia Stoică
și Psihiatria Contemporană

[The Practical Turn of Philosophy as Medicine of Soul: Maladies between Stoic Philosophy
and Contemporary Psychiatry]

Pavel Krafl | 71

Overview of Penitence Law in the Kingdom of Bohemia in the Middle Ages

ȘTIINȚELE LIMBII

Elena Gihghină | 88

Quantität des Inputs – eine ausschlaggebende Voraussetzung im Spracherwerb?

[Quantity of Input – A Decisive Premise for Language Acquisition?]

ON DECOLONIZING SOCIOLOGY

José ITZIGSOHN

Brown University
E-mail: jose_itzigsohn@brown.edu

ON DECOLONIZING SOCIOLOGY

Abstract: There is a growing interest in decolonizing Sociology. Yet, there is no agreed upon definition of what this entails. In this essay I address two questions related to the decolonizing sociology effort. The first one is whether sociology has a mainstream and, if so, how can we describe it? In discussing this question, I also address the relationship between sociology and science. The second question is how do we go about decolonizing the discipline? I present the outlines of a proposal to decolonize sociology's methodologies and practices and I also discuss the differences between alternative approaches and the question of what labels should we use. I don't presume to have definitive answers to these questions. I offer these reflections as a contribution to the effort of rethinking sociology, a process that needs to be a collective endeavor.

Keywords: sociology, decolonization, racialized modernity, W.E.B. Du Bois, mainstream sociology.

Citation suggestion: Itzigsohn, José. "On Decolonizing Sociology". *Transilvania*, no. 4 (2023): 1-12.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.01>.

There is a growing interest in Sociology in decolonizing the discipline. Yet, there is no agreed upon definition of what this entails. Many of us have started to walk a critical path, but we lack a shared understanding of where we want to go, a compass of sorts. In this essay I want to address two questions that are often posed as we walk the decolonizing path. First, does sociology have a mainstream and, if so, how can we describe it? Critics of the decolonization approach point to the diversity of methods and approaches in Sociology and argue that we can't really talk about a mainstream. The first task of decolonizing, then, is identifying what is that we want to decolonize and why. Second, how do we go about decolonizing the discipline? One often encounters the argument that the critiques of the discipline don't articulate a clear alternative. To be sure, there have been important critiques of the discipline and attempts to articulate alternative ways of practicing sociology. The proposal presented here builds on these previous efforts. I offer these reflections as a contribution to the effort of rethinking sociology, a process that needs to be a collective endeavor.

Does sociology have a mainstream?

I often encounter the argument that sociology is a broad and plural discipline, that it does not have a mainstream,

and therefore there is nothing to decolonize. Yet, I believe there is a mainstream that those that are outside of it can clearly see. The mainstream is composed by those epistemological and methodological approaches that: a) are likely to be present in graduate training programs; b) are likely to inform papers that are published in the top journals (the *American Sociological Review* and the *American Journal of Sociology*); and c) their belonging in the discipline is not questioned.

From this perspective the mainstream of the discipline is composed by two broad epistemological/methodological approaches:

1. Positivism: positivists in the social sciences assert that we know the social world directly through empirical measurement and that we can model and predict the relationship between different aspects of our social reality (operationalized as variables), even if that relationship is probabilistic and not deterministic. Things that we can't measure or propositions that we can assess empirically are not the object of the social science. Furthermore, positivists believe that the researcher is external to the object of research and that lived experience does not affect knowledge production. The key to objectivity is having reliable and valid measures and the right models. There is an affinity between positivists and quantitative methods (although not all the positivists engage in quantitative studies and not all those who engage in

quantitative sociology are positivists). Quantitative methods are central to all graduate programs, and the work of positivist sociologists represent a large percentage of the papers published in the top journals. Furthermore, positivists are never told that what they do is not sociology.

2. Postpositivist sociologies: a large number of sociologists embrace postpositivist epistemologies—either constructivist or realist.² Constructivists assert that social reality is the product of social interaction and communication and therefore not external to us. The task of sociology is to interpret meanings, not to establish regularities. Constructivists often embrace “grounded theory,” that is, they let their empirical findings guide their theoretical constructions—which assumes that they do not bring with them a preestablished viewpoint through which they see the field. Realists—or critical realist—sociologists assert that the social world is external to us and that we can know it. But different from positivism, realism emphasizes that knowledge is always perspectival; we know the world only through our theoretical lens. Our theoretical perspectives inform the questions we pose and the aspects of the world we pay attention to and try to understand. Furthermore, postpositivists argue that not all that is relevant in the social world is observable or measurable.

Constructivists engage mostly—though not only—in qualitative studies. Qualitative methods have been part of the discipline from its beginning. Many, though not all, of realist sociologists engage in comparative historical sociology. Some of them—those that follow the path set by Theda Skocpol and Jim Mahoney³—try to emulate the quantitative logic of research, looking for ways to assess the effects of isolated variables (albeit using small n samples). Others—those that follow the work of scholars such as Margaret Sommers or William Sewell⁴—are more anchored in historical methodologies and try to analyze their cases from within their own logic.

Urban ethnography and historical sociology were central to the discipline from before the rise to hegemony of quantitative methods. Qualitative courses are likely to be present in most graduate programs. Historical sociology courses are sometimes present in graduate training, although not as much as quantitative and qualitative courses, but students are likely to encounter the work of realist sociologists in theory courses too—the epistemological premises of constructivism and critical realism, however, are seldom discussed. The work of constructivist and realist (and critical realist) scholars is regularly published in the top journals, and the belonging of postpositivist scholars in the discipline is unlikely to be challenged, though sometimes quantitative scholars consider qualitative and historical methods “soft methods,” or “not really scientific.”

These are then the components of the mainstream. The positivist mostly quantitative scholars, the

constructivist mostly qualitative scholars, and the critical realist mostly historical sociologists. This is indeed quite a heterogeneous mainstream. It includes different methodologies and different epistemologies. It is particularly heterogeneous when compared to the other social sciences that are much more centered around theoretical paradigms, epistemologies, and methods. It is understandable that anyone who is part of this variegated mainstream would be puzzled if told that the discipline has a mainstream and will tend to question this notion.

But the positivists and postpositivists in the mainstream have several things in common. They construct their arguments mostly through middle range theories that rely on hypotheses and/or causal mechanisms. These middle range theories are drawn mainly from Eurocentric theoretical frameworks. Also, most middle range theoretical approaches are built on methodological nationalism and analytical bifurcation.⁵ Realists and constructivists recognize that the practice of the social sciences has an effect on society that needs to be accounted for, and that society’s dominant ideas and norms affect the social scientist. But, like positivists, they believe that social scientists can transcend their positionality and be detached observers of social life. Also, whereas there is considerable work in the mainstream measuring racial gaps and inequalities, most of this work is not critical of racism and coloniality as constitutive elements of modernity. The mainstream is also not critical of the way the discipline and the university work.

The mainstream then is diverse and contentious, but it is clearly visible to those of us who do not share its epistemological and methodological premises. Those who are not part of the mainstream are mostly critical scholars—critical of racism, colonialism, and patriarchy. These scholars make the critique of the existing structures of oppression and exclusion the center of their scholarship. They also criticize the racism and colonialism embedded in the discipline’s theories, methods, and methodologies.⁶ And they are also often critical of the way the university works. Still, there is also a great variety of positions outside the mainstream.

The World System perspective, for example, started by presenting itself as an alternative to the existing disciplines and proposing a historical social science.⁷ Today the people who work within the World System perspective have their own section (PEWS – Political Economy of the World System)—and their own journal (*The Journal of World System Research*) within the American Sociological Association (ASA). What started as a holistic challenge to the disciplines has been institutionalized as an accepted part of sociology. Yet, it is not part of the mainstream because it is not a regular part of graduate programs, and it doesn’t have a strong presence in top journals.

Another set of perspectives that are not part of the mainstream are critical race approaches (CRT, racial formations, systemic racism, racialized social systems, Black Feminism). Today many sociologists working on questions of race and racism do so from one of these perspectives. People working on race have two sections in the ASA (the Racial and Ethnic Minorities section and the Race, Gender and Class section) and also an ASA sponsored journal (*Sociology of Race and Ethnicity*), which in my opinion is the best journal in American sociology. Still, these approaches are ignored by the mainstream. They are not a central part of graduate training (not all the programs have courses on race and ethnicity and when they have them, they are electives) and they don't appear regularly in top journals (even though the top journals are a little bit more receptive than in the past). Most fields in sociology still manage to avoid addressing race and racism.

Within critical race perspectives there are a range of approaches with different degrees of distance from the mainstream. On the one hand, there is an emerging quantcrit approach that embraces critical race theory and uses quantitative methods to analyze systemic racism.⁸ The quantcrit approach has one foot on the mainstream by virtue of its analytical methods that are those of the core of the mainstream. And one foot outside the mainstream by virtue of its critical race perspective. On the other hand, Black Feminism, particularly in Patricia Hill Collins'⁹ version, poses a strong challenge to the mainstream's epistemologies and methodologies by grounding knowledge production in lived experience and rejecting claims about the detachment of the social scientist.

What about scholars who want to decolonize sociology? Until recently these scholars found themselves outside of the discipline, in other interdisciplinary fields such as Ethnic Studies or Africana Studies, or on the very outer edges of the discipline. The decolonizing critique is not part of the training of graduate students, and it is not represented in top journals. Of late, calls for decolonizing sociology have become more visible and there have been several panels in conferences on this question. But these calls are still rejected by most of the mainstream that would rather keep the decolonizing approach in the margins. The reason for that is that the decolonizing push represents a challenge to the hegemonic understandings and practices of the discipline. A challenge meant to expand the boundaries of what is recognized as legitimate forms of knowledge in sociology in order to make the discipline more habitable to people who look at the world from its margins and have a commitment to use sociology for liberatory change.

Is sociology science? And if so, so what?

One argument often posed by mainstream sociologists is that what defines the mainstream of the discipline is the scientific method. There are three related claims

here. The first one is that science is what defines the mainstream of the discipline. A second, implicit claim is about the positive value of science. And finally, there is the claim that the critical approaches are normative and not scientific.

Let's examine these claims. First, is science what defines the mainstream? In order to answer this, we first need to define science.¹⁰ I'd suggest that science is a way of looking at the natural and social world based on systematic observation and gathering of information and the checking of our assertions against the evidence we encounter. If we accept this definition, can we say that sociology is a science? Yes, absolutely. Perhaps some quantitative sociologists will have issues with the scientific character of qualitative or historical methods, but I would argue that all forms of sociology try to gather information systematically and try to check their claims in relation to what they found. Of course, it is more complicated than that, and there are many debates about how our ways of understanding the world and our experiences influence what we see, and how what we see is fully or in part constructed by us. These are long standing debates between positivists, realists, and constructivists, between those that favor the detachment of science and those that assert the need for critical approaches. But following the definition I proposed, I'd argue that sociology is indeed a scientific discipline.

But is science an unquestioned good? We've known since Durkheim¹¹ that in the modern world science has a quasi-religious status, that it enjoys a great deal of respect, and it generates a strong sense of almost unquestioned identification. It is, in fact, a form of civic religion. But is this unquestioned positive assessment of science granted? On the one hand, the applications of science have given us many of the things that we enjoy: medicines and vaccines, the internet, and the ability to travel to distant places. They have allowed us to live in ways unthinkable to previous generations. Science has given us the computer in which I write and the opportunity to be in almost immediate contact across distances. But, at the same time, science has been used to justify racism. Scientists have told us that harmful things are not harmful. Science has helped create terrifying weapons. Science has made possible very scary forms of social control. Science has given us tools to change our energy matrix and also the industries that have polluted the world.

Perhaps the defenders of the unquestioned good of science can argue that the bad uses are distortions of science, but are they? If science is a method of looking at the world, then that method can be applied and has been applied for all sorts of purposes. Science has been part and parcel of the forms of oppression and exclusion of racial and colonial modernity and it has silenced alternative ways of relating to the world. The decolonial critique of science focuses on it being a part

of the colonial matrix of power. Does that mean that we need to reject science? I don't think so, at least I am not willing to take the critique to that extreme. But asserting that something is scientific does not exempt it from scrutiny. Perhaps, in a pragmatic way, we need to assess different forms of science and their applications by their consequences.

I did my undergraduate studies at the Hebrew University in Jerusalem (my family went to exile in Israel in the 1970s, during the last military dictatorship in Argentina, and I lived there until I came to the U.S. for graduate studies in 1990). During my studies, I had the opportunity to take a seminar with Shmuel Eisenstadt, who was one of the most impressive professors I studied with. He was able to present ideas in ways that led you to think in new directions, whether you agreed with him or not. I was always puzzled by how someone could be so rambling, convoluted, and jargonistic while writing and so exciting while speaking. Most of the time I didn't agree with him, but the one thing that I took away from that seminar was the justification Eisenstadt offered for the value of sociology. For him sociology was the quintessential democratic discipline. He asserted that authoritarian regimes could deal with philosophy and political theory because those fields were abstract and did not address everyday realities. But sociology, with its empirical focus on concrete social relations provides tools for society's reflexivity; that is its value. And because of this empirical focus on concrete social relations, he argued, sociology could only thrive in democratic societies. I don't know if that claim holds empirically, but I remembered being impressed by the argument.

In that seminar at least, Eisenstadt was careful to frame his justification in terms of the contribution of sociology to the reflexivity of the public sphere and not to public policy. He knew well the potential bad effects of sociology on public policy, since in the 1950s he conducted research that justified and legitimized the policies of the Israeli government towards Jewish immigrants from North Africa and the Middle East, policies that cemented durable forms of inequality. In any case, if we accept Eisenstadt's justification for sociology, then we need to assess the good of the discipline by its contributions to social reflexivity (and we could have asked Eisenstadt about the role of the Israeli social sciences in legitimizing settler colonialism).

What can we say then about sociology in the United States? Rooted in pragmatism, mainstream American sociology has been the science of moderate technocratic reform. It has a salutary desire to address "social problems," but it fails to understand what those problems are. American sociology has produced lots of works about racial and gender gaps—and it is indeed important to document existing inequalities—but at the same time the discipline has failed to address racism, patriarchy, and colonialism. While sociology has

advocated for reforms to address racial gaps, at the same time it has legitimized the racialized order of things. Of course, the discipline is broad, and anyone can come up with examples of sociologists that have been critical of existing social structures. This is true, and in particular in the field of race and ethnicity we have recently seen a lot of very good critical work. But I am talking about the mainstream of the discipline as I defined it above.

And if you doubt me, I invite you to check how many articles in the main sociology journals are critical of colonialism or settler colonialism, how many papers were published in sociology journals about the ways in which racism and colonialism constructed and still construct our world—which is not the same as talking about racial disparities or putting a race variable in a regression. The discipline has started to analyze its colonial origins, but it has been reluctant to address its colonial present. The discipline has a preference for apolitical and technocratic policy recommendations to address social problems—a preference not corresponded by policy makers and technocrats who prefer to listen to economists—but it does not question the fundamental global and local structures of inequality or analyzes the forms of subjectivity and practice they generate.

And this is why in spite of the fact that many years ago I was truly impressed by Eisenstadt's justification of sociology, today I prefer Du Bois' take on the social sciences.¹² In his youth, Du Bois saw the role of science along reformist pragmatic lines. When he wrote *The Philadelphia Negro*, he thought that he would document with massive amounts of data the work of the color line and that that would lead the city elites to change their ways and undo the racist barriers to opportunity that the Black population of the city faced. Of course, that was not the case. Eventually, his experiences in Philadelphia and Atlanta trying to undo racism through the scientific documentation of its consequences led him to a more critical view. He came to realize that history and the social sciences had been constructed to justify racism and colonialism. This did not lead him to give up on the social sciences but to embrace a critical approach, seeing the social sciences as a tool for documenting the ways in which racism and colonialism work and for informing and guiding the work of people struggling against racism and colonialism. For Du Bois' the social sciences were a tool for knowing society for the purpose of changing it (this he had in common with Marx).¹³ This is how I understand a Du Bois inspired decolonial sociology.

Towards a decolonized sociology

For me the impulse to decolonize sociology is a continuation of the Du Boisian sociology I wrote about with Karida Brown.¹⁴ Bringing Du Bois back into Sociology never meant adding him to the Eurocentric canon. Rather, I always saw this as a first step in bringing

into the discipline a large number of thinkers that have been writing about the world from the margins, thinkers such as Anna Julia Cooper, Ida. B. Wells, Franz Fanon, Walter Rodney, Claudia Jones, Anibal Quijano and many others. I am currently writing a book together with Zophia Edwards and Ricarda Hammer on decolonizing sociology, trying to present a theoretical/methodological approach for rethinking the discipline's practices, understanding that decolonizing is a constant process, not an end goal. I provisionally call this approach a decolonial sociology, though at the end of this essay I discuss the problems with this and other labels.

Decolonial sociology puts racism and colonialism at the center of the discipline's enquiry. The goal of decolonial sociology is to study, on the one hand, the historical and present forms of racial and colonial capitalism to unveil its structures of oppression and, on the other hand, to study the forms in which people have lived in it, resisted it, and tried to build a more just world. It poses Du Bois' question concerning the hypothesis of law and the presence of chance: To what extent can people shape their world under the constraints in which they live? And it asks this not only for the sake of knowledge but with the hope of contributing to people's liberatory efforts.

We start the book with the well-established critique of the Eurocentricity and coloniality of social theory, and we go beyond it in three ways. First, we develop a margins epistemology based on Du Bois' idea of second sight. Second, we reflect on the implications of this epistemology for our methodology and methods. And third, we reflect on how embracing a decolonial approach ought to change the way we relate among ourselves: among colleagues, between professors and students, between scholars in the global north and the global south, and between academics and social movements and communities.

In terms of our epistemology, we argue that lived experience and positionality matter for knowledge production. This argument is, of course, not new; it is at the base of Patricia Hill Collins' Black Feminist epistemology and Julian Go's perspectival realism among others.¹⁵ But we believe that rooting our epistemology in Du Bois' second sight helps us to address better how a margins epistemology works. Du Bois was clear that our experiences matter for how we understand the world. He asserted that from the margins you can see the world of the dominant whereas from the positionality of the dominant it is difficult to see beyond the color line.¹⁶ But at the same time he argued that not everyone who is in a subaltern position will develop a critical view of the world, and that not everyone who develops a critical vision will see the world in the same way. Furthermore, he also asserted that it is difficult but not impossible to develop a critical perspective while looking at the world from a dominant position—this is the point of his biography of John Brown.¹⁷

A perspective from the margins, then, is not about identity, and not fully about positionality: not everyone who is a member of racialized or colonized groups will develop second sight or a critical view. Positionality matters because the experiences it generates make it easier for people to see and understand the structures that produce those experiences. And if anyone doubts that, they can turn their sociological eye to the discipline and ask themselves who are the people who bring questions of racism into sociology? Who are the people who address questions of patriarchy? Among whom the idea of intersectionality originated? Or simply look at the demographics of the different ASA sections. But looking at the world from subaltern social positions may generate a multiplicity of perspectives, some critical and some not. Furthermore, critical outlooks can be developed by people in dominant social positions, or contradictory social positions that include subaltern and dominant components. So, our epistemology relies on a subaltern standpoint, but specify it as a critical perspective from the margins (or critical subaltern perspective).

We first show how our epistemology works by looking at how we would rethink our basic concepts (such as humanity, rights, and citizenship), our temporalities, and our units of analysis, if we looked at modernity from the perspective of Haiti rather than France, England, or the United States. And we proceed to argue that the same exercise ought to be done by looking at concepts and categories from different margins. Truth may emerge not from the slow accumulation of knowledge following the mainstream scientific method, as this usually represents the view of the dominant groups, but from the conversation between different perspectives from the margins, each of which has a relative epistemic privilege in regard to the specific issue that they confront (but not in regard to all issues). And understanding also that each positionality can generate different and sometimes contending understandings of the world.

Concerning methodology—that is, how we approach research—we argue for: a) the need to rethink the fields of the discipline by centering colonialism, racism and patriarchy in our analyses; b) historicizing sociology, that is, rooting our analysis in the understanding of histories and historical structures, c) theorizing within history, that is, analyzing cases within their own logic and focusing our theories on the complexities of specific historical moments rather than building theories and concepts that apply across place and time; d) privileging messy narratives that emphasize conjunctural contingencies and complexities over elegant causal models or mechanisms, and e) analyzing the specificities of local cases while linking them to the global trends and structures of racial and colonial capitalism.

We aim to study the different geographical and temporal forms of racial and colonial capitalism, understanding that it changes constantly as a result of

different and contradictory forms of human agency and that the local is never a unit of analysis detached from global processes. We don't abandon the goal of saying things that apply across cases, what we usually refer to as generalization, but we do so by contrasting specific cases and their global entanglements and exploring the commonalities and the limits of what we can assert.

In terms of methods—that is, techniques of collection and analysis of information—we embrace the use of all the methods, but we emphasize the importance of embedding them in the methodology described above. In terms of quantitative methods, we argue that they have to specify the social relations behind the variables they use (e.g., we are not speaking of race as an individual characteristic, but we are analyzing structural racism) and historicize their cases. In terms of qualitative methods, we emphasize the importance of understanding the broader structural contexts of cases and their local/global historical connections. In terms of historical methods, we emphasize the importance of theorizing within history and reading archives against the grain. Also, we emphasize that the analysis of experiences for understanding the structures of the world need to be incorporated into the discipline—e.g., books such as Du Bois' *Dusk of Dawn* or Fanon's *Black Skin White Masks* are examples of this method.¹⁸ For all methods, we emphasize the importance of embedding our studies in the understanding of historical structures and linking the local and the global.

To be sure, there are people in the discipline that do some of these things. For example, Sewell's eventful sociology has similarities with our messy narratives, Somers has argued in favor of theorizing from history, and Go and Lawson's global historical sociology and Bhambra's connected sociologies center relationality as a key methodology to overcome analytical bifurcation.¹⁹ These are just a few examples, not an exhaustive list. As a result, we often encounter the argument that "someone has already done this" and that "there is nothing new in our proposal." But none of the works mentioned includes all the elements of the methodology we are proposing; and what we argue for is a comprehensive approach, not isolated methods.

There are a few works, though, that use methodologies that are close to the one presented here. One such work is Karida Brown's *Gone Home*,²⁰ another one is Anca Parvulescu and Manuela Boatca's *Creolizing the Modern*.²¹ These two books historicize sociology, theorize within history, use messy narratives and connect local histories to global processes. The similarity with our method is the result of Brown using a Du Boisian approach and Boatca and Parvulescu relying in part on decolonial analysis.

Finally, we also argue for rethinking our daily practices and relations. We argue that currently the academic field is structured along individualist, hierarchical, and competitive lines and we call for rethinking it based on

an ethic of cooperation, solidarity, and mutual care. That means rethinking how we relate to each other, how we engage each other's work, how we train our students, how we relate to the struggles and demands of scholars in other parts of the world. And it also means to make the academy more accountable to civil society and the communities we work with.

This is then how I understand decolonial sociology. Is it science? It is a form of science in that it follows the definition I offered in this essay: it gathers information in a systematic way, and it assesses its claims against this information. It is different from mainstream sociology in that it recognizes the importance of lived-experience and the situatedness of knowledge, it is rooted in critical perspectives from the margins, and it sees science as a tool for liberation.

Is it possible then to decolonize the discipline? Walter Mignolo, one of the key decolonial thinkers, argues that the disciplines are too embedded in the colonial matrix of power and that it is impossible to decolonize them.²² For him, decolonization is about delinking from the colonial matrix of power. On this issue I follow Du Bois rather than Mignolo. Du Bois grew very critical of the role of history and the social sciences in legitimizing the racist and colonial order, but he believed that they could also be used as tools for liberation. That is, they could be used to increase society's reflexivity (Eisenstadt justification) for the purpose of undoing social structures of oppression and increasing the ability of people to shape the world in which they live. To be sure, completely replacing the current disciplinary common sense with a different one is not feasible without a major change in existing social relations and the structure of the academy. But destabilizing the existing forms of hegemonic knowledge and practices and broadening the boundaries of what is possible to do within the discipline is feasible.

Why decolonial sociology?

When I started working on rethinking the way I practice the discipline I did so in terms of developing a Du Boisian sociology. But for me this was never only about Du Bois but about rebuilding sociology based on the ideas of Du Bois' and also those of a large number of thinkers from the margins. That led me to look for a different label. One option is anticolonial sociology. And there is a lot to argue for this label as much of what I think needs to be done is to bring into the discipline the thought and insights of anticolonial thinkers and rebuild our theories and methodologies from an anticolonial perspective. But the anticolonial label is linked to the 20th century project of decolonization based on national independence and various forms of developmentalism. This project led to the creation of new global structures of inequality, characterized by neocolonial forms of insertion in the global economy, the development of local elites

that perpetuate social exclusion, and the continuation of colonial forms of knowledge. The potential of this happening was seen clearly by anticolonial thinkers such as W. E. B. Du Bois and Franz Fanon. In fact, we could already see in the Haitian revolution the problems that were going to affect the later decolonizing efforts.²³

The appeal of the decolonial perspective, in its initial formulation by Anibal Quijano, is that it proposed the concept of coloniality of power to articulate the critique of the neocolonial structures of inequality and the continuation of colonial modes of knowledge.²⁴ This is very similar to Du Bois' critique, and Ramon Grosfoguel has argued that Quijano developed his approach as a result of his encounter with the works of Du Bois and other thinkers of the Black Radical Tradition.²⁵ It is true that in the latest work of Quijano and particularly in the work of Mignolo, the decolonial critique focuses almost exclusively on the cultural and knowledge forms of the colonial matrix of power, but in its origins, the decolonial approach was closer to Du Bois' critique of the structural and cultural forms of exclusion of our times.²⁶

If the anticolonial label is associated to the national independence developmentalist project, the decolonial perspective is attached to Mignolo's option for delinking. The model that Mignolo returns to is the Zapatistas in Chiapas. The Zapatistas are an exemplary case, an example of an exit strategy that was always present, but its success is based on the fact that they are an isolated case. I don't see how delinking can become an option for all the oppressed and marginalized. I think that we don't have an alternative but to try to work within the world in which we live, not to delink from it. I believe we need to work to deepen democracy and to democratize the economy, put it under the control of society (which is not necessarily the state).

The emancipatory projects of the 20th century (socialism and developmentalism) were all predicated on instrumental rationality and gave a central role to science, whether in production or management. Here is where I think the decolonial critique of science is on point. Science should be one of the tools we use in imagining a different world, but it cannot be the leading one because it is indeed part of Western instrumental rationality. We need different epistemic paradigms to think about relationships between people, between people and their environment, and about what constitutes a good life. So, whereas I don't share the option for delinking, the decolonial critique of the colonial matrix of power and its emphasis on the pluriverse—that is, the existence of multiple logics and modes of organizing relations between people and between people and their environment—is key for rethinking what democratizing society and the economy may mean.

What about the postcolonial label then? In sociology the postcolonial approach was articulated most systematically by Julian Go. My thinking has many

coincidences with Go's postcolonial approach but also important differences. The first difference is about the purpose of the critique and of the social sciences. I see Go's proposal as an internal critique of the discipline. A very powerful and well-articulated critique aimed to create a better social science. And if the discipline adopted Go's vision it would indeed be a better social science. But, to my knowledge, Go has not written about the liberatory possibilities of the social sciences, the need to link the academy to communities, or the need to change the practices of the academy. And those points are central to decolonial sociology, as well as to the anticolonial tradition. I don't know what Go's position on these questions is. A liberatory sociology is not contradictory to postcolonial sociology as he articulates it, but he has not made questions of liberation central to his articulation of a postcolonial sociology.

A second set of differences concern the epistemological stands of postcolonial and decolonial sociology. Here there are important coincidences but also relevant differences. Go proposes perspectival realism as an epistemic approach to rebuild sociology.²⁷ Go relies on feminist approaches to make the case that knowledge is situated and advocate for a subaltern standpoint. He is not the first to make the case for the situatedness of knowledge in sociology. That argument is present in Du Bois' work, and it is also part of Patricia Hill Collins' Black Feminist epistemology; it is present in Boaventura de Sousa Santos epistemologies of the south and in Raewyn Connell's call for southern theories. But none of them developed the argument as thoroughly and systematically as Go does, addressing potential critiques and making the compelling case that it makes a better social science.

In the book Zophia Edwards, Ricarda Hammer and I are writing, we argue for a margins' epistemology based on Du Bois' idea of second sight. This is in many ways similar to perspectival realism, but the justification is different. Go's chapter on perspectival realism in *Postcolonial Thought and Social Theory* is compelling, but he builds his case on the philosophy of science while he sidelines the question of politics: what is knowledge production for? Go asserts that "indigenous sociology justifies itself on the grounds of justice... But more can be had..." (p.173). Adding that the subaltern standpoint can help provincialize categories, produce better sociological accounts, build new theories and redirect our attention to hidden concerns.

Go endorses the argument for justice but emphasizes the contribution of the subaltern standpoint to social science knowledge—and to his credit, Go has introduced the work of excluded authors into the discipline in a consistent way. Yet, I believe that the argument for justice matters more than Go allows for. Building on authors that write from the margins is, on the one hand, a question of epistemic justice, and, on the other hand,

it poses the question of the injustice of the existing social order. The work of subaltern thinkers brings perspectives and insights that we need to recuperate for the sake of making the discipline relevant to liberation struggles.

This emphasis on the question of justice—in fact, on the importance of building a critical sociology—affects also how we relate to mainstream social theory. In his article “For a Postcolonial Sociology,” Go elaborates on the question of redeploying social theory arguing that

“Still, skeptics might wonder whether the use of relational theories and especially European theories like ANT or field theory is counter-productive. Would not a true postcolonial sociology look elsewhere, beyond the West? As noted, the project of localizing or ‘indigenizing’ sociology meets this challenge. Yet one of the goals of this article has been to show that a postcolonial sociology might also redeploy theory for its own ends—assuming, that is, that the theory deployed does not fall into the trap of substantialist ontologies. Regardless of their geographical origins or their abstractions, relational theories like ANT or field theory—when used to analyze transnational, interimperial, or intra-imperial dynamics or processes—permit a transcendence of metrocentrism and can help us meet the postcolonial challenge.”²⁸

From a decolonial perspective we need to examine whether redeploying a theorist or a theory contributes to the decolonizing of knowledge. If we are to redeploy mainstream theory, we need to assess it by whether the theorist is taking a critical position from the margins or if we can use the theory for that purpose. This is so because the purpose of decolonial sociology is not only overcoming metrocentrism but also linking the practice of the social sciences to struggles for justice.

Take for example the work of Pierre Bourdieu. Go sees him as an early theorist of colonialism (and also relies on field theory to build his argument for relationality). I read Bourdieu’s writings on Algeria, and my interpretation of these texts is different from Go’s interpretation. In my view, Bourdieu’s writings on colonialism were incidental, he was in Algeria in the middle of a liberation war, and he wrote about what he was seeing, but he did not develop a theory of colonialism, much less anticolonial theory. To me his writings on Algeria resemble the contemporaneous writings of modernization theorists on and in Latin American—the texts are available, and anyone can read them and decide for themselves.²⁹

In any case, after his return to France the question of colonialism disappears from Bourdieu’s writings. The only text that Bourdieu writes after leaving Algeria that invokes imperialism, *On the Cunning of Imperialist Reason*, co-authored with Loic Wacquant, is not a critique of eurocentrism or empire, but a critique of the influence of American social science on European

social science, that is, an argument between Eurocentric traditions.³⁰ But in order to make that argument broader, Bourdieu and Wacquant criticize the work that American social scientists did to support Afro-Brazilian activists in their efforts to argue that race and racism are prevalent in Brazil. They see this collaboration as an imposition by U.S. scholars of U.S. definitions of race. In fact, this it is one of the few actually positive interventions of American social science, which was to contribute to the analysis of racial inequality and racism in Brazil and provide international academic legitimacy to Afro-Brazilian (and Afro Latin American) social movements in their struggle against nation making projects that are as racist as the U.S. but deny that they are racist or the existence of race itself.

Bourdieu and Wacquant criticize those efforts, and in doing so they defend the Brazilian racial democracy view, essentializing as a different cultural model of race what was in fact a racist nation making project. Moreover, the work of Bourdieu is constantly invoked by those in American sociology that argue that race is a folk category and that social scientists should focus instead on group formation and group boundaries, or that social scientists should focus on social difference in general rather than on race and racism. From the point of view of decolonial sociology, there is no reason for redeploying Bourdieu’s theories.

There are also important differences in what decolonial and postcolonial sociology aim to do. In his paper “For a Postcolonial Sociology,” Go argues that the postcolonial approach “is not defined by whether it focuses upon non-Western societies. Nor is it defined by whether it studies colonialism or imperialism, or whether it originates in the postcolony. It is defined by its relational assumptions and its attempt to apply relational thinking to apprehend social relations around the globe.”³¹ Postcolonial sociology aims to change sociology’s theorizing and methodology by applying relational thinking combined with a subaltern standpoint. Go makes a compelling case for this.

But the goal of decolonial sociology is different. The purpose of decolonial sociology is to look at the historical and present forms of racial colonial capitalism and the ways in which people have tried, with different degrees of success, to shape their own world within their historical constraints. Both approaches use a different language to talk about the modern world. Go consistently talks about empire and its legacies. I talk about racial and colonial capitalism as a historical system. Probably we will agree on many of the concrete things we have in mind, but those are different ways of defining and describing the world.

For the decolonial approach, historical capitalism has been constructed and centered around colonialism and racism. Patriarchy is central too, and although it has a longer history, it has specific forms of articulation

within this historical system. So, colonialism, racism, and patriarchy are the three structuring elements of “modernity.” This is the historical system that emerges after the Europeans stumbled upon the American continent in 1492 and this is the historical system in which we still live.³²

Go has recently published an article on the concept of racial capitalism.³³ He highlights three tensions in relation to this concept. First, he asks whether “race” as opposed to other forms of difference is the primary mode of differentiation in capitalism? Go responds that “we can arrive at a resolution only through careful research that more clearly defines “race.””³⁴ Second, Go asks whether deficiencies in existing theory warrant the new concept “racial capitalism?” He answers that “because Marx’s theory of capital does not center race, the racial capitalism concept and the research and theorizing that go under its banner can fill the void. The concept may provide the basis for an alternative theory not only of racial capitalism but also of racialized capital.”³⁵ The third question that Julian poses to the concept is whether the connection between race and capitalism a contingent or logical necessity is. Here he answers that a “possibly more productive route would be to reframe the issue as one of social difference rather than race.”³⁶ He concludes the article as follows:

“There are tensions but these are productive tensions. This counsels that we should embrace rather than overthrow the racial capitalism concept. Precisely because the racial capitalism literature contains these tensions, it connects with various existing theoretical debates in sociology while raising important new questions for further theorizing and research.”³⁷

From a decolonial perspective I don’t see the tensions that Go poses as real tensions for the analysis of racial capitalism. Decolonial sociology aims to analyze coloniality and racism, not race. Therefore, what we need is more studies of how racism and coloniality operate in different places and different times, rather than clearer definitions of race. Furthermore, I disagree with Go’s suggestion of reframing the issue “as one of social difference rather than race.” Can we imagine a capitalism not tied to racism, or tied to other forms of difference? Yes, of course we can, but the decolonial approach takes as the starting point the study not of abstract theoretical possibilities but of a concrete historical system that has been racist and colonial from its beginning until our days. This does not mean that there aren’t other important bases of social differentiation. It means that racism, coloniality and patriarchy have been the key structural axes around which the period we know as modernity has been constructed. Ultimately, Go’s article makes clear that the concept of racial capitalism does not have in postcolonial sociology the central place that racial and

colonial capitalism has in decolonial sociology.

Finally, there are methodological agreements and differences. I have already addressed the question of standpoint, one of the methodological bases of Go’s postcolonial sociology. The other one is relationality. Go sees relationality as the way to overcome analytical bifurcation in the discipline. I agree with this goal, but Decolonial Sociology uses relationality as a method to study the historical and contemporary articulations of racial and colonial capitalism and its transformations. The method is similar, but in decolonial sociology, it is tied to the study of a concrete historical system.

A final methodological difference is in how we articulate our research and arguments. In *Postcolonial Thought and Social Theory* Go asserts that the subaltern standpoint “can lead to new middle range theories of entirely new things—‘new’ as in previously hidden, subjugated, or elided. Not only, then, can we generate new objects, we also can produce new theories and concepts for studying them.” And he endorses the injunction that “Southern theory should produce new mechanisms or models, new definitions or classifications, a set of semi-general propositions, or a reconstructed theory.”³⁸ Postcolonial theory then is a theoretical paradigm that aims to generate middle range theories based on causal mechanisms and propositions. That is, postcolonial sociology aims to operate within the parameters of the discipline, just that it does this better.

Decolonial sociology, on the other hand, is not interested in generating middle-range theories, mechanisms, or propositions, but rather in what I called messy narratives. Narratives that are aimed to throw light on the complexity of historical situations, on contextual interactions between law and chance, and on the ways in which the local and the global are connected and the contingent interacts with the structural in specific places and times. The messy narratives we propose are closer to Connell’s “dirty theories,” than to Go’s postcolonial approach. As Connell writes in *Southern Theories* “the goal of dirty theories is not to subsume, but to clarify; not to classify from outside, but to illuminate a situation in its concreteness.”³⁹ Messy narratives, like any narrative, includes causal arguments, but their goal is not to generate general mechanisms or models, but, as Connell asserts, to explain concrete situations.

Postcolonial sociology is a theoretical/methodological approach that aims to practice sociology as we practice it today but changing some of its methodological elements to make it better (and it would indeed make sociology better). Decolonial sociology is aimed to change how we practice sociology and how we engage in theorizing. It is also an approach that aims to be liberatory and that challenges the structures of the academy.

What's in a label?

Labels are important because they synthesize key elements of an approach, and they capture the imagination of people. But at the same time, they carry baggage, they are attached to particular visions and ideas. What appeals to me in the decolonial approach is the powerful critique of the colonial matrix of power, the effort to link between academic critique and social movements, and, in the early version of it, the articulation of coloniality as a critique of our forms of knowledge and of structural forms of oppression. Although I disagree with the delinking option that Mignolo makes the center of the approach, I think that the decolonial emphasis on the critique of the colonial matrix of power can help us rethink liberatory projects to go beyond the problems that characterized 20th century developmentalism and socialism.

But here I face the criticism of my co-author and friend Ricarda Hammer. She argues that there is a tension in my reliance on Mignolo because of the strong emphasis in his work on cultural critique to the detriment of a critique of the material structures of oppression and exclusion. Instead, she argues that the anticolonial canon and the Black Radical Tradition engage both with the epistemic critique in the work of Sylvia Wynter, Franz Fanon and Anthony Bogues and with the anticapitalistic critique in the work of thinkers such as Du Bois and Walter Rodney. I think she is right in her critique of my argument. There is indeed a tension in my argument and may be some decolonial scholars will not recognize it as decolonial. But I think that there is a tension in her argument too because I don't think that Wynter is part of the anticolonial tradition in the same way that Du Bois and Rodney were. Du Bois and Rodney embraced the 20th century socialist project from

an anticolonial perspective. Wynter's position is one that focuses on the cultural aspects of domination and resistance. In fact, I see many parallels between Wynter's and Mignolo's arguments.

Ricarda Hammer and I agree that the question is how to unlink the anticolonial imagination from the 20th century political project of national independence and developmentalism, but we come to the same point from different angles, that are the result of the intellectual roads we took to get there. I got to my position by engaging the works of Du Bois, Quijano and Mignolo, so the tension in my argument is one that I can live with. She got to her position by engaging the works of Fanon, Wynter and Hall, so she can live with the tensions in the anticolonial position.

Our argument draws heavily from the anticolonial tradition and decolonial analysis, but it does not correspond fully to either of these approaches. I don't know what label we will end up using in our book. If we end up using the decolonial label we may find ourselves explaining how what we propose is different from what Mignolo argues. Similarly, if we embrace the anticolonial label, we may find ourselves explaining how our project is different from the 20th century project of national independence and development. Should we propose a new label? We would rather avoid the proliferation of labels if possible. In any case, we agree that what is really important is, as Ricarda Hammer put it, that we want to change the rules of the game: it's not just about better knowledge, it's about knowledge and the world.

Acknowledgements: I want to thank Ricarda Hammer, Dan Hirschman, and Julian Go. Their generous comments, suggestions, and critiques helped me develop my thinking. The responsibility for errors and for the arguments is solely mine.

Notes

1. Gurinder Bhambra, *Connected Sociologies* (New York: Bloomsbury Academic, 2014); Raewyn Connell, *Southern Theory* (Cambridge: Polity, 2007); Julian Go, *Postcolonial Thought and Social Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2016); Jose Itzigsohn and Karida Brown, *The Sociology of W. E. B. Du Bois* (New York: New York University Press 2001); Ali Meghji, *Decolonizing Sociology* (Cambridge: Polity, 2021) Boaventura de Sousa Santos, *Epistemologies of the South* (New York & London: Routledge, 2014).
2. For an excellent discussion of realism and constructivism in sociology see Isaac Reed, *Interpretation and Social Knowledge* (Chicago: University of Chicago Press, 2001).
3. Theda Skocpol, *States and Social Revolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979); James Mahoney and Dietrick Rueschemeyer, eds., *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences* (Cambridge: Cambridge University Press 2003).
4. Margaret Somers, *Genealogies of Citizenship* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008); William Sewell Jr., *Logics of History* (Chicago: University of Chicago Press 2005).
5. For a critique of metrocentrism and analytical bifurcation in Sociology see Go, *Postcolonial Thought*
6. For a critique of the racism embedded in sociology's methods see Tukufu Zuberi and Eduardo Bonilla-Silva, eds., *White Logic, White Methods* (Lanham: Rowman and Littlefield, 2008).

7. Immanuel Wallerstein, *Unthinking Social Science* (Philadelphia: Temple University Press, 2001).
8. See Jenna R. Sablan, "Can You Really Measure That? Combining Critical Race Theory and Quantitative Methods," *American Educational Research Journal* 56, no. 1 (2019): 178–203; and Nichole M. Garcia, Nancy López, and Verónica N. Vélez, "QuantCrit: Rectifying Quantitative Methods Through Critical Race Theory," *Race Ethnicity and Education* 21, no. 2 (2018): 149–157.
9. Patricia Hill Collins, *Black Feminist Thought* (London & New York: Routledge, 1990).
10. For a discussion of what is science and the arguments made to justify it see Peter Galison and David J. Stump, eds., *The Disunity of Science* (Stanford: Stanford University Press, 1996); Karin Knorr Cetina, *Epistemic Cultures* (Cambridge: Harvard University Press, 1999); Mark Solovey *Social Science for What?* (Cambridge: MIT Press, 2020).
11. Emile Durkheim, *Elementary Forms of Religious Life* [1912] (Oxford: Oxford University Press 2008).
12. See the discussion on the position of W. E. B. Du Bois and "mainstream sociology" in José Itzigsohn, "On W.E.B. Du Bois, Double Consciousness, and Racialized Modernity. An Interview with José Itzigsohn," by Ștefan Baghiu and Vlad Pojoga, *Transilvania*, no. 2 (2021): 1–10.
13. W. E. B. Du Bois, *The Philadelphia Negro* [1899] (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1995); *Black Reconstruction in America, 1860–1880* [1935] (New York: Free Press, 1997); *Dusk of Dawn* [1940] (London and New York: Routledge 2017); *The World and Africa and Color and Democracy* (Oxford: Oxford University Press 2014).
14. Itzigsohn and Brown, *The Sociology of W. E. B. Du Bois*.
15. Patricia Hill Collins, *Black Feminist Thought*; Go, *Postcolonial Thought and Social Theory*.
16. See Itzigsohn and Brown, *The Sociology of W. E. B. Du Bois*.
17. W. E. B. Du Bois, *John Brown* [1909] (New York: International Publishers, 1996).
18. W. E. B. Du Bois, *Dusk of Dawn*; Franz Fanon, *Black Skin, White Masks* (Greenwich Village: Grove Press, 2008).
19. Margaret R. Somers, "Where Is Sociology after the Historic Turn? Knowledge Cultures, Narrativity, and Historical Epistemologies," in *The Historic Turn in the Human Sciences*, ed. Terence McDonald (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996), 53–89; Julian Go and George Lawson, *Global Historical Sociology* (Cambridge: Cambridge University Press 2017); Sewell, *Logics of History*; Bhambra, *Connected Sociologies*.
20. Karida Brown, *Gone Home* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2021).
21. Anca Parvulescu and Manuela Boatcă, *Creolizing the Modern* (Ithaca: Cornell University Press, 2022).
22. Walter Mignolo and Catherine E. Walsh, *On Decoloniality* (Druham: Duke University Press, 2018).
23. See Jean Casimir, *The Haitians* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2020).
24. Anibal Quijano, "Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America," *International Sociology* 15, no. 2 (2000): 215–232.
25. Ramon Grosfoguel, "¿Negros marxistas o marxismos negros?: una mirada descolonial," *Tabula Rasa* 28 (2018): 11–22.
26. Anibal Quijano, "Coloniality and Modernity/Rationality," *Cultural Studies* 21, no. 2–3 (2007): 168–178; Mignolo and Walsh, *On Decoloniality*.
27. See Go, *Postcolonial Thought and Social Theory*.
28. Julian Go, "For a Postcolonial Sociology," *Theory and Society* 42 (2013): 49.
29. Pierre Bourdieu, *The Algerians* (Boston: Beacon Press, 1962); *Algerian Sketches* (Cambridge: Polity Press, 2013).
30. Pierre Bourdieu and Loic Wacquant "On the Cunning of Imperialist Reason," *Theory, Culture and Society* 16, no. 1 (1999): 41–58.
31. Go, "For a Postcolonial Sociology," 50.
32. Sylvia Wynter, "Unsettling the Coloniality of Being/Power/Truth/Freedom: Towards the Human, after Man, its Overrepresentation—An Argument," *CR: The new centennial review* 3, no. 3 (2003): 257–337.
33. Julian Go, "Three Tensions in the Theory of Racial Capitalism," *Sociological Theory* 39, no. 1 (2021): 38–47.
34. Go "Three Tensions," 41.
35. *Ibid.*, 43.
36. *Ibid.*, 44.
37. *Ibid.*, 44.
38. Go, *Postcolonial Thought*, 181.
39. Connell, *Southern Theories*, 207.

Bibliography

- Bhambra, Gurinder. *Connected Sociologies*. New York: Bloomsbury Academic, 2014.
- Bourdieu, Pierre, and Loic Wacquant. "On the Cunning of Imperialist Reason." *Theory, Culture and Society* 16, no. 1 (1999): 41–58.
- Bourdieu, Pierre. *The Algerians*. Boston: Beacon Press, 1962.
- Bourdieu, Pierre. *Algerian Sketches*. Cambridge: Polity, 2013.
- Brown, Karida. *Gone Home*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2021.
- Casimir, Jean. *The Haitians*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2020.

- Collins, Patricia Hill. *Black Feminist Thought*. New York and London: Routledge, 1990.
- Connell, Raewyn. *Southern Theory*. Cambridge: Polity, 2007.
- Du Bois, W. E. B. *The Philadelphia Negro* [1899]. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1995.
- Du Bois, W. E. B. *John Brown* [1909]. New York: International Publishers, 1996.
- Du Bois, W. E. B. *Black Reconstruction in America, 1860-1880* [1935]. New York: Free Press, 1997.
- Du Bois, W. E. B. *The World and Africa and Color and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Du Bois, W. E. B. *Dusk of Dawn* [1940]. New York and London: Routledge, 2017.
- Durkheim, Emile. *The Elementary Forms of Religious Life* [1912]. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Fanon, Franz. *Black Skin, White Masks*. Greenwich Village: Grove Press, 2008.
- Galison, Peter, and David J. Stump, eds. *The Disunity of Science*. Stanford: Stanford University Press, 1996.
- Garcia, Nichole M., Nancy López, and Verónica N. Vélez. "QuantCrit: Rectifying Quantitative Methods through Critical Race Theory." *Race Ethnicity and Education* 21, no. 2 (2018): 149-157.
- Go, Julian, and George Lawson. *Global Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Go, Julian. "For a Postcolonial Sociology." *Theory and Society* 42 (2013): 25-55.
- Go, Julian. *Postcolonial Thought and Social Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Grosfoguel, Ramon. "¿Negros marxistas o marxismos negros?: una mirada decolonial." *Tabula Rasa* 28 (2018): 11-22.
- Itzigsohn, José. "On W.E.B. Du Bois, Double Consciousness, and Racialized Modernity. An Interview with José Itzigsohn." By Ștefan Baghiu and Vlad Pojoga. *Transilvania*, no. 2 (2021): 1-10.
- Itzigsohn, Jose, and Karida Brown. *The Sociology of W. E. B. Du Bois*. New York: New York University Press, 2020.
- Knorr Cetina, Karin. *Epistemic Cultures*. Cambridge: Harvard University Press, 1999.
- Mahoney, James, and Dietrich Rueschemeyer, eds. *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Meghji, Ali. *Decolonizing Sociology*. Cambridge: Polity, 2021.
- Mignolo, Walter, and Catherine E. Walsh. *On Decoloniality*. Durham: Duke University Press, 2018.
- Parvulescu, Anca, and Manuela Boatcă. *Creolizing the Modern*. Ithaca: Cornell University Press, 2022.
- Quijano, Anibal. "Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America." *International Sociology* 15, no. 2 (2000): 215-232.
- Quijano, Anibal. "Coloniality and Modernity/Rationality." *Cultural Studies* 21, no. 2-3 (2007): 168-178.
- Reed, Isaac. *Interpretation and Social Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press, 2011.
- Sablan, Jenna R. "Can You Really Measure That? Combining Critical Race Theory and Quantitative Methods." *American Educational Research Journal* 56, no. 1 (2019): 178-203.
- Santos, Boaventura de Sousa. *Epistemologies of the South*. New York and London: Routledge, 2014.
- Sewell, William Jr. *Logics of History*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- Skocpol, Theda. *States and Social Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Solovey, Mark. *Social Science for What?* Cambridge: MIT Press, 2020.
- Somers, Margaret R. "Where Is Sociology after the Historic Turn? Knowledge Cultures, Narrativity, and Historical Epistemologies." In *The Historic Turn in the Human Sciences*, edited by Terence McDonald, 53-89. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996.
- Somers, Margaret. *Genealogies of Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Sylvia Wynter. "Unsettling the coloniality of being/power/truth/freedom: Towards the human, after man, its overrepresentation—An argument." *CR: The new centennial review* 3, no. 3 (2003): 257-337.
- Wallerstein, Immanuel. *Unthinking Social Science*. Philadelphia: Temple University Press, 2001.
- Zuberi, Tukufu, and Eduardo Bonilla-Silva, eds. *White Logics, White Methods*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2008.

REVIEW SYMPOSIUM: CREOLIZING THE MODERN: TRANSYLVANIA ACROSS EMPIRES

Anca PARVULESCU & Manuela BOATCĂ

Washington University in St. Louis, USA
University of Freiburg, Germany

E-mail: ancaparvulescu@wustl.edu; manuela.boatca@soziologie.uni-freiburg.de

REVIEW SYMPOSIUM: *CREOLIZING THE MODERN: TRANSYLVANIA ACROSS EMPIRES*

Abstract: This article is the authors' response to the Transylvania journal special issue dedicated to Creolizing the Modern: Transylvania across Empires (Cornell University Press, 2022). The issue (no. 10, 2022) featured articles and review articles on inter-imperiality and decolonial thought, alongside several pieces on world literature and cultural representations of Romania. In response to the critiques formulated by the contributors, Anca Parvulescu and Manuela Boatcă clarify some aspects and offer further insight into their theories. Since its publication, the book has attracted much deserved attention, being awarded the 2023 René Wellek Prize for best monograph from the American Comparative Literature Association (ACLA) and the 2023 Barrington Moore Award from the Comparative and Historical Sociology Section of the American Sociological Association (ASA).

Keywords: creolization, inter-imperiality, Transylvania, Liviu Rebreanu, decoloniality.

Citation suggestion: Parvulescu, Anca, and Manuela Boatcă. "Review Symposium: Creolizing the Modern: Transylvania across Empires". *Transylvanica*, no. 4 (2023): 13-17.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.02>.

We finished writing *Creolizing the Modern* in the spring and summer of 2020, during the first half a year of the COVID-19 pandemic. It was a weird time to be writing a book. On the one hand, we talked—sometimes seriously, sometimes jokingly—about an imminent apocalypse. Why bother revise, edit and correct proofs in an apocalypse? On the other hand, as the pandemic and its ramifications raged on, exceptions to the widespread lockdown were made for Romanian immigrants needed to harvest the asparagus crop in Germany. Life and death seemed distributed along tacit lines anchored in a long European and global history with urgent bearing on the present: some risked their health and life, so that others could enjoy their asparagus soup. Maybe we should be writing books during the apocalypse, after all.

Having read the articles assembled in the review symposium on *Creolizing the Modern* from December 2022, generously collected by Ștefan Baghiu, we are glad we did. Against the background of the book's finish line in spring 2020, the symposium appears as an unlikely

gift: that our work would be read, read attentively, read critically, and discussed, sometimes passionately. Collectively, the essays dramatize a multidimensional dialogue of the kind we could have only dreamed of in the spring of 2020. In the spirit of this dialogue, in the following we respond to a few threads opened by the symposium. We are motivated to do so primarily by gratitude; this is an invitation to more dialogue.

We are moved by the reception of our co-authorship and the interdisciplinarity it entails, which were central experiences for us in the writing of the book. In her essay, Snejana Ung suggests that the spirit of our collaboration (a literary critic and a sociologist; a humanities scholar and social scientist) might inspire other scholars to consider working collaboratively.¹ In another review forum, José Itzigssohn has likewise welcomed the sociology/literary studies node of interdisciplinarity; he proposes that the benefits of attending to literature in social science is that it will "help sociology improve the analysis of structure, history and subjectivity."² Our collaboration involves

two voices, two disciplines, and a few subfields, but, as Gilles Deleuze and Félix Guattari memorably described co-authorship, we're already quite a crowd.³ Embedded in the collaboration between two voices is the promise of collaboration *tout court*.

We particularly appreciate that a few essays in the symposium amplify and further develop the method the book stages. In her essay, Maria Chiorean positions our argument within the ongoing, fairly heated debate on the “applicability” of postcolonial studies to the European East.⁴ The most common take on the issue would repeat the mantra that there were no colonies in Eastern Europe; or the worry that postcolonial theory flattens local difference. Chiorean turns the tables on such takes in order to argue that a focus on the relation between places like Transylvania and coloniality has the potential to not only offer a more comprehensive and complex account of coloniality, but to revitalize postcolonial critique. As a counterfactual, she tacitly draws out the implication of refusing such critique: a non-engagement with the question of race in modernity (or equivocations thereof). In a similar vein, Mihnea Bâlici's essay incorporates our work on Rebreanu within a review of the recent wave of scholarship on the Transylvanian author (Alina Bako, Andrei Terian). One of the concepts we centrally engage and develop in the book, in dialogue with Laura Doyle, is inter-imperiality. This is because we find the concept to be operative in the social and cultural field we explore: Transylvania. Bâlici offers a distinction between Doyle's use of the term and its deployment in our book, which he views as pertaining to a descriptive model and a critical model of inter-imperiality, respectively.⁵ He concludes that “Rebreanu's canonic novel seems to have become the leading thread in a collective process of rethinking Romanian literature.”⁶

In turn, Ștefan Baghiu integrates our book within ongoing debates about world literature, proposing that Rebreanu's novel remains both witness to “the world” and responsible for it, even as it is not known by this world. Baghiu rejects the model of circulation proposed by David Damrosch as the filtering mechanism for world literature: “în foarte multe cazuri o literatură poate *aparține lumii* chiar și prin conexiuni structurale, nedecarate, nemanifestate prin circulație și pe care tocmai lipsa circulației ni le ascunde. Faptul că o literatură *nu circulă* în lume nu înseamnă că nu e parte din *lume* [in many cases literature can *belong to the world* through hidden structural connections, which do not manifest as circulation and in fact occluded by their non-circulation. The fact that a literature *does not circulate* in the world does not mean that it is not part of the *world*].”⁷ Offering a welcome supplement to our book's argument about *Ion* as a model of literary semiperipherality, Baghiu turns to the work of Sofia Nădejde. Unlike Rebreanu, Nădejde did not register *even within* canonical Romanian-language literary histories. And yet her novels bear

witness, arguably even more explicitly than *Ion*, to a gendered node within interimperial modernity, whereby characters reflect on migration, global capitalism, and world fairs.

It is a gift to have these reviews see through the theoretical genealogies that were important to us as authors, as Chiorean does with our dialogues and debates with Said's Orientalism, Todorova's Balkanism, the world-systems analysis of semiperipherality, and both dialogues and tensions with decolonial thought. Nothing surpasses the feeling that we were thoroughly understood in the message we wanted to convey—methodologically, theoretically, and historically. Chiorean highlights our central messages pertaining both to our shift in the unit of analysis from the nation-state to an inter-imperial region and to our understanding of the mutual constitution of rurality and modernity. Bâlici gets at what it at stake in our analysis of anti-Roma racism, antisemitism, sexism and classism as structural problems of the modern world-system, instead of remnants of imperial domination. Baghiu formulates and develops the stakes in framing national literature—in the Romanian language—as having potential for thinking “the world.” Alina Bako juxtaposes the concept of counter-mapping we develop in the book with the one deployed by Nancy Peluso in order to extend the analysis of land ownership with reference to Rebreanu to forest ownership in the work of Ioan Slavici.⁸ Across these reviews, written themselves in the spirit of collaboration and collective transformation, object of analysis (Transylvania, Rebreanu) and method crosspollinate each other: Transylvania's position in the world-system calls for a revised methodology, while a refreshed methodological toolbox illuminates Transylvanian history anew.

In turn, a couple of reviews also formulate disagreement with the very consequences of this revised methodology and interdisciplinary collaboration—specifically, our deployment of inter-imperiality and the *longue durée* to understand Transylvania. Cornel Ban's statement that “most historians would agree that Transylvania had not seen actual inter-imperial rivalry since 1683” stays within a literal and rigid notion of interimperiality as interaction, competition and conflict between imperial powers.⁹ Yet for us, as for Doyle, interimperiality is a productive concept to think with precisely because it allows for complexity and ambivalence and for examining how empires remain relevant through their afterlives. As we write in the book, “imperial layers coexist, with varying degrees of impact at any given moment: the narrative of resistance to the Ottoman Empire does not disappear when the Habsburgs dominate Transylvania; the conflict between Vienna and Budapest over Transylvania continues to influence Hungarian claims to the region; Romanian nationalism cannot erase centuries of Hungarian and Saxon presence. The

relational racialization of Jewish and Romani minorities straddles these imperial and national shifts.”¹⁰ Inter-imperiality is not a pretentious term for imperial conflict. Like coloniality, on which it draws, it refers to the continuation of economic and political hierarchies, of elements of language, culture, and identity in the aftermath of formal rule. Both before and long after 1683, Armenian, Greek and Jewish merchants passed through Transylvania following Ottoman commercial routes; they sometimes settled in Transylvania. There were exchanges with Romanian-speaking populations in Ottoman-dominated Moldova and Wallachia. The border military regiments purportedly protected against an ever-present Ottoman threat. The Jewish population of Tradam/Emtrádám/Unterдам migrated to the region following persecution in Russian-dominated territories. Within the religious field, Orthodox believers taunted Greek Catholics as papists, while the latter insulted the Orthodox as Muscovites—both with inter-imperial connotations.¹¹ Furthermore, we emphasize throughout that Hungary had its own imperial ambitions; Austro-Hungary was, among other things, a project designed so that Hungary might become equal with Austria as an imperial power.¹² Transylvanian nationalisms, of all flavors, developed inter-imperially and retained an inter-imperial dimension. Pieter Judson’s argument about the alignment of imperial state and nationalism, which Ban enlists, largely focuses on the Austrian part of the empire, bracketing both Hungarian imperial policies and, as Tara Zahra has argued, anti-Roma racism.¹³ In sum, the European East was a forcefield in which empires fought for control, often violently, impinging on each other’s policies. In the book, we show Transylvanian peasants negotiating their agency vis-à-vis both land and language between Vienna and Budapest as a manifestation of this inter-imperiality *within* the Austro-Hungarian Empire. This aspect is underscored by Valer Cosma, who addresses in his review that the process of nation-building usually coordinated by the national state through institutions such as schools and the military, was different in the case of Transylvanian, Banat and Bukovinian Romanians. In Transylvania, the institutions in question were part of the imperial administration and the forging of identity was part of the process of transforming the peasants into loyal citizens of empire and of building and consolidating imperial statehood in the region, as it became a semi-periphery of the capitalist world-economy.¹⁴ These political, linguistic, cultural and religious layers of meaning infuse Rebreanu’s text not despite, but because there were no Ottoman and Russian armies stationed outside Pripas at the end of the nineteenth century. Inter-imperiality is not imperial rule. It is its legacy.

According to Costi Rogozanu, questions of class are not sufficiently addressed in our book.¹⁵ The irritation may come from our choice of unit of analysis, one of

our central methodological interventions. “Classes are classes of the world-system,” writes Immanuel Wallerstein. We set the tone for our class analysis with a first chapter on serfdom, understood as a capitalist labor regime, producing profit for a world market. Our first chapter is an attempt to situate peasants like Ion within the class system—regionally, but also globally. The class tension between peasants and the lower middle classes in Rebreanu’s village is fairly obvious and we draw out its ramifications (language, education, gender arrangements, violence). We found it, however, more urgent to ask, on the one hand, where Ion belongs within the international division of labor mapped onto coloniality, and where he stands vis-à-vis racialized forms of labor, including the Roma. Similarly, we frame violence against women as a function of class. We say that Ana’s rape “never led to a discussion of rape”—we qualify in a note that it has been occasionally mentioned.¹⁶ But in our experience of having encountered this text throughout our high school and college education, no sustained *discussion* of rape has ensued.

Is *Ion* a novel written from the narrative perspective of the lower middle classes? Is the village created by the city? In chapter 4, we describe Titu’s train ride, which the text analogizes to the travels of literature: from the village to the city. While the text projects its authorship onto Titu (the novel we read will have been written by a writer like Titu, after he moves to Bucharest), this is not a novel written *from* Bucharest. If biographical information matters, it should matter that Rebreanu worked on drafts for the novel while visiting his parents, immersing himself in village life. This is not a pastoral, of the kind Raymond Williams invokes in *The Country and the City*, a projection of urban fantasies onto the village.¹⁷ Perhaps it is most appropriate to say that the novel is written from within the dynamic of the country and the city. The city might write the village, because ultimately institutions of literature are urban, but, as Williams argues, the village makes the city; the village literally fuels the city.

Did we write a book for a global audience? asks Imre József Baláz.¹⁸ In the book, we invoke the concept of “comparative audiences” developed by Rebecca Walkowitz.¹⁹ We aspire to write for multiple audiences at the same time. While we hope our work and the dialogues we stage will be of interest comparatively to scholars who work on other parts of the world, we do not write strictly for a “global audience.”²⁰ We also write for a Transylvanian and a multilingual regional audience; even a local audience might need reminding, especially today, that the priest in Pripas functions as an economic agent, re-enlisting peasants in serfdom-era labor practices. Baghiu’s review in this forum successfully exceeds a well-trodden local/global dichotomy in academic research, making a forceful argument for the potential to reevaluate texts like *Ion* away from both evolutionary models of national literature (the current local) and

the often-inadequate models of World Literature (the current global).²¹

We could have engaged the literature on the Transylvanian Szekler or Saxon population more; or, indeed, the reception of *Ion* in Romanian-language criticism. At the same time, there are other questions and issues that we wish we would have had enough time and space to address. One is nature and the environment. In a different review forum, Miloš Jovanović has raised the question of ecology vis-à-vis our assessment of land and animals. Our book, Jovanović writes, “remains primarily a human story, in which people relate to one another in and through nature.”²² We discuss briefly the question of deforestation in the establishment of the commons. But, indeed, our focus on land primarily in relation to a labor regime reproduces Marx’s distinction between species-life and species-being. Labor is the threshold between the human and non-human animal. An original “colonization” is at stake in the appropriation of nature

and animals into human labor.

We welcome the expansion of the archive of the project beyond Rebreanu’s *Ion* that some of our reviewers offer—to Rebreanu’s broader *oeuvre* (*Răscoala; Adam și Eva; Pădurea spânzuraților*; “Ițic Ștrul, Dezertor”); to other Transylvanian writers (Slavici); to Romanian-language literature more broadly (Sofia Nădejde). Our choice to write about one text, an organizational principle for the structure of the book, was not intended as a framework for the analysis of Rebreanu’s entire work or as an account of the Transylvanian literary field. Even less of Romanian-language literature. We propose it as an experiment, even a bit of a provocation.

We are grateful for the time and attention that went into an engagement at this scale with our work. We are humbled by the words of praise in these reviews. We can only hope that, if our book opened a door, we can keep this door open.

Notes

1. Snejana Ung, “Rethinking Romanian Literature Collectively: The Inter-Imperial Modern Novel,” *Transilvania* 10 (2022): 55–61.
2. José Itzigsohn, “Review Of: Creolizing the Modern: Transylvania Across Empires,” *Journal of World-Systems Research* 29, no. 1 (March 21, 2023): 252.
3. Gilles Deleuze and Félix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, trans. Brian Massumi (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987).
4. Maria Chiorean, “Adapting to Survive: Postcolonial Studies Today and the Emergence of the Interimperial Reading Method,” *Transilvania* 10 (2022): 1–14.
5. Laura Doyle, *Inter-Imperiality: Vying Empires, Gendered Labor, and the Literary Arts of Alliance* (Durham: Duke University Press, 2020).
6. Mihnea Bălci, “Conceptul de inter-imperialitate în periferie: modelul Wallerstein și cazul romanului Adam și Eva de Liviu Rebreanu,” *Transilvania* 10 (2022): 71.
7. Ștefan Baghiu, “Liviu Rebreanu și Sofia Nădejde ca world literature: geopolitică, interimperialitate și descoperirea lumii în romanul modern,” *Transilvania* 10 (2022): 47; David Damrosch, *What Is World Literature?* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2018).
8. Alina Bako, “Modern/Colonial Perspective, Self-Identity, and Counter-Mapping in Slavici’s Fiction,” *Transilvania* 10 (2022): 62–69.
9. Cornel Ban, “Inter-Imperiality: A Political Economy Reading,” *Transilvania* 10 (December 8, 2022): 17.
10. Anca Parvulescu and Manuela Boatcă, *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2022), 22.
11. Quoted in Keith Hitchins, *Orthodoxy and Nationality: Andrei Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846–1873* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977), 197.
12. Bálint Varga, “The Two Faces of the Hungarian Empire,” *Austrian History Yearbook* 52 (2021): 118–30.
13. “An Imperial Dynamo? CEH Forum on Pieter Judson’s *The Habsburg Empire: A New History*,” *Central European History* 50, no. 2 (June 2017): 236–59; Tara Zahra, “‘Condemned to Rootlessness and Unable to Budge’: Roma, Migration Panics, and Internment in the Habsburg Empire,” *The American Historical Review* 122, no. 3 (2017): 702–26.
14. Valer Simion Cosma, “Virtus Romana Rediviva: Latinitatea nationalismului ardelean între identitate națională, strategie politică și loialitate dinastică,” *Transilvania* 10 (2022): 26–39.
15. Costi Rogozanu, “Rebreanu, creatorul reprezentării literare mic-burgheze a țărănimii,” *Transilvania* 10 (2022): 40–45.
16. Parvulescu and Boatcă, *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires*, 126.
17. Raymond Williams, *The Country and the City* (Oxford: Oxford University Press, 1975).
18. Imre József Baláz, “New Scales for Regional Studies in *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires*,” *Transilvania* 10 (2022): 23–25.

19. Rebecca L. Walkowitz, *Born Translated: The Contemporary Novel in the Age of World Literature* (New York: Columbia UP, 2017).
20. The adjacent suggestion that we deploy a mode of “distant reading” is puzzling, as the term is usually deployed to refer to computational analysis. As for Balász’s note on ACLU, we acknowledge and analyze at length the journal’s anti-nationalist stance. We describe it as “a breath of fresh air at a time and in a region defined by accelerated nationalism”; Parvulescu and Boatcă, *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires*, 99. A journal can be both progressive (targeting Hungarian nationalism) and carry imperial overtones at the same time.
21. Baghiu, “Liviu Rebreanu și Sofia Nădejde ca world literature,” 47.
22. Miloš Jovanović, “Review Of: Creolizing the Modern: Transylvania Across Empires,” *Journal of World-Systems Research* 29, no. 1 (March 21, 2023): 246–49.

Bibliography

- “An Imperial Dynamo? CEH Forum on Pieter Judson’s The Habsburg Empire: A New History.” *Central European History* 50, no. 2 (2017): 236–59.
- Baghiu, Ștefan. “Liviu Rebreanu și Sofia Nădejde ca world literature: geopolitică, interimperialitate și descoperirea lumii în romanul modern” [Liviu Rebreanu and Sofia Nădejde as World Literature: Geopolitics, Inter-imperiality, and the Discovery of the World in the Modern Novel]. *Transilvania* 10 (2022): 46–54.
- Bako, Alina. “Modern/Colonial Perspective, Self-Identity, and Counter-Mapping in Slavici’s Fiction.” *Transilvania* 10 (2022): 62–69.
- Baláz, Imre József. “New Scales for Regional Studies in Creolizing the Modern: Transylvania across Empires.” *Transilvania* 10 (2022): 23–25.
- Bălăci, Mihnea. “Conceptul de inter-imperialitate în periferie: modelul Wallerstein și cazul romanului Adam și Eva de Liviu Rebreanu” [The Concept of Inter-imperiality in the Periphery: The Wallerstein Model and the Case of the Novel *Adam și Eva* by Liviu Rebreanu]. *Transilvania* 10 (2022): 71.
- Ban, Cornel. “Inter-Imperiality: A Political Economy Reading.” *Transilvania* 10 (2022): 15–22.
- Bowman, William, Gary B. Cohen, Pieter Judson, Michael Yonan, and Tara Zahra. “An Imperial Dynamo? CEH Forum on Pieter Judson’s The Habsburg Empire: A New History.” *Central European History* 50, no. 2 (June 2017): 236–59.
- Chiorean, Maria. “Adapting to Survive: Postcolonial Studies Today and the Emergence of the Interimperial Reading Method.” *Transilvania* 10 (2022): 1–14.
- Cosma, Valer Simion. “Virtus Romana Rediviva: Latinitatea nationalismului ardelean între identitate națională, strategie politică și loialitate dinastică” [Virtus Romana Rediviva: The Latinity of the Ardeal Nationalism between National Identity, Political Strategy, and Dynastic Loyalty]. *Transilvania* 10 (2022): 26–39.
- Damrosch, David. *What Is World Literature?*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2018.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Translated by Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987.
- Doyle, Laura. *Inter-Imperiality: Vying Empires, Gendered Labor, and the Literary Arts of Alliance*. Durham: Duke University Press, 2020.
- Hitchins, Keith. *Orthodoxy and Nationality: Andrei Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846–1873*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977.
- Itzigsohn, José. “Review Of: Creolizing the Modern: Transylvania Across Empires.” *Journal of World-Systems Research* 29, no. 1 (March 21, 2023): 250–52.
- Jovanović, Miloš. “Review Of: Creolizing the Modern: Transylvania Across Empires.” *Journal of World-Systems Research* 29, no. 1 (March 21, 2023): 246–49.
- Orsini, Francesca. “The Multilingual Local in World Literature.” *Comparative Literature* 67, no. 4 (2015): 345–74.
- Parvulescu, Anca, and Manuela Boatcă. *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2022.
- Rogozanu, Costi. “Rebreanu, creatorul reprezentării literare mic-burgheze a țărănimii” [Rebreanu, the Creator of the Petit Bourgeois Literary Representation of Peasantry]. *Transilvania* 10 (2022): 40–45.
- Ung, Snejana. “Rethinking Romanian Literature Collectively: The Inter-Imperial Modern Novel.” *Transilvania* 10 (2022): 55–61.
- Varga, Bálint. “The Two Faces of the Hungarian Empire.” *Austrian History Yearbook* 52 (2021): 118–30.
- Walkowitz, Rebecca L. *Born Translated: The Contemporary Novel in the Age of World Literature*. New York: Columbia UP, 2017.
- Williams, Raymond. *The Country and the City*. Oxford: Oxford University Press, 1975.
- Wallerstein, Immanuel Maurice. *The Essential Wallerstein*. New York: New Press, 2000.
- Zahra, Tara. “‘Condemned to Rootlessness and Unable to Budge’: Roma, Migration Panics, and Internment in the Habsburg Empire.” *The American Historical Review* 122, no. 3 (2017): 702–26.

GEOCRITICA ȘI TEORIILE SOCIO-SPAȚIALE

Marius CONKAN

Universitatea Babeș Bolyai din Cluj-Napoca
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca
E-mail: marius.conkan@ubbcluj.ro

GEOCRITICISM AND SOCIO-SPATIAL THEORIES

Abstract: This study aims to analyze the relationship between literary geography and postmodern critical theories, focusing on the role played by socio-spatial dialectics within ideologically oriented geocriticism. The central argument is that without the spatialization of Marxism, initiated in the 1970s and 1980s by Henri Lefebvre and Edward W. Soja, geocriticism could not be methodologically articulated today as a major discipline within World Literature studies. Since the theories of these philosophers are already integrated into Western geocriticism, it is important to metabolize them in the local context precisely in order to legitimize a coherent geocritical approach to Romanian literature.

Keywords: geocriticism, critical social theory, literary spatiality, socio-spatial dialectic, geographical materialism, urban sociology.

Citation suggestion: Conkan, Marius. "Geocritica și teoriile socio-spațiale". *Transilvania*, no. 4 (2023): 18-23. <https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.03>.

În mod tradițional, geografia literară, înțeleasă generic ca studiul critic al spațialității în literatură, este practică în grilă simbolică, prin identificarea și explorarea dimensiunilor cronotopice care stratifică socio-cultural textele literare. Deși propune un sistem hermeneutic destul de bine încheiat, Robert T. Tally Jr. recunoaște el însuși că, în raport cu metoda lui Franco Moretti¹, prin geografie literară se referă:

„la ceva mai larg și poate mai metaforic. Mai degrabă decât să folosesc știința geografică propriu-zisă sau metode precum sistemele de poziționare globală pentru a ajuta la citirea spațiilor «reale și imaginate» ale literaturii, mă gândesc la geografia literară ca la o completare și o contraponderare la cartografiile literare produse de narațiuni și alte texte.”²

De altfel, o asemenea metodă menită să exploreze dinamismul cartografic al ficțiunilor, urmărind relația dintre hărțile literare și recontextualizarea lor interpretativă³, este probabil și cea mai accesibilă pentru cercetătorii care evită, în sens fenomenologic, materialismul geografic, investigând în special anumite „poetici ale spațiului”, printr-un demers tangențial cu

studiul clasic al imaginarului, pe filieră bachelardiană⁴. De aici rezultă numeroase abordări care analizează spațio-temporalitatea intratextuală fără să recurgă în mod asumat la dimensiunile materialiste care au generat-o. În contrast cu astfel de practici, geocritica ancorată ideologic „are efectiv funcția de a descifra dialecticile socio-spațiale reflectate de relația dintre geospațiu și literatură, sub influența majoră a teoriilor propuse de Henri Lefebvre, Fredric Jameson, Edward Soja și alții”⁵.

Pe de altă parte, cronotopologia⁶ definită de Mihail Bahtin presupune, așa cum știm, mai mult decât analiza relațiilor spațio-temporale din cadrul literaturii, indicând mai ales felul în care s-au coagulat și au evoluat formele și genurile literare, la intersecția dintre cronotopii ficționali și geografiile reale și ideologice care i-au făcut pe aceștia din urmă posibili. Așa încât, în sensul unei dialectici socio-spațiale, unul dintre postulatele geocriticii ar trebui să fie acesta: „textele literare reprezintă spații sociale, iar spațiul social modelează formele literare”⁷, aspect asumat în special de metoda inițiată de Franco Moretti care, așa cum precizează Tally Jr., a marcat trecerea de la istoria literară la geografia

literară, adică la „o citire orientată spațial a literaturii”⁸, pe care o practică, de asemenea, Barbara Piatti și Bertrand Westphal, cu implicații metodologice diferite⁹. De altfel, într-un studiu recent despre fundamentele teoretice și curriculare ale geografiei literare, am propus ideea că „analiza geocritică a literaturii, în lumina unei dialectici socio-spațiale, are de câștigat prin folosirea instrumentelor specifice *digital humanities*, legitimând astfel o *teorie geocritică unificată*, care să îmbine abordarea geocentrată a lui Westphal cu geovizualizările digitale de tip morettian”¹⁰. O asemenea *teorie geocritică unificată* în contextul practicilor de tip *distant reading* este susținută și de Daiana Gârdan care, în contribuția sa la același volum, pledează pentru necesitatea unei geografii literare cantitative¹¹.

Fie că vorbim, așadar, despre geocritica morettiană articulată ca „formalism sociologic”¹² sau despre metoda geocentrată și multifocalizatoare a lui Westphal, în măsură „să relativizeze alteritatea și să identifice stereotipurile”¹³ în cartografierea ideologică a unui anumit spațiu, toate aceste abordări asumă ca principiu major materialismul socio-spațial, constituind aplicații coerente ale *geografiei literare critice*, pe care Andrew Thacker o definește astfel:

„O geografie literară critică oferă o critică teoretizată în mod mai autoreflexiv, care gravitează în jurul unei triade alcătuite din materialitate, istorie și putere. Geografia literară critică reduce textele, într-o varietate de moduri, la materialitatea spațiilor produse social: spațialitatea textelor este situată în mod diferit în materia istorică a spațiului social. [...] A gândi geografic textele literare și culturale înseamnă a le înțelege în localizările lor materiale, care pot și ar trebui să fie examinate din punct de vedere istoric, conștientizând modul în care diverse spații pot reflecta, produce sau rezista unor forme de putere. Astfel se explică ideea unei geografii literare critice: pentru a sublinia distanța față de o cartografiere fără efort a peisajelor reprezentate în textele literare și pentru a ridica întrebări mai complexe despre spațiu și putere, precum și despre modul în care spațiul și geografia influențează formele și stilurile literare.”¹⁴

O asemenea poziționare teoretică așază, cum spuneam, materialismul socio-spațial ca premisă a oricărei analize geocritice a literaturii. Întărind argumentele lui Thacker, studiul de față încearcă să demonstreze că, fără spațializarea marxismului, realizată în anii 1970-1980 de Henri Lefebvre și Edward W. Soja (inițiatori ai fenomenului *spatial turn* în cadrul geografiei culturale), geocritica nu s-ar fi putut articula metodologic ca disciplină majoră în cadrul studiilor *World Literature* și, astfel, nu am deține astăzi instrumentele necesare pentru o abordare spațială care să depășească simpla cartografiere în cheie simbolică a literaturii. Deși actualmente teoriile acestor filosofi sunt integrate critic la nivel mondial, este importantă metabolizarea lor în

spațiul academic autohton tocmai pentru legitimarea unei geocritici coerente a literaturii române.

Fenomenul *spatial turn* din anii 1960-1970 a pus capăt hegemoniei paradigmei temporale și istoriciste, care a dinamizat metanarațiunile modernității și ale modernismului literar, dar a fost concretizat întâi de toate prin apariția geografiei umaniste ca domeniu disciplinar desprins de geografia fizică, în cadrul căreia predomină ideea de spațiu absolut, care pre-există fenomenelor socio-culturale și care poate fi cuantificat în sens pozitivist. Dimpotrivă, geografii umaniști pun accentul pe funcția îndeplinită de spațiu și geografie în articularea dialectică a dimensiunilor sociale, culturale, economice și politice¹⁵. Firește, tradițiile epistemologice care au făcut posibilă evoluția acestui domeniu inter- și transdisciplinar sunt fenomenologia, existențialismul, marxismul, poststructuralismul, precum și teoriile postcolonialiste, feministe și *queer*. Așa încât, începând cu anii 1970-1980 conceptul de spațiu a devenit central în teoria critică postmodernă, fundamentată de Edward W. Soja, Fredric Jameson și David Harvey, care au analizat noile condiții spațio-temporale ale postmodernității.

Trei direcții majore se disting în sistemul geografiei umaniste: cea fenomenologic-existențialistă, direcția teoriei non-reprezentationale și cea critic-materialistă. Prima își propune să exploreze dimensiunile perceptuale, identitare și cognitiv-afective ale spațialității, avându-i ca reprezentanți de vârf pe Anne Buttimer, David Ley, Edward Relph și Yi-Fu Tuan. Introdusă de Nigel Thrift, teoria non-reprezentatională pornește de la premisa că:

„societatea este formată dintr-un set de actori eterogeni care produc spațiul și timpul prin acțiuni întrupate, care sunt adesea lipsite de rațiune și scop. A înțelege modul în care devine lumea implică o participare observatoare; o analiză auto-dirijată a modului în care oamenii interacționează și produc spațiul prin mișcarea și practica lor.”¹⁶

Toate acestea trimit la ideea de performativitate spațială, în sens corporal-cognitiv, cu efecte majore în praxisul social-politic. De cealaltă parte, „materialismul istoric și geografic din anii 1970 a facilitat apariția unei interpretări diferite a spațialității, potrivit căreia spațiul este inerent relațiilor sociale, fiind astfel produs și consumat social”¹⁷. Pe această direcție critic-materialistă, un rol important l-a avut noua sociologie urbană din spațiul francez, care investighează politicile urbanizării în cadrul societății capitaliste. De pildă, Michel de Certeau analizează raportul dintre strategiile instituționale și tacticile atașate practicării spațiului urban, pornind de la destabilizarea ideii de oraș-concept proiectat hegemonic ca sursă a cunoașterii totalizante¹⁸. Dar cel mai important filosof și sociolog al urbanității, care a influențat decisiv teoriile socio-spațiale, așa cum le cunoaștem astăzi, este Henri Lefebvre.

Adept al marxismului umanist, Lefebvre a fost

primul sociolog urban care a propus spațializarea materialismului dialectic, investigând macrostructura ideologică a spațiului social. În analiza sa privitoare la efectele hegemoniei capitaliste asupra urbanizării, acesta a redefinit conceptul de spațiu care până atunci era considerat o categorie pur formală și abstractă:

„În aceste abordări ale politicii și ale intervenției acesteia în procesul de planificare, s-a păstrat postulatul spațiului ca obiect obiectiv și neutru. Dar acum se pare că spațiul este politic. Spațiul nu este un obiect științific îndepărtat de ideologie sau de politică; el a fost întotdeauna politic și strategic. Dacă spațiul are un aer de neutralitate și de indiferență în ceea ce privește conținutul său și pare astfel «pur» formal, întruchiparea abstracției raționale, aceasta se datorează tocmai faptului că a fost deja ocupat și utilizat și a fost deja centrul unor procese trecute, ale căror urme nu sunt întotdeauna evidente în peisaj. Spațiul a fost modelat de elemente istorice și naturale, dar acesta a fost un proces politic. Spațiul este politic și ideologic. Este un produs literalmente încărcat de ideologii”¹⁹

Aceasta constituie, fără îndoială, una dintre cele mai coerente definiții ale materialismului socio-spațial, fiind postulatul primar al teoriei lefebviene, din care derivă mai multe dimensiuni filosofice menite să clarifice procesul de construcție a spațiului social²⁰. Pentru Lefebvre, „urbanul este centralitatea socială, unde numeroasele elemente și aspecte ale capitalismului se intersectează în spațiu”²¹, fiind tot mai necesară concretizarea efectivă, la nivel comunitar, a „dreptului la oraș” (un alt concept esențial definit de acesta). Așa încât, în viziunea filosofului francez, „spațiul (social) este un produs (social)”²², adică este generat de relațiile sociale și de modurile capitaliste de producție. Spațiul social este, astfel, alcătuit din trei dimensiuni procesuale interdependente²³:

„1. Practica spațială. Practica spațială a unei societăți secretă spațiul acelei societăți; îl propune și îl presupune, într-o interacțiune dialectică; îl produce încet și sigur, pe măsură ce îl stăpânește și și-l însușește. Din punct de vedere analitic, practica spațială a unei societăți este revelatoare prin descifrarea spațiului său. [...]

2. Reprezentări ale spațiului: spațiul conceptualizat, spațiul oamenilor de știință, al planificatorilor, al urbanistilor, al subdivizorilor tehnocrați și al inginerilor sociali, ca și al unui anumit tip de artist cu aplecare științifică – toți aceștia identificând ceea ce este trăit și ceea ce este perceput cu ceea ce este conceput. [...] Acesta este spațiul dominant în orice societate (sau mod de producție). Concepțiile despre spațiu tind, cu anumite excepții asupra cărora voi reveni, spre un sistem de semne verbale (și, prin urmare, elaborate intelectual).

3. Spațiile reprezentării: spațiul trăit în mod direct prin intermediul imaginilor și simbolurilor care îi sunt asociate

și, prin urmare, spațiul «locuitorilor» și al «utilizatorilor», dar și al unor artiști și, poate, al celor care, cum ar fi câțiva scriitori și filosofi, descriu și aspiră să nu facă altceva decât să descrie. Acesta este spațiul dominat – și, prin urmare, experimentat pasiv – pe care imaginația încearcă să-l schimbe și să și-l însușească. El se suprapune spațiului fizic, făcând uz simbolic de obiectele sale. Astfel, se poate spune că spațiile reprezentării, deși, din nou, cu anumite excepții, tind spre sisteme mai mult sau mai puțin coerente de simboluri și semne non-verbale”²⁴

Triada aceasta socio-spațială este alcătuită, așadar, din materialitatea spațiului social (practicată și percepută), din conceptualizările spațiului, dirijate în special de hegemonia capitalistă, și din spațiul trăit și imaginat efectiv de indivizi. Reprezentările spațiului sunt, însă, cele dominante politic și își exercită forța asupra celorlalte două dimensiuni, în special asupra spațiilor reprezentationale (acestea incluzând și ontologia spațiilor cartografiate literar).

Edward W. Soja continuă teoria lui Lefebvre prin introducerea ideii de „dialectică socio-spațială”, a cărei premisă fundamentală presupune că „relațiile sociale și spațiale sunt dialectic inter-reactive, interdependente; că relațiile sociale de producție sunt atât formatoare de spațiu, cât și dependente de spațiu”²⁵. O atare dialectică (revizuită ulterior ca trialectică spațială) stă la baza producerii de *thirdspaces*, aflate la intersecția dintre spațiul material și cel conceptualizat²⁶. Stabilind principiile spațialității postmoderne din capitalismul târziu, Soja analizează orașul Los Angeles ca peisaj postfordist, al simulacrului și fragmentarității, ca o consecință a acumulării flexibile de capital²⁷, pe care David Harvey o va așeza la originea compresiei timp-spațiu specifică postmodernității²⁸, repercutând inclusiv asupra producțiilor artistice. Pe scurt, Harvey demonstrează că, în postmodernism, „accentul pe efemeritate, colaj, fragmentare și dispersie în gândirea filosofică și socială este mimetic față de condițiile acumulării flexibile”²⁹ din capitalismul postfordist. De altfel, asumând un materialism dialectic mai accentuat, Fredric Jameson are o viziune similară atunci când postulează că „postmodernismul nu este dominanta culturală a unei ordini sociale cu totul nouă (al cărei zvon, sub numele de «societate postindustrială», a circulat prin media în urmă cu câțiva ani), ci doar reflexul și consecința unei noi modificări sistemice a capitalismului însuși”³⁰, viziune care a fost actualizată recent de Mark Fisher în contextul „realismului capitalist”, acesta desemnând „mai curând o atmosferă omniprezentă, care condiționează nu doar producția de cultură, ci și reglementarea muncii și educației și acționează ca o barieră invizibilă ce constrânge gândirea și acțiunea”³¹

Pe de altă parte, Jameson însuși îi consideră pe Lefebvre și Soja drept principalii „arhitecți” ai spațialității postmoderne. De pildă, Soja este primul geograf marxist

care a pledat, în *Postmodern Geographies*, pentru reafirmarea spațiului în teoria socio-critică occidentală, după o lungă perioadă de hegemonie a categoriilor istoriciste și temporale, privilegiate de marile narațiuni culturale ale progresului umanist, față de care postmodernitatea își afirmă în mod acut mefiența. Ceea ce propune, în fond, Soja este o „interpretare materialistă a spațialității, concepută în termenii unei ontologii spațializate”³² (de aici și ideea de spațializare a limbajului marxist occidental, pe care o realizează acești filosofi), majoritatea cărților sale gravitând în jurul a trei premise majore, și anume: „1. că ordinea capitalistă este reorganizată în moduri care privilegiază profund spațiul în raport cu timpul; 2. că spațialitatea este în mod fundamental o parte constitutivă a vieții sociale; și 3. că teoria socială critică trebuie să ia în serios spațiul dacă vrea să confere sens societății”³³. De altfel, în cele mai recente intervenții ale sale, Soja articulează conceptul de „justiție spațială”³⁴, pornind de la constatarea că geografia îndeplinește un rol decisiv în distribuția (în egală de resurse la nivel global și asumând o poziționare critică în siajul teoriei lui Immanuel Wallerstein despre sistemul economic mondial)³⁵.

Acesta constituie, pe filiera studiilor urbane și socio-critice, cadrul teoretic major prin intermediul căruia poate fi analizată topografia dialectică a spațialității în literatură. Având în vedere faptul că abordările socio-spațiale din zona geografiei literare critice vizează legătura dintre „textualitatea spațiului și spațialitatea textelor”³⁶, dintre geospațiu și producțiile literare, pot fi derivate de aici trei niveluri interdependente de interpretare (ca sinteză a metodelor propuse de

Moretti, Westphal și Tally Jr.), care ilustrează raportul dialectic dintre producerea, cartografierea și propagarea literaturii în cadrul spațiilor sociale: 1. *literatura generată de dinamica spațiului social* (acest prim nivel presupune radiografierea contextelor ideologice și identificarea poeticilor, genurilor și formelor literare produse de tensiunea dintre reprezentările hegemonice ale spațiului social, impuse la nivel economic, social, politic și instituțional, și spațiile reprezentationale, trăite și cartografiate de scriitoare și scriitori); 2. *cartograferi literare ale spațiului social* (acest al doilea nivel implică analiza calitativă și cantitativă a spațio-temporalităților stratigrafice, care sunt configurate textual, prin raportarea la contextele materialist-ideologice care le-au generat); și 3. *propagarea/diseminarea literaturii în cadrul spațiului social* (acest al treilea nivel presupune analiza dinamicii de piață editorială, precum și a politicilor de (de)legitimare și instituționalizare a literarului). O asemenea metodă geocritică unificată asumă, așadar, materialismul socio-spațial ca principiu de fond, în lumina acestor teorii postmoderne care au reușit să spațializeze filosofia marxistă și să rearticuleze disciplinar studiile culturale geografice. Refuzând practicile care suprasaturează speculativ hermeneutica literară, geocritica astfel definită are șansa să devină cel mai important domeniu de analiză al *World Literature*.

Acknowledgement: „Această lucrare a fost sprijinită prin proiectul Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, UEFISCDI, număr PN-III-P4-PCE-2021-1234”

Note

1. Vezi Franco Moretti, *Atlas of the European Novel (1800-1900)* (Londra și New York: Verso, 1998).
2. Robert T. Tally Jr., *Spatiality* (New York: Routledge, 2013), 80. Menționez că traducerea fragmentelor din limba engleză îmi aparține.
3. Robert T. Tally Jr., „Introduction: Mapping Narratives”, în *Literary Cartographies: Spatiality, Representation, and Narrative*, ed. Robert T. Tally Jr. (New York: Palgrave Macmillan, 2014), 3.
4. Vezi Gaston Bachelard, *Poetica spațiului*, trans. Irina Bădescu (Pitești: Paralela 45, 2005).
5. Marius Conkan, „Westphal și răspunsul optimist al geocriticii”, *Vatra*, 8 iunie, 2022. <https://revistavatra.org/2022/06/08/marius-conkan-westphal-si-raspunsul-optimist-al-geocriticii/>
6. Vezi Mihail Bahtin, *Probleme de literatură și estetică*, trans. Nicolae Iliescu (București: Univers, 1982). De altfel, Franco Moretti consideră că „Forme ale timpului și cronotopului în roman”, celebrul eseu de poetică istorică scris de Mihail Bahtin, este „cel mai important studiu despre spațiu și narațiune” (Moretti, *Graphs, Maps, Trees*, 35).
7. Andrew Thacker, „Critical Literary Geography”, în *The Routledge Handbook of Literature and Space*, ed. Robert T. Tally Jr. (New York: Routledge, 2017), 34.
8. Tally Jr., *Spatiality*, 81.
9. Bertrand Westphal, *Geocriticism: Real and Fictional Spaces*, trans. Robert T. Tally Jr. (New York: Palgrave Macmillan, 2011).
10. Marius Conkan, „Teorii și practici socio-spațiale: un manifest geocritic”, în *Comparatismul clujean. Instantaneu în mișcare*, ed. Mihaela Ursa (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință: 2022), 124. În acest studiu am detaliat, de asemenea, principiile majore ale geocriticii westphaliene (geocentrarea, transgresivitatea, multifocalizarea, polisenzorialitatea, viziunea stratigrafică), așa

încât nu le mai reiau aici.

11. Daiana Gârdan, „Hărți și cărți. Geografia în studiile literare cantitative”, în Ursa, *Comparatismul clujean*, 136-137.
12. Franco Moretti, „Conjectures on World Literature”, *New Left Review*, nr. 1 (2000): 66.
13. Bertrand Westphal, „Foreword”, în *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*, ed. Robert T. Tally Jr. (New York: Palgrave Macmillan, 2011), xiv.
14. Thacker, „Critical Literary Geography”, 33.
15. Pentru o sinteză a principalelor contribuții din domeniul geografiei umaniste, vezi Marius Conkan și Daiana Gârdan, „Space in Literature and Literature in Space. Introduction”, *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 6, nr. 1 (2020): 5-15. Pentru un istoric detaliat al geografiei umaniste și al disciplinelor conexe acesteia, vezi Phil Hubbard și Rob Kitchin, ed. *Key Thinkers on Space and Place* (Londra: Sage, 2011/2004).
16. Hubbard și Kitchin, *Key Thinkers on Space and Place*, 496.
17. Phil Hubbard și Rob Kitchin, „Introduction: Why Key Thinkers?”, în Hubbard și Kitchin, *Key Thinkers on Space and Place*, 5.
18. Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, trans. Steven Rendall (Berkeley: University of California Press, 1984).
19. Henri Lefebvre, „Reflections on the Politics of Space”, trans. Michael J. Enders, *Antipode*, nr. 2 (1976): 31.
20. Pentru o sinteză a principalelor direcții filosofice din teoria lui Lefebvre, vezi Andrzej Zieleniec, „Lefebvre’s Politics of Space: Planning the Urban as Oeuvre”, *Urban Planning*, nr. 3 (2018): 5-15.
21. Rob Shields, „Henri Lefebvre”, în Hubbard și Kitchin, *Key Thinkers on Space and Place*, 280.
22. Henri Lefebvre, *The Production of Space*, trans. Donald Nicholson-Smith (Cambridge: Blackwell, 1991), 26.
23. Citatul este mai lung, dar este necesar să fie valorificat teoretic (inclusiv prin traducerea lui în limba română), întrucât această triadă spațială a avut un impact major asupra teoriilor urbane ulterioare.
24. Lefebvre, *The Production of Space*, 38-39.
25. Edward W. Soja, „The Socio-Spatial Dialectic”, *Annals of the Association of American Geographers*, nr. 2 (1980): 211.
26. Edward W. Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-And-Imagined Places* (Cambridge: Blackwell, 1996).
27. Edward W. Soja, *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory* (Londra și New York: Verso, 1989).
28. David Harvey, *Condiția postmodernității. O cercetare asupra originilor schimbării culturale*, traducere de Cristina Gyurcsik și Irina Maftai (Timișoara: Amarcord, 2002).
29. *Idib.*, 305.
30. Fredric Jameson, *Postmodernismul sau logica culturală a capitalismului târziu*, traducere de Alex Văsieș și Vlad Pojoga, introducere de Andrei Terian (Sibiu: Editura ULBS, 2021), xvi.
31. Mark Fisher, *Realism capitalist. Nu există nicio alternativă?*, traducere de Paul-Teodor Cristescu, introducere de Ștefan Baghiu (Cluj-Napoca: Tact, 2022), 51.
32. Claudio Minca, „Postmodern Geographies (1989): Edward Soja”, în *Key Texts in Human Geography*, ed. Phil Hubbard, Rob Kitchin și Gill Valentine (Londra: Sage, 2008), 137.
33. Alan Latham, „Edward W. Soja”, în Hubbard și Kitchin, *Key Thinkers on Space and Place*, 381.
34. Edward W. Soja, *Seeking Spatial Justice* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010).
35. Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis. An Introduction* (Durham: Duke University Press, 2004).
36. Thacker, „Critical Literary Geography”, 28.

Bibliography

- Bachelard, Gaston. *The Poetics of Space*. Translated by Maria Jolas. Boston: Beacon Press, 1994.
- Bakhtin, Mikhail M. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Edited by Michael Holquist. Translated by Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 1981/2008.
- Conkan, Marius, and Daiana Gârdan. “Space in Literature and Literature in Space. Introduction.” *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 6, no. 1 (2020): 5-15. <https://doi.org/10.24193/mjcest.2020.9.01>.
- Conkan, Marius. “Teorii și practici socio-spațiale: un manifest geocritic” [Socio-Spatial Theories and Practices: A Geocritical Manifesto]. In *Comparatismul clujean. Instantaneu în mișcare*, edited by Mihaela Ursa, 114-131. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2022.
- Conkan, Marius. “Westphal și răspunsul optimist al geocriticii” [Westphal and the Optimistic Response of Geocriticism]. Vatra, 8 iunie, 2022. <https://revistavatra.org/2022/06/08/marius-conkan-westphal-si-raspunsul-optimist-al-geocritic>
- de Certeau, Michel. *The Practice of Everyday Life*. Translated by Steven Rendall. Berkeley: University of California Press, 1984.
- Fisher, Mark. *Capitalist Realism: Is There No Alternative?*. Zero Books, 2009.
- Fisher, Mark. *Realism capitalist. Nu există nicio alternativă?* [Capitalist Realism: Is there no Alternative?]. Translated by Paul-Teodor Cristescu, introduction by Ștefan Baghiu. Cluj-Napoca: Tact, 2022.
- Gârdan, Daiana, “Hărți și cărți. Geografia în studiile literare cantitative” [Maps and Books. Geography in Quantitative Literary Studies]. In *Comparatismul clujean. Instantaneu în mișcare*, edited by Mihaela Ursa, 132-144. Cluj-Napoca: Casa Cărții de

Știință, 2022.

- Harvey, David. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge: Blackwell, 1990.
- Harvey, David. *Condiția postmodernității. O cercetare asupra originilor schimbării culturale* [The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change]. Translated by Cristina Gyuresik and Irina Maței. Timișoara: Amarcord, 2002.
- Hubbard, Phil, and Rob Kitchin. "Introduction: Why Key Thinkers?." In *Key Thinkers on Space and Place*, edited by Phil Hubbard and Rob Kitchin, 1-17. London: Sage, 2004/2011.
- Jameson, Fredric. *Postmodernism, or: The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke UP, 1991.
- Jameson, Fredric. *Postmodernismul sau logica culturală a capitalismului târziu*. Translated by Alex Văsieș and Vlad Pojoga, preface by Andrei Terian. Sibiu: Editura ULBS, 2021.
- Latham, Alan. "Edward W. Soja." In *Key Thinkers on Space and Place*, edited by Phil Hubbard and Rob Kitchin, 380-386. London: Sage, 2011/2004.
- Lefebvre, Henri. "Reflections on the Politics of Space," translated by Michael J. Enders. *Antipode*, no. 2 (1976): 30-37.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Cambridge: Blackwell, 1991.
- Minca, Claudio. "Postmodern Geographies (1989): Edward Soja." In *Key Texts in Human Geography London*, edited by Phil Hubbard, Rob Kitchin, and Gill Valentine, 135-143. London: Sage, 2008.
- Moretti, Franco. "Conjectures on World Literature." *New Left Review*, no. 1 (2000): 54-68.
- Moretti, Franco. *Atlas of the European Novel (1800-1900)*. London and New York: Verso, 1998.
- Shields, Rob. "Henri Lefebvre." In *Key Thinkers on Space and Place*, edited by Phil Hubbard and Rob Kitchin, 279-285. London: Sage, 2011/2004.
- Soja, Edward W. *Seeking Spatial Justice*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010.
- Soja, Edward W. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-And-Imagined Places*. Cambridge: Blackwell, 1996.
- Soja, Edward W. "The Socio-Spatial Dialectic." *Annals of the Association of American Geographers*, no. 2 (1980): 207-225.
- Soja, Edward W. *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London and New York: Verso, 1989.
- Tally Jr., Robert T. "Introduction: Mapping Narratives." In *Literary Cartographies: Spatiality, Representation, and Narrative*, edited by Robert T. Tally Jr., 1-12. New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Tally Jr., Robert T. *Spatiality*. New York: Routledge, 2013.
- Thacker, Andrew. "Critical Literary Geography." In *The Routledge Handbook of Literature and Space*, edited by Robert T. Tally Jr., 28-38. New York: Routledge, 2017.
- Westphal, Bertrand. "Foreword." In *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*, edited by Robert T. Tally Jr., ix-xv. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Wallerstein, Immanuel. *World-Systems Analysis. An Introduction*. Durham: Duke University Press, 2004.
- Westphal, Bertrand. *Geocriticism: Real and Fictional Spaces*. Translated by Robert T. Tally Jr. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Zieleniec, Andrzej. "Lefebvre's Politics of Space: Planning the Urban as Oeuvre." *Urban Planning*, no. 3 (2018): 5-15. <https://doi.org/10.17645/up.v3i3.1343ii/>.

POEZIA ENERGIEI SCĂZUTE. O LECTURĂ (PERI)TERMODINAMICĂ A INTERPRETĂRII LUI G. BACOVIA VIA E. LOVINESCU (II)

Teodora DUMITRU

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române
G. Călinescu Institute of Literary History and Theory of the Romanian Academy
E-mail: teodorailianadumitru@gmail.com

LOW ENERGY POETRY:
A (PERI)THERMODYNAMIC READING OF E. LOVINESCU’S INTERPRETATION OF G. BACOVIA (II)

Abstract: The purpose of this essay is an attempt to map the energetic and (peri)thermodynamic background of theories about poetry from the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, also included in the horizon of interest of Romanian critics. In the present essay, I trace the route by which the literary critic E. Lovinescu arrives at his unique stylistic and conceptual approach to the poetry of G. Bacovia from the article he dedicates to him in 1922 and from the sequence reserved for the same poet in the study *Poezia nouă* (1923), both capitalized, further, in his literary histories. It is about the interpretation or even the definition of Bacovian poetry as an “expression” of “a neurosis,” as a “poetry” of “(deeply animalistic) kinesthesia,” as an “almost direct expression” of a “sick kinesthesia” or, even more abruptly, as “secretion of a sick organism, as moisture is the tear of damp walls.”

Key words: thermodynamics, energy, neurosis, kinesthesia, G. Bacovia, E. Lovinescu, I.L. Caragiale, Claude Bernard, Léon Dumont, Ernest Dupré

Citation suggestion: Dumitru, Teodora. “Poezia energiei scăzute. O lectură (peri)termodinamică a interpretării lui G. Bacovia via E. Lovinescu (II)”. *Transilvania*, no. 4 (2023): 24–34.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.04>.

În prima parte a acestui studiu¹ am realizat o incursiune în posibilele surse științifice de secol XVIII-XIX – medicale, fiziologice, termodinamice, energetice etc. – care i-ar fi putut oferi lui E. Lovinescu soluția interpretării poeziei lui Bacovia ca „expresie a unei nevroze”, ca „secrețiune a unui organism bolnav” sau ca poezie a „cinesteziei”.

Am pornit de la opiniile de secol XVIII ale lui Jean-Baptiste Pressavin despre „mașina corporală” și am identificat în lucrarea *Théorie scientifique de la sensibilité* (1875) a lui Léon Dumont un punct de întâlnire al mai multor teorii din varii spectre ale cunoașterii. Am folosit cartea lui Dumont ca pe o hartă care arată cum erau reprezentate spre finele secolului XIX concepte precum „plăcere”, „durere”, sistem nervos, „sensibilitate” etc. într-un cadru științific sau voit științific. Adică într-un

context din ce în ce mai atent la modul în care fizica de secol XIX, prin descoperirea legii conservării energiei și prin avansul termodinamicii, solicita reconfigurarea perspectivei asupra lumii (inclusiv asupra corporalității și/ sau a minții) – un context tot mai puțin debitor paradigmatelor cunoașterii de secol XVIII și filozofiei clasice, deși nu complet desprins de acestea.

Dacă prima parte a studiului am rezervat-o unei inspecții în trecut cu caracter general, în a doua parte voi pune în evidență conexiunile de tip particular care pot fi făcute între concepțiile științifice de secol XIX-XX despre „nervi”, „sensibilitate” etc. și poezia lui Bacovia, așa cum a descris-o Lovinescu în deceniul 1920.

Bacovia, poezia deficitului de „energie” & alte „suferințe” literaro-energetice

Pe lângă aspectele discutate în partea întâi a studiului de față, din lucrarea lui Léon Dumont am reținut următoarea definiție a „inconștientului”: „inconștientul” este „negarea forței”. Prin intermediul acestei definiții se poate ajunge, în fine, mai concret la speța interpretării lovinesciene a poeziei lui Bacovia. Căci, în termeni mai puțin radicali, această „negare” a „forței” poate fi înțeleasă și ca deficit sau ca *insuficiență de „energie”*, perspectivă din care definirea „inconștientului” se reclamă, mai mult sau mai puțin explicit, de la legea conservării energiei. Această reprezentare găsită la Dumont oferă și cea mai bună cheie a decodării „insuficienței” psiho-emoționale și chiar somatice a autorului Bacovia, „insuficiență” transpusă, se înțelege, și în poezia lui, așa cum reiese din lectura pe care i-o aplică Lovinescu în anii 1922-1923.

Iată cum descinde în arenă la Dumont – în acest context precis al traducerii „sensibilității” *via* legea conservării energiei – și vocabula „*insuficiență*”, favorita lui Lovinescu în teoretizarea poeziei bacoviene (filozoful francez tratează punctual despre o „insuficiență a excitației”, fenomen echivalent cu „excesul” de excitație, ambele estimate ca sursă a „durerii”):

„La peine ne résultera-t-elle pas tantôt d'une *insuffisance d'excitation*, tantôt d'une excitation trop grande qui va jusqu'à la désagrégation des éléments organiques, tantôt d'une grande dépense d'énergie, tantôt d'une suppression, tantôt d'un obstacle? [...] La quantité de force reçue n'est-elle pas tantôt conservée par l'individu et transformée en travail intérieur, tantôt restituée au dehors sous forme de production, d'acte volontaire, d'énergie locomotrice, de chaleur etc.? [subl. m., T.D.]”²

Admițând că termodinamica se definește sintetic ca știința a transformării căldurii în lucru mecanic și invers, trebuie remarcată în această suită interogativă o configurare rezolut termodinamică a relațiilor dintre „forțele” ce definesc „ansamblul” uman și animal în genere: „forța” e transformată în lucru (mecanic) și în „produs”/ energie locomotoare sau căldură. În astfel de pasaje e mai clar decât oriunde că Dumont depășește paradigma newtoniană a mecanicii. Se cere, de asemenea, remarcat în fragmentul citat calificativul „lucru (mecanic) interior” („travail *intérieur* [subl. m., T.D.]”). Să fie vorba doar de o metaforă ori de o reprezentare deloc metaforică a gândirii, a reflecției, a creației ca tip particular de „lucru (mecanic)”?. Dificil de optat pentru un răspuns, fiindcă Dumont nu pare să se decidă pentru explicația integrală științistă și/ sau materialistă. Fiindcă același teoretician care refuzase explicit reducerea (simili-materialistă) a „conștiinței” la mecanică sau la termodinamică nu dă semne că refuză, pe de altă parte, reducerea gândirii și a creației la tipologia „lucrului

mecanic”, fie el unul „interior” (simbolic, creativ?), adică presupus distinct de „energia locomotorie” sau de căldura măsurabilă cu instrumentele fizicii.³

Revenind la conceptul de „insuficiență” – frecvent și în jargonul criticii de poezie a lui Lovinescu mai ales când tratează despre poezia simbolistă – e de constatat că această „insuficiență a excitației” ce constituie una dintre cauzele „durerii” la Dumont e un concept care poate fi inserat (depistat) cu succes în genealogia „insuficiențelor” identificate de criticul de la „Sburătorul” în poezia bacoviană și în „psihologia” ce i-ar sta la origine. Nu doar informațiile regășibile la Dumont ar susține această ipoteză, ci și protocolul recomandat, de pildă, de un teoretician mai apropiat de fenomenul literar, ca Émile Hennequin. În *La Critique scientifique* (1888), acesta consideră că opera literară explică sau măcar oferă „indicii” despre „psihologia” autorului ei (cineva ca Lovinescu ar fi putut merge mai departe pentru a susține că opera oferă indicii chiar despre „fiziologia” autorului). Astfel, dacă „insuficiența excitației” duce la o „diminuare a energiei”, iar aceasta este o cauză a „durerii”, a identifica „insuficiența” în poezia bacoviană duce cu necesitate la identificarea cauzelor poeziei bacoviene în „durerea” însăși. Bacovia ar fi, așadar, un *suferind* înainte de a fi un *poet*, această primă calitate determinând-o pe a doua. Aceasta ar fi morala sintetică a perspectivei lui Lovinescu asupra poeziei bacoviene.

Însă nu numai „insuficiența excitației” provoacă „durere”, arată Dumont, căci „diminuarea energiei” cauzatoare de suferință poate surveni atât dintr-un exces, printr-o intensificare a cheltuirii sau a activității (a „lucrului [mecanic]” excesiv), cât și dintr-un deficit, printr-o supresie a excitației, a „reparării” sau a „reacției vitale”. „Durerea” ar fi, în acest caz, fie rezultatul unei „pierderi” (irosiri) de „forță” prin acțiune excesivă, fie rezultatul unei primiri deficitare de „forță”:

„La diminution d'énergie d'où résulte la douleur se produit en nous d'une manière positive ou négative: positive, quand elle résulte d'une augmentation de dépense ou d'activité; négative, quand elle consiste dans une suppression d'excitation, de réparation ou de réaction vitale. Nous avons par conséquent à rapporter tout d'abord toutes les douleurs à deux grandes classes: 1° celles qui tiennent à ce que nous perdons trop de force; 2° celles qui consistent en ce que nous n'en recevons pas assez”⁴.

Tipul de „rezistență” căruia trebuie să i se opună rezervele de „forță” sau de „energie” ori „obstacolele” ce se cer surmontate sunt, deci, și ele luate în calcul, atât în efortul (lucrul mecanic) corporal, cât și în cazul celui intelectual.

Dumont oferă însă și alte piste, conexe, ale interpretării lui Bacovia și a poeziei sale ca multiplu *suferind(ă)*, așa cum o percepe Lovinescu, respectiv, ca produse ale unei psihologii afectate de „suferințe” ori

„dureri” de diverse cauze. Prin prisma diagnosticelor și a mecanismelor fizico-chimice puse pe tapet de Dumont în demersul său de abordare științifică a „sensibilității”, despre poetul Bacovia și despre poezia lui s-ar mai putea spune, de exemplu, și că sunt afectate de: „anestezie”, de „analgezie”, de „supresia excitării”, de diminuarea proceselor reparative ale organismului, de lipsa „reacției vitale” etc. Însă toate acestea se subsumează, e drept, macro-diagnosticului ținând de „diminuarea energiei”. „Diminuarea energiei” *via* „insuficiența excitării” pare, în orice caz, un diagnostic în maximă convergență cu interpretarea pe care o dă Lovinescu poeziei bacoviene și, mai mult sau mai puțin implicit, chiar „psihologiei” și fiziologiei poetului.

O anume specie de suferință – epuizarea sau oboseala – pare să trimită, iarăși, în mod deosebit la tiparul psiho-somatic bacovian, așa cum îl percepe Lovinescu *via* poezia sa, definită, cum am văzut, și ca „secrețiune a unui organism bolnav”, dar și ca „cinestezie imobilă” ori prin comparația cu un fenomen din universul anorganic, igrasia. Ce se află la originea sfârșelii bacoviene – o epuizare cvasi-anorganică, așadar una care nu denotă comportamentul unui organism viu, care duce la pietrificare sau la lichefiere – se poate afla tot din reflecțiile lui Dumont: e vorba de „stresul oxidativ”. Bacovia, se poate deduce, „cheltuie” mai multă „energie” decât produce, de unde tendința lui spre imobilitatea/astenia vegetativă, „animalică” sau chiar (simili) anorganică⁷:

„un malaise plus ou moins pénible dans tous les cas où il a été déterminé à oxyder⁶, c'est-à-dire à user une certaine quantité de matériaux plus rapidement qu'ils ne peuvent être réparés suivant le cours ordinaire de la circulation et de l'assimilation. [...] chez les individus faibles, anémiques ou soumis à des privations, le sentiment d'épuisement dure plus longtemps que chez les individus robustes et à sang riche ou dont le régime alimentaire est abondant”⁷

Diagnosticul lovinescian de „cinestezie (imobilă)/profund animalică” dat poeziei bacoviene este și el, de altfel, absolut convergent cu epuizarea sau cu „insuficiența” energetică despre care am discutat mai sus. Conceptul de „cenestezie”, preluat de Lovinescu în varianta „cinestezie”, a fost exploatat în primii ani ai secolului XX de clinicieni ca Ernest Dupré (și) și definit ca „ensemble des sensations communes κοίνοσ αισθησις d'origine organique, sensorielle ou génitale. Certains auteurs désignent aussi sous le nom de cénesthésie le sentiment intime, plus ou moins obscur, de notre corps, de la tonalité générale de l'exercice de nos fonctions, résultant de la synthèse des sensations, surtout végétatives, qui émanent de la vie de l'organisme”⁸. S-a vorbit și de o patologie asociată disfuncțiilor cenestezice – „cenestopatia” – teoretizată de Paul Camus, Ernest Dupré ș.a., în primii ani ai secolului XX, ca „troubles

des éléments primaires de la sensibilité organique [...] alterations locales de la sensibilité commune [...] perturbations de la sensibilité centrale des organes, semblant intéresser les territoires cérébraux de la projection”⁹. Este o definiție care, se poate spune, sintetizează *diagnosticul psihiatric al simbolismului în sine*, ca ethos și filozofie a artei, sau măcar al unora dintre reprezentanții săi: o „senzație generală de disconfort, neliniște, anxietate și o senzație corporală anormală, rezistând la orice terapie medicamentoasă”¹⁰. În termenii pozitivismului medical, poezia simbolistă în sine, nu doar fenomenul Bacovia, ar putea fi descrisă ca reacție cenestopatică, de tulburare depresiv-anxioasă ținând de o „patologie a imaginației și a emotivității” (acesta este, de altfel, chiar titlul lucrării lui Dupré din 1925) și de rezistență somatică la orice principiu de ameliorare (îndeosebi pe cale rațională) a condiției subiectului.

În aceste condiții, un teoretician ca Dumont, dar, cu și mai mult temeii, un om de știință și un practician renumit în profesia sa de tipul lui Claude Bernard i-ar fi recomandat, prin urmare, poetului simbolist să mănânce mai mult, câtă vreme cercetările din epocă arătau că în travaliul intelectual ori nervos („travail intérieur”) se consumă mai multă „energie” decât în munca fizică și că, prin urmare, e explicabil faptul că un avocat consumă mai multe „beefsteak”-uri decât un muncitor¹¹. Dacă știința vremii pretindea că poate să cuantifice cantitatea de efort intelectual depus într-o zi din simpla analiză a sumarului de urină¹², e clar că din analiza poeziei un cercetător dotat cu astfel de convingeri putea deduce la fel de ușor tipul de efort intelectual („lucru mecanic interior”) depus de poet, tipologia lui intelectuală și chiar un diagnostic al funcționării tuturor organelor sale. Afirmatia materialistului zis „vulgar” Jacob Moleschott conform căreia „nu există gândire fără fosfor”¹³ (*i.e.*, fără o nutriție care să asigure asimilarea acestui element chimic) se situează și ea undeva în preistoria diagnosticelor de „nevroză”, „cinestezie”, „secrețiune a unui organism bolnav” – deci, *overall*, de „insuficiență” energetică – primite de poezia lui Bacovia din partea lui Lovinescu. Același lucru se poate spune despre relația dintre unitatea mecanică și unitatea termică (relația joule *vs.* calorie) descoperită de Julius Robert von Mayer, o relație care atestă transformarea alimentelor în energie, tipul și cantitatea alimentelor asigurând, se poate spune, calitatea și cantitatea energiei generate: și aceasta poate fi regăsită, la rigoare, la rădăcina diagnosticelor date de Lovinescu lui Bacovia și poeziei lui.

Iar mentorul „Sburătorului” era – nu există nici un motiv pentru a crede contrariul! – foarte serios, sobru, profesional când se pronunța în această manieră similitudinistă despre poezia bacoviană (și, potențial, chiar despre poezia simbolistă în genere). Nimic nu îndreptățește suspiciunea că criticul ar fi fost ironic, ludic, parodic etc., respectiv că ar fi întrebuintat conceptele și echivalențele cu pricina (poezia lui Bacovia *este*

„cinestezie”, este „expresia unei nevroze” etc.) în scopul de a discredita anumite filiere de interpretare, îndeosebi ceea ce, în linii mari, ținea de influența științelor asupra criticii literare și a esteticii. Din contră, Lovinescu pare să creadă întru totul că anumite particularități psiho-somatice și fiziologice stau la originea acestui tip de poezie. Însă alți critici contemporani nu erau dispuși să crediteze o astfel de lectură, în care condițiile de apariție și de existență ale poeziei/ artei erau intim legate de funcționarea „mașinării” corporale.

O mostră de ironizare sau de abordare, în orice caz, mai ludic-relaxată a unui materialism „vulgar” în genul lui Moleschott, chiar legat de tema nutriției, în care era specialist olandezul, produsese, de exemplu, în România ultimilor ani ai secolului XIX, criticul polimat H. Sanielevici, în anii colaborării lui cu cercul socialist al lui Ioan Nădejde. Sanielevici dădea de înțeles, printr-un raționament pseudo-medical, pseudo-scientist – un regim „pseudo” simulat însă cu evidente intenții ironice –, că „imaginația foarte puternică” a „proletarilor intelectuali” ar fi cauzată de starea lor economică deficitară, care îi predispune la „lihnire”, fiindcă „lihnirea” ar hrăni... „imaginația”: „Proletarii intelectuali au de obicei o imaginație foarte puternică și o fantazie foarte bogată. Și aceasta fiindcă n-au parale. Neavând cum să-și procure mereu senzații noi, trebuie să le reîmprospăteze pe cele vechi cu imaginația și să le combine cu fantazia. Și așa ies câteodată combinații foarte bizare. Subscrisul, fiind unul din sus-numiții lihniți, uzează și el de aceste expediente proletare”¹⁴. (Pseudo)teoria lui Sanielevici nu e, în aparență, deloc convergentă cu acea teorie a lui Dumont, expusă tot în *Théorie scientifique de la sensibilité*, conform căreia libertatea gândirii e asigurată de lipsa necesității/ presiunii orientării (cheltuirii) atenției spre „obiecte exterioare”. Dar în realitate Sanielevici e cât se poate de sardonice atunci când sesizează ca efect pozitiv al stării de „lihnire” proletară potențarea „imaginației”, prin urmare îndepărtarea lui de cadrul teoretic al lui Dumont e, practic, inexistentă. În fond, a urmări perpetuarea inaniției la nivel de mase pentru a spori cuantumul de creativitate al umanității nu coincidea câtuși de puțin cu obiectivele egalitarist-progresiste ale socialiștilor, iar vreme asigurarea unei nutriții corecte – i.e., just repartizate –, dedusă din reconfigurarea posesiei mijloacelor de producție, e un obiectiv implicit în proiectul „luptei claselor”. Însă e de reținut, din aceste deducții ironice ale lui Sanielevici, aceeași predispoziție a explicării fenomenelor psihice prin relația lor cu o materialitate sau cu o corporalitate – una simplă/ individuală sau una extrem de complexă, precum organizarea socială – care le predetermină, predispoziție activă și în gândirea lui Lovinescu, determinist și el în această privință. La urma urmei, și criticul cu simpatii de stânga Sanielevici, și liberalul din fruntea cenaclului „Sburătorul” se bazează la fel de mult pe ceea ce oferă științele vremii lor pentru a trage o concluzie sau alta,

pentru a trasa un argument sau altul, uneori chiar în favoarea unor ideologii adverse.

Revenind la particularitățile poeziei lui Bacovia, așa cum le distinge diagnosticianul Lovinescu, și la contextul epistemologic care le va fi făcut posibil, în reconstituirea căruia de mare utilitate este lucrarea lui Dumont despre „sensibilitate”, se mai poate observa un fapt: absența unui excitant – „obiect al dorinței” – poate fi și ea numărată printre cauzele „suferinței” în genere (*chagrin*) și a „suferinței” bacoviene în particular. Lipsind „obiectul dorinței”, lipsește și cantitatea de „forță” care, o dată investită el, poate fi recuperată, chiar cu profit, căci „obiectul dorinței” ar transfera, la rândul său, subiectului din „forță” lui:

„Les peines que cause l'impossibilité de satisfaire nos désirs, nos instincts, nos penchants, tiennent également à une manque de réaction. Tout désir est la direction de notre activité vers un certain but; lorsque le désir est satisfait, cette activité s'exerce sur l'objet du désir, elle le modifie en lui communiquant une certaine quantité de force, et, en même temps, nous recevons de cet objet une réaction, une autre quantité de force qui fait compensation à notre dépense ou même l'excède. Mais quant le désir n'est pas satisfait, la réaction fait défaut et notre activité est forcée de chercher un autre emploi, le plus souvent dans la sphère de l'inconscience; la diminution de force qui en résulte pour la conscience s'accompagne d'un état de souffrance que l'on appelle chagrin”¹⁵.

Din această perspectivă, „nevroza” tristă, langoarea lui Bacovia rezultă din refugiul (eminamente simbolist, în opinia lui Lovinescu) în „inconștient” pot fi interpretate drept consecințe ale „lipsei de reacție” care ascunde lipsa unui „obiect al dorinței”. Această „nevroză” ar fi răspunsul, în plan psiho-somatic, al unui univers inert, căruia nu i se imprimă „forță” și care nu „compensează” la rândul său prin „forță”. În locul principiului al treilea al mecanicii newtoniene – principiul acțiunii și reacțiunii – în universul bacovian pare să guverneze uneori doar principiul întâi – al inerției – sau, și mai grav, un principiu al inexistenței/ adormirii „forțelor”.

Stridența mediului – abundența de stimuli tactili, vizuali, auditivi –, mai arată Dumont, poate deveni și ea un *trigger* pentru suferință, o imagine a Infernului însuși atunci când atinge cote paroxistice. Stridența produce acea „distensie” sau „mișcare excesivă” a nervilor responsabilă de producerea „durerii”, așa cum o explicau filozofii de secol XVII:

„Ce que nous venons de dire de la suppression de réaction s'applique à tous les objets extérieurs qui communiquent à nos organes de perception un mouvement assez considérable pour les désorganiser. Les couleurs trop éclatantes, des sons trop bruyants, une chaleur trop vive, augmentent à un tel degré les vibrations de nos fibres

nerveuses qu'ils les écartent démesurément; [...]. Trop prolongées, ces sensations amèneraient une solution de continuité complète et une véritable destruction des organes. Nous ne connaissons pas encore d'une manière satisfaisante le mode d'action des saveurs et des odeurs; mais nous avons lieu de supposer que toutes celles qui sont désagréables pour d'autres raisons que le dégoût ou les associations d'idées qu'elles réveillent, agissent comme les couleurs blessantes, les sons déchirants ou une chaleur brûlante, par un excès de mouvement"¹⁶.

Țipătul poetului – exprimat într-un anume tip de poezie – ar putea fi astfel înțeles ca o consecință a modului în care natura, exteriorul îi agrează acestuia „sensibilitatea”, provocându-i mișcări nervoase excesive și diminuându-i „forța” vitală. Această „sensibilitate” agresată, se poate deduce, produce la rândul ei o poezie/ artă care conservă semnele acestei agresiuni. De pildă, un tip de poezie ca a lui Bacovia, care a putut fi comparată cu „strigătul” pisicilor în noapte (cum o caracterizase N. Davidescu în cronica lui despre volumul *Plumb*, în 1916) sau cu „cântecul” scârțâit al „cocoșului metalic” de pe casă – cum o va percepe Lovinescu în cronica sa din 1922 despre același poet. O psihologie a nevricosului cronic, agresat de stimuli externi de orice gamă și intensitate, oferise anterior, în literatura și în publicistica românești, și I.L. Caragiale. Schița *Bubico*, publicată în 1901, e un exemplu simptomatic; la fel *Grand-Hôtel*, *Victoria Română*,¹⁷ proză din 1890, și, în genere, toate textele caragieliene unde personajul ori naratorul e confruntat cu proximități canine – eventual violent lătrătoare – ori cu experiența unor copii zgomotoși ori intruzivi, care îl privesc insistent, îl ating sau „zbiară” în prezența lui. Contrariul lui Bacovia (și, potențial, al lui Caragiale) – conform schemei fizio-psiho-metafizice oferite de Dumont și surprinzător de fidel conservate în bagajul conceptual lovinescian – ar fi nimeni altul decât exuberantul Lucian Blaga, așa cum e surprins acesta în studiul lovinescian din 1923 *Poezia nouă*; sau „optimistul”/ stenicul Coșbuc, calificat de Lovinescu în acest mod, ca optimist și stenic, încă din 1905. (Opozabil, prin energia înaltă de care ar dispune și prin optimism, lui Bacovia, Coșbuc s-ar distinge și de un alt poet estimat drept energic: Octavian Goga. I-ar separa pe Coșbuc și pe Goga faptul că energia înaltă a ultimului □ belicoasă, contestatară □ și-ar avea originea în suferință, mai precis în sesizarea și preluarea suferinței *celorlaltți*, și se asociază ipostazei mesianice, de mântuire/ răzbunare a unui „popor” întreg simbolizat de țaranul ardelean, potențial exponent al națiunii române – ipostază pe care Coșbuc n-ar explora-o.)

Dar perspectiva științifică a lui Dumont asupra „sensibilității” oferă mult mai mult decât prețioase indicii despre probabilele origini științifice ale unei interpretări critice particulare, dedicate unui anume poet, cum e cazul diagnosticului pus de Lovinescu poeziei bacoviene și „psihologiei” care ar fi generat-o.

Căci *Théorie scientifique de la sensibilité* propune chiar o explicație psiho-fizico-chimică a ceea ce pare să fi făcut posibilă apariția unor curente artistice întregi, precum simbolismul sau „decadența” sau, și mai vast, o explicație a cauzelor așa-numitului *mal-du-siècle*, identificat de unii teoreticieni cu „pesimismul” (schopenhauerian sau derivat din acesta). Astfel, nu atât inegalitatea de șanse, exploatarea celor mulți și nevolnici de către cei puțini și puternici, cum ar fi spus filozofii marxști, cât lipsa oxigenării juste a sângelui fiecărui individ în parte ar fi sursa primă a epuizării, asteniei, deficitului energetic și, în fond, a nefericirii indivizilor de la finele secolului XIX!¹⁷ O serie întregă de „suferințe” și „dureri” cumulabile în patologia decadento-simbolistă – „anemia marilor orașe”¹⁸, cu cuvintele lui Dumont – ar avea drept cauză atmosfera viciată a cafenelei și a teatrului (unde prea multe piepturi își împrumută doze cvasi-letale de dioxid de carbon), emanațiile sobei de fontă (vezi poluarea produsă de arderea combustibililor fosili), consumul de substanțe toxice (alcool, halucinogene) și – împotriva unor teorii medicale în vogă care susțineau contrariul – chiar aerul rarefiat al înălțimilor, care, în loc să vindece, ar agrava „cloroza” și bolile de piept¹⁹. Toate acestea ar împiedica, de fapt, *mișcarea* sângelui, declanșând astfel dezechilibre masive în organism, deci diminuări de forță/ energie, deci suferință, prostație, slăbiciune²⁰, pe scurt, un teren favorabil instalării și progresiei diverselor patologii. În astfel de pasaje, Dumont devine un Schopenhauer-ecologist, un Marx-igienist, un critic implicit al capitalismului prin semnalarea efectelor nocive ale industrializării și urbanizării asupra sănătății fizice și mentale, și, în măsura în care condiționează starea de bine generală de *libertatea mișcării* (sângelui), un... „constructivist” cu mult-mult *avant la lettre*²¹.

O lucrare ca *La fatigue intellectuelle* (1898) a lui Alfred Binet și V. Henri a venit cu noi argumente în sensul celor deja extrase de la Dumont, mai bogate, mai actualizate, pornind tot de la „fiziologia” travaliului intelectual, cu grafice și măsurători precise (cardiografe etc.), pentru a trece apoi la „psihologia” acestuia.

Dumont, Binet, Henri și alți științisti sapă, astfel, concertat pentru descoperirea cauzelor fizice ale așa-numitului *mal-du-siècle*, confirmând, se poate spune, ethosul „ostenit”, *a-sthenic* în sens etimologic, adică „fără forță”, al simbolisto-decadenților. Un Taine ar fi dedus mult mai multe cu privire la literatura acestora pornind de la datele și „legile” furnizate de fizio-psihoLOGI. Un Hennequin ar fi spus că, din contră, literatura – prin opere și autori individuali – a persuadat, a predispus spre anumite concluzii știința, oferindu-i acesteia informații sintetice de mare calitate.

Dacă marxismul explică „pesimismul” romantic în felul în care știm că a tratat C. Dobrogeanu-Gherea „pesimismul” lui Eminescu (ca „decepționism”, respectiv ca tip de deziluzie declanșată de cauze în primul rând economico-sociale²²), adică văzând în „pesimism” o

consecință a evoluției relațiilor de producție cu tot cortegiul aferent de manifestări sociale, psiho-fiziologia și medicina experimentală de tipul unor Bernard și Dumont lămuresc întrucâtva în același fel deficitul de energie vitală tradus și într-un deficit de energie neuronală al indivizilor vest-europeni spre finele secolului XIX: industrializarea accelerată, avansul burgheziei, proliferarea marilor aglomerări urbane și a intensificarea dinamicii claselor etc. ar produce efecte rezolut nocive, însă de neevitat.

Un lucru e cert: arta și literatura finelui de secol XIX nu arată – așa cum nu arătase nici romantismul – o societate explodând de sănătate! Totuși, dacă romantismul cultiva pasiunea – trăirea bine definită, explozivă, estimată sau estimabilă ca „energică” – post-romanticii preferă să exploreze tristețea, langoarea, „nevroza”, „astenia”, „cloroza” (boala sângelui debil), plictisul (celebrul „l’ennui” simbolist), trăirile deșirate, informe, difuze sau, cu cuvintele lui Lovinescu: stările „vagi, neorganizate”. Dacă starea de sănătate presupune veselia *qua* „exuberanță de energie disponibilă”²³, despre societatea modernă post-romantică se poate spune, citind în paralel poezia și literatura medicală, că stoarce, într-un fel sau altul, omul de „energie”, convingere vizibilă și în literatura epocii – de pildă, la mai sus-amintitul I.L. Caragiale²⁴. De aici boala, paloarea, deprimarea, „pesimismul” (*apud* Schopenhauer) sau „decepcionismul” (conceptul socialist-marxistului Gherea); de aici neurastenia, neuropatiile²⁵ etc. (Amintesc în acest context o patologie cu totul serioasă, cu rată mare de fatalitate, precum tuberculoza, la răspândirea căreia evul industrial, creșterea demografică și viața urbană tot mai aglomerată au contribuit din plin.)²⁶

Tot medicală și de influență energetist-termodinamică va fi fost, ca atare, și explicația ideologiilor „reacționare” (cum le-a numit Lovinescu) de tipul narodnicismului, neoclasicismului, neo-galicismului sau a „sămănătorismului” ori „poporanismului” românești. Dacă simbolismul poate fi interpretat ca poezie/ literatură a istovirii psiho-fiziologice sub impactul civilizației moderne, a declinului energetic, a îmbătrânirii individuale și naționale, mai multe creiere familiarizate cu literatura medicală de specialitate a vremii trebuie să fi dedus că remediul langorii „răului de secol”, a „anemiei marilor orașe” este aerul curat de la țară și hrana bună, nealterată de toxinele industrialismului. Filozofia întoarcerii la natură, la țărani și la „țăranism”, la o realitate decuplată/ eliberată de „industrial”, poate fi decodată nu doar sau nu în primul rând din perspectivă ideologico-sociologică, ca proiect al emancipării (sau doar al instrumentării ipocrite a) unei clase sociale, ci și ca un proto-ecologism sau ca un igienism de regăsit, la alte proporții, desigur, și în preocupările intelectuale ale începutului de secol XXI.

În substratul modului în care abordează Lovinescu poezia lui Bacovia în anii 1920 se regăsesc, așadar, toate

fazele reprezentării ideii de „sensibilitate” din secolele XVIII și XIX. Definiția poeziei bacoviene și, în genere, a simbolismului ca poezie a stărilor „vagi și dezorganizate” are în spate studiile psihologului Théodule Ribot (*La psychologie des sentiments*, 1896; *La logique des sentiments*, 1904); dar rezonează și cu „dezorganizarea” de regăsit în jargonul fiziologilor și a filozofilor luminiști. Apoi, „insuficiența” maladivă pe care i-o „signalează” (termenul lui Hennequin) criticului sburătorist aceeași poezie trimite la interpretarea energetistă a lui Dumont: Bacovia va fi fiind acel ins cu deficit de „forță”/ „energie” care produce o poezie în consecință, una ce îi trădează starea în cele mai mici detalii. Poezia bacoviană avea, deci, toate datele pentru a deveni o mină de aur: mai întâi pentru analistul fizio-chimio-psiholog de secol XIX, înainte de a încăpea pe mâna mai gentilă a psihanalistului de secol XX.

Însă Bacovia nu e primul poet care apare astfel în imaginarul lui Lovinescu; criticul remarcase încă din 1905 energia joasă a lui St. O. Iosif; tot el îl așezase pe „astenicul”, „obositul” Eminescu („poet al durerii”!) într-o elocvență antiteză cu senin-„satisfăcutul” Coșbuc, căruia nici o „rezistență” nu i-ar agasa fibra nervoasă: „Eminescu, fiind poet al durerii, are în sufletul său mai mult sentimente astenice. Poetul e obosit de lume și de viață. [...] Eminescu își servește natura pentru a da relief senzațiilor sale de infinită tristețe. Nu sub o astfel de culoare ne descrie natura d. Coșbuc. D. Coșbuc e poetul țărâniei care iubește [...] Iubirea sa senină e fără rezistență și satisfăcută”²⁷. Dacă N. Davidescu a fost primul critic român care, în anii 1920, l-a apropiat explicit pe Eminescu de simbolism, Lovinescu dă semne încă din 1905 că lucrează la un scenariu în care apropie ethosul și psihologia lui Eminescu (și, prin urmare, a poeziei sale) de cele ale (peri)simboliștilor, de la Iosif la Bacovia. Astfel, într-un articol din 1905 despre debutul în poezie al lui Octavian Goga, tânărul Lovinescu pune bazele instrumentarului prin care va discuta ulterior poezia lui Bacovia, deși deocamdată el tratează aici doar despre „astenia” eminesciană, pentru a crea un contrast cu dinamismul psihologiei și poeziei lui Goga. Cu această ocazie, Lovinescu scrutează constituția psihologiei eminesciene și a „sentimentelor” pe care le-ar exprima/ „imita” poezia lui Eminescu, în logica definiției romantic-idealiste a poeziei promovată la noi de Maiorescu și construită cu elemente furnizate de Schopenhauer și Herbart. Surprinzător, criticul constată că trăirile exprimate de Eminescu nu sunt unele bine definite, situate în conștient, chiar explozive, precum pasiunile – așa cum cerea definiția de sursă idealistă a poeziei –, ci unele mai puțin puternice și definite. Ar fi putut fi calificate drept trăiri de energie joasă. Eminescu exprimă, din câte lasă de înțeles Lovinescu în 1905, un „sentiment” mai puțin intens și mai puțin conturat decât ar fi preferat să remarce Schopenhauer sau Herbart în poezie: anume o „infinită tristețe”. „Infinită” trimite în

acest context nu atât la fațonada metafizică a emoțiilor eminesciene, la abisalitatea trăirilor romantice în genere, cât la o „trăire” de tipul celor pe care mai târziu Lovinescu le va găsi mai ales – sau strict – în bagajul simboștilor. Adică la o „stare” infra-conștientă (subconștientă sau inconștientă) descrisă tot mai frecvent de Lovinescu în anii 1920 drept un fenomen psihic „vag, dezorganizat”, fără contururi și evoluție finite și definite și care nu urmează traiectoria în formă de clopot – cu început, dezvoltare/ culminare și finalizare – a „sentimentului” sau a „pasiunii”. Adică a trăirilor susceptibile de a face obiectul poeziei romantice și, nu mai puțin, a „compoziției” poetice estimate a le reda sau a le imita, așa cum le definea Măiorescu în *Poezia română. Cercetare critică*²⁸. Tabloul interpretării și diagnosticării poeziei lui Bacovia din anii 1920 e anticipat, iată, în gândirea lui Lovinescu, la un nivel schematic, de primă intenție, în această lectură simili-simbolistă și totodată medicalistă aplicată lui Eminescu și poeziei sale de tânărul Lovinescu,

într-un articol avându-l în centru pe Goga.

O întregă pleiadă de autori cu *energii scăzute*, exprimând trăiri incerte, cu minimum de consum caloric și un minimum de expresie energetică, și de antagoniști ai lor, scriitorii *energilor tari*, ai sentimentelor violente, puternice, rezolut definite, formează, în fond, literatura română a finelului de secol XIX și a începutului de secol XX. Cel puțin așa o distinge E. Lovinescu, un critic imersat mai mult decât s-ar fi putut crede în magma teoriilor fizico-chimice și psiho-fiziologice ale sutei de ani care precedă investigațiile și verdicturile sale.

Paradigma termo-energetistă a continuat să fabrice adepți și ingineri ai ideilor – nu doar în sfera științelor tari, ci și în umanioare sau în disciplinele intermediare – în întreg secolul XX, trecând și în secolul următor²⁹. Dacă n-a fost un vizionar, Lovinescu a fost cu siguranță un teoretician uneori uimitor de bine bransat la sursele cunoașterii din vremea sa.

(*Fragmente dintr-un volum în lucru.*)

Note

1. Teodora Dumitru, „Poezia energiei scăzute. O lectură (peri)termodinamică a interpretării lui G. Bacovia via E. Lovinescu”, *Transilvania*, nr. 3 (2023): 33-44.
2. Léon Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 122.
3. Trebuie adăugat însă că teoriile de secol XIX derivate din sau influențate de legea conservării energiei dintr-o perspectivă păreau convergente cu filozofile materialiste, chiar cu materialismul istoric și dialectic, în sensul că puteau fi aduse la ideea comună a preeminenței fizicii-*physis qua* realitate empirică, observabilă, cuantificabilă, ca o „mind independent reality” etc., asupra oricărei alte entități prezumabile ca non-fizice sau meta-fizice. Însă din altă perspectivă aceleași teorii au putut fi interpretate – cel puțin cu referire la anumiți științisti, ca Wilhelm Ostwald ș.a. – și ca anti-materialiste, în măsura în care conceptul de „energie” era propulsat ca fundament al „materiei” înseși, ca adevărată bază a existentului, deci ca o entitate care contesta „materiei” calitatea de fundament prim al existenței, și în măsura în care „forța”/ energia – de vreme ce trata despre un obiect sau o entitate invizibil(ă) și intangibil(ă) – putea fi percepută și instrumentată ca o variantă modernizată a „spiritului”, a „ideii”, a unei „mind dependent reality” etc. În acest ultim sens, vezi V.I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism* (1908): „Energeticist physics is a source of new idealist attempts to conceive motion without matter—because of the disintegration of particles of matter which hitherto had been accounted non-disintegrable and because of the discovery of hitherto unknown forms of material motion”. V.I. Lenin, *Collected Works. Volume 14. 1908*, translated from the Russian by the late Abraham Fineberg, edited by Clemens Dutt (Moscow: Progress Publishers, 1977), 273.
4. Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 123.
5. Lovinescu identificase și la alți poeți – la Eminescu ori la St. O. Iosif, de pildă – astenia sau „paliditatea” provenită din „lipsa de nerv” ca indici ai deficitului de energie/ putere, reflectat și în opera lor.
6. Julius Robert von Mayer a arătat că „forța” (energia) ființelor vii se obține prin procesul de oxidare.
7. Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 126.
8. Ernest Dupré, *Pathologie de l'imagination et de l'émotivité* (Paris: Payot, 1925), 292. Vezi și dextonline: „1. impresie generală, nediferențiată, care rezultă din totalitatea senzațiilor primite de la organele interne, caracterizându-se printr-o dispoziție plăcută sau neplăcută; 2. Sensibilitate care reflectă propria existență fizică”.
9. Dupré, *Pathologie de l'imagination et de l'émotivité*, 293.
10. Dictionar.romedic.ro
11. Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 127. De o altă părere era, în secolul XVIII, chirurgul Jean-Baptiste Pressavin, care, în *L'Art de prolonger la vie et de conserver la santé ou Traité d'hygiène*, susținea avantajele ponderării alimentare și a alimentației preponderent vegetale, aceasta din urmă estimată a fi destinată omului prin natură. În schimb, considera același Pressavin, regimul bazat pe carne i-ar fi adus omului o serie de boli și i-ar fi alterat inclusiv caracterul (vezi cap. „Des aliments”; vezi, în corolarul al optulea, recomandarea unui regim nutritiv auster, nicidecum al unuia abundent, cum solicită Dumont peste aproximativ un secol: „[...] la quantité des aliments nécessaires aux réparations des pertes de substances qu'un sujet fait

journallement, lors même qu'il s'exerce beaucoup, est bien inférieure à celle que le commun des hommes croit devoir prendre; ce qui fait que l'abus en plus, est toujours plus fréquent que celui en moins: on a beaucoup d'exemples de personnes qu'un régime trop nourrissant avoit jeté dans un état valétudinaire dont aucun remède n'avoit pu les tirer, et qui se sont rétablies en observant le régime le plus austère". Jean-Baptiste Pressavin, *L'Art de prolonger la vie et de conserver la santé ou Traité d'hygiène. Avec approbation et privilège du roi* (Lyon: J.S. Grabit Libraire, Paris, Cuchet Libraire, 1786), 344; vezi și 118 et sq. Pressavin arată că această regulă se aplică și persoanelor care exercită travaliu intelectual, spre deosebire de recomandările unor oameni de știință din a doua parte a secolului XIX, pentru care travaliul intelectual apare drept la fel de epuizant sau chiar mai epuizant decât munca fizică. Este posibil ca în această schimbare de paradigmă survenită în igiena alimentației (sau măcar în lucrările științifice care o vizează) să fi intervenit pe fondul răspândirii tot mai intense a tuberculozei în Europa îndeosebi în prima parte a secolului XIX. Iar tuberculoza era o patologie despre care se estima că poate fi învinsă printr-o ingestie substanțială de proteină animală. □ Teorie susținută și aparent verificată chiar de tânărul Lovinescu, acesta fiind atins de tuberculoză în timpul unei călătorii în Germania întreprinse în primii ani ai secolului XX, dar vindecat, după propriile mărturii, prin reacția organismului sănătos, bine hrănit, ajutat și de decizia de a lăsa în urmă cețurile Nordului și de a se îndrepta spre soarele Italiei. (Întâmplarea a făcut însă ca bine-hrănitul critic, pe care aportul nutritiv l-a salvat în tinerețe de escaladarea unei boli potențial fatale, să fi trăit totuși mai puțin cu mai bine de un deceniu decât aparent mult mai deficitarul sub aspectul „energiei” vitale George Bacovia, care a reușit să treacă pragul a 75 de ani...) În fine, inclusiv în acest context al amenințării permanente reprezentate de tuberculoză de-a lungul întregului secol XIX, dar și în primii ani ai secolului următor, teoria conservării energiei a fost cooptată la o serie întregă de teorii ale compensării „consumului” - *i.e.*, al compensării deficitului energetic excesiv - indus de tuberculoză asupra organismului (de altfel, boala mai era numită și boala consumului sau „consumpție”). O compensare optimă se credea că se poate realiza în primul rând prin creșterea aportului caloric și proteic. E de amintit și că vreme de mai multe decenii, până să fie identificat agentul bacterian care o provoacă, respectiv bacilul Koch, în 1882, tuberculoza nu a putut fi abordată curativ de pe principii științifice, fiind identificată și tratată doar pe baza simptomelor, și că în prima parte a secolului XX făcea încă ravagii, inclusiv în România. (Tratamentul cu antibiotice a fost descoperit în perioada postbelică, iar vaccinul BCG (Calmette-Guérin), deși descoperit cu decenii înainte, n-a putut fi instituit ca profilaxie la nivel de mase decât tot după Al Doilea Război Mondial.) Coroborată cu efectele penuriei de pe multiple planuri, în primul rând una alimentară, adusă de cele două războaie mondiale, de sărăcia endemică la nivel de mase îndeosebi în Europa de Est, teoria compensării „consumului” dat de tuberculoză printr-o alimentație abundentă și mai ales hiper-proteinică a luat amploare și România în prima parte a secolului XX. Astfel s-a ajuns la o concepție diametral opusă ideilor de igienă alimentară de secol XVII, ale unui Pressavin, de pildă, care pleda pentru moderație și meniu preponderent vegetal. (Dar vederile lui Pressavin ajung, mai mult sau mai puțin surprinzător, în consens cu mare parte a concepțiilor nutriționale din a doua parte a secolului XX și din debutul secolului XXI, concepții ocupate să combată plaga capitală a epocii postbelice, alta decât cea a secolului trecut: anume bolile cardiovasculare și cele asociate lor, bolile metabolice, toate estimate a fi intens determinate de o alimentație hiper-abundentă și dezechilibrată, preponderent invadată de grăsimi saturate, de origine animală.) Este, în orice caz, uimitor modul în care ofensiva unei patologii infecțioase cu rată mare de fatalitate precum tuberculoza a putut modifica nu doar paradigma nutriției, ci o întregă viziune asupra științelor și a existenței în genere. Și nu în ultimul rând viziunea asupra teoriilor despre artă, literatură, poezie.

12. Dumont trimite la cercetările unui anume Byasson (*Théorie scientifique de la sensibilité*, 127). Este, posibil, unul dintre chimiștii numărați, la finele secolului XIX, printre cercetătorii implicați în dezvoltarea de tehnologii de tipul producerii petrolului - vezi *Production, Technology, and Uses of Petroleum and Its Products by S.F. Peckham, The Manufacture of Coke by Joseph D. Weeks, Building Stones in the United States, and Statistics of the Quarry Industry for 1880* (Washington: Government Printing Office, 1884), 60; vezi și Yakov M. Rabkin, „La Chimie et le pétrole: les débuts d'une liaison”, *Revue d'histoire des sciences*, nr. 30-34 (1977): 303-336, 318, (consultat în varianta electronică pe portalul persee.fr).
13. Jacob Moleschott, *Lehre der Nahrungsmittel* [Știința alimentației] (1850).
14. Hasan [H. Sanielevici], „Muzica văzului sau piano cu culori”, *Lumea nouă științifică și literară*, nr. 11, 21 aug. (1895).
15. Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 146.
16. *Ibid.*, 141-142.
17. Totuși, nimic nu împiedică concluzia că toate aceste toxine și condiții toxice de trai, mai ales în mediul urban și industrial, sunt în directă relație cu structurile capitalist-burgheze, sunt un emanat al acestora. Și că, prin urmare, operația de combatere a curenților de oxigenare, de pildă, ar trebui să meargă mână în mână cu „lupta de clasă” și debarcarea *statu quo*-ului responsabil de această derivă proto-ecologistă.
18. *Ibid.*, 134.
19. „Tout mouvement vital ayant pour effet de produire une désassimilation, c'est-à-dire l'oxydation des éléments de nos tissus, la quantité de force qui nous constitue ne peut [...] être maintenue qu'à la condition d'une réparation continuelle. C'est le sang qui est le grand réservoir des matériaux nécessaires à cet entretien de l'organisme. Quand [...] ces matériaux ne sont pas en quantité suffisante, il se produit un état de malaise que l'on appelle sentiment de faiblesse. L'assimilation étant alors moindre que la déperdition, il s'ensuit une diminution de force, qui renouvelle à chaque instant le sentiment de peine.

L'appauvrissement du sang peut tenir à différentes causes, soit à une alimentation insuffisante [...] soit à l'altération de l'air respiré (anémie des grandes villes), soit à des hémorragies [...] soit à l'augmentation accidentelle de certaines sécrétions aux dépens de la masse sanguine (albuminurie, diabète, diarrhée, suppuration, catarrhes etc.). [...] Le malaise que l'on ressent après de longues veilles dans des réunions nombreuses, au théâtre, au café, et en général dans toute atmosphère viciée par la combustion de nombreuses lumières réunie à celles des poitrines humaines, n'est pas autre chose qu'une anémie momentanée. La sensation pénible que l'on éprouve au sommet de montagnes élevées est due aussi, en partie du moins, à une sorte d'anémie causée par la raréfaction de l'air; [...]. Le sentiment de faiblesse peut naître aussi de l'introduction dans le sang de certains éléments toxiques qui diminuent ses propriétés réparatrices; de là les malaises que causent les émanations de poêles de fonte, les vagues états de souffrance qu'éprouvent les peintres et les doreurs de cadres, ou les ouvriers exposés à des vapeurs carburées. [...] heureusement que dans la plupart de ces cas l'anesthésie intervient et empêche la sensation douloureuse de parvenir jusqu'au Moi". Ibid., 134-135.

20. Ibid., 134-136.

21. Mă refer la teoria/ legea constructală descoperită de fizicianul Adrian Bejan la finele secolului XX și popularizată în *Design in Nature* (2012).

22. Teoriile de inspirație marxistă ajung să explice orice tip de disfuncție psihică prin condițiile socio-economice, inclusiv sinuciderea: „*Sporirea sinuciderilor e datorită organizației sociale de azi*”, conchide un anume Cipar, în „Cauza înmulțirii sinuciderilor”, apărut în *Lumea nouă științifică și literară*, nr. 15, 18 sept. (1895).

23. Dumont, *Théorie scientifique de la sensibilité*, 156.

24. Un ecou mai mult sau mai puțin ironic al acestor teorii exprimă în literatura română de secol XIX mai multe scrieri ale lui I.L. Caragiale. Nu doar „spiritismul”, „hipnoza” (vezi „deochiul” – tehnică arhaică omoloagă modernei hipnoze) ori „magnetismul” sunt referințele (pseudo)scientiste de secol XIX prezente în texte ale lui, ci și conceptul de „energie”, respectiv teoria conservării energiei, recodificată, în termeni fizico-capitaliști și marxiști/ egalitariști, ca „iconomisire” de energie și „cheltuire” de energie. Caragiale pare să fi luat act, în acest sens, ca și prietenul său C. Dobrogeanu-Gherea, și de esul *Philosophy of Style* (1852) al lui Herbert Spencer, unde filozoful britanic dezvoltă o teorie eminentemente economică a atenției, ca fenomen psihic general, și a discursului artistic, ca expresie particulară. În diatriba intitulată „Zgomot” (o critică a poluării fonice bucureștene a unui ins terorizat senzorial și nervos, visând la o „vârstă de cauciuc” – care, în trecut fie zis, când a devenit realitate, în secolul XX, a produs o altă calamitate: poluarea cu micro-particule), Caragiale încscenează incidental o traducere din două perspective, imaginate ca opuse, a fundamentelor termodinamicii. O traducere exprimă punctul de vedere egalitarist-marxist/ socialist, care critică punerea problemei evoluției în termeni economici darwiniano/ spenceriano-malthusieni: „lupta pentru trai” ar duce la o „cheltuire”/ „uzură” mai mare de „energie” decât se economisește, deci nu poate funcționa ca principiu valid al existenței; dar și excesul de preocupări intelectuale – excesul de cap/ creier – ar duce la un dezechilibru energetic al organismului, obligat să investească într-un organ care „cheltuie” mai mult decât produc alte organe. O altă traducere ar exprima doxa conservatorilor de varii spețe, critici ai democrației, pentru care „sistemele” democratice duc nu la echitate universală, ci la înjosire universală, *i.e.*, la egalizarea în jos sau în „puțin” a traiului tuturor muritorilor: „pentru ce atât de rar oamenii ajung astăzi la bătrânețe mai înaintate, necum la adânci? [...] Altădată oamenii trăiau mai puțin, dar trăiau mai mult; astăzi trăiesc mai mulți, dar trăiesc mai puțin. De unde, putem trage următoarele formulă savantă: longevitatea stă în raport direct cu mortalitatea. Care să fie cauza acestei aparente anomalii? [...] unii zic că nu poate fi aci decât o chestiune economică. Pe măsură ce se-nmulțesc oamenii, lupta pentru trai devine mai grea; de aici, exces de oboseală, uzură mai repede a energiei; omul de astăzi se trăiește în cinzeci de ani cât se trăia omul de pe vremuri într-o sută – viață mai scurtă, dar poate mai plină. Apoi... mașinismul, capitalismul, alcoolismul etc. Degenerescența! strigă unii. Omenirea slăbește pe zi ce merge. Armonia anatomică și fiziologică a omului se preschimbă mereu: unele organe menite să cheltuiască energie capătă putere covârșitoare asupra altora menite să strângă energia și s-o iconomisească: un caz analog al bugetelor vecinic soldate cu deficit, osândite a se echilibra vecinic cu împrumuturi. [...] omul va ajunge cu vremea să aibă ca înfățișare normală înfățișarea caricaturilor multregretatului nostru amic Jiquid: un cap foarte mare pe un trupușor mai mic decât capul [...]. Și totuși, cu așa capete colosale, omenirea va sfârși prin a fi ne bună. [...] Planeta noastră va fi un vast balamuc! [...] În fine, alți înțelepți pretind că scurtimea vieții se datorește numai și numai sistemelor democratice, care tind a egaliza, a nivela pe toți muritorii: să trăiască toți, puțin, dar egal!”. I.L. Caragiale, „Zgomot”, *Universul*, nr. 290, 22 oct. (1899); reprodus în I.L. Caragiale, *Opere. I. Proză literară*, ediție de Stancu Ilin, Nicolae Bârna, Constantin Hârlav, Prefață de Eugen Simion (București: Editura Univers Enciclopedic, 2000), 1153-1154. O traducere a corpului animal („mașina cea vie”) în termeni de „energie” economisită sau cheltuită propune Caragiale și în antologica scenă a maltratării câinelui din schița *Grand Hôtel „Victoria Română”*. Corpul câinelui hăituit apare aici ca un motor termic care, consumând și ultima „rezervă” de combustibil, cade în acea stare de nemișcare ce presupune un minim (cel mai „ieftin”) „consum” de energie – e vorba de somn, căci „somnia se capătă mai ieftin decât hrana”: „o piatră l-a izbit peste bot, alta la o încheietură, un lemn peste șale și altele plouă... El își iese acum din sine; mașina cea vie dă drumul rezervei de energie, – pentru așa moment o păstra, – nici un gând de economie... trebuie cheltuită toată! Opintindu-se din fundul răunchilor, animalul s-avântă orbește în fața loviturilor... Un răcnet suprem! sparge rândurile vrăjmașilor, le scapă pinte picioare și fuge uitându-se numai-nainte, fuge mereu până dă de un loc singuratic. Aci s-așează,

- stins de oboseală, să-și liniștească cutremurul membrelor, să-și lingă rănilile și să se vaite discret de durere. Somnul se capătă mai ieftin decât hrana”, I.L. Caragiale, *Grand Hôtel „Victoria Română”*, *Convorbiri literare*, nr. 11, 1 febr. (1890); reproduș în I.L. Caragiale, *Opere. I. Proză literară*, 79.
25. Pentru socialistul Gherea, „pesimismul”, „boala secolului” XIX, e rediagnosticată ca „decepționism”. Aceasta ar echivala cu epuizarea nervoasă provocată de un dezechilibru între corp și suflet produs, la rândul său, de fenomenul *evoluției*, tradusă spencerian ca „luptă pentru existență”, are cauze economice și sociale indeniabile, pe care nu le experimentaseră oamenii din urmă cu jumătate de secol: „închipuiți-vă, sau mai bine observați, viața unui tânăr mai cult, mai ales viața de azi a proletarului muncii intelectuale - căci clasa aceasta de oameni dă mai cu seamă și scriitorii, și cititorii din zilele noastre. Copil: e deja plin de griji, învață mult, în școală petrece o parte însemnată a vieții: 15-18 ani. Deja în școală i se dezvoltă toate sentimentele de invidie, emulare, șiretenie, atât de necesare în lupta pentru existență. Tânăr: trebuie să dea vârtos din coate, trebuie să-și încordeze toate puterile fizice ca să poată străbate această luptă ucigătoare pentru trai. Această luptă durează toată viața, și fiecare zi din viață e otrăvită de nesiguranța zilei de mâine. Ziua, muncă și muncă nervoasă; noaptea, teatru enervant, pe urmă cafelele, petreceri, de multe ori deboșuri. Și luxul strălucitor, aprinzător de dorințe, de invidie amară, și sărăcia umilitoare, aprinzătoare de ură, și zgomotul orașului, gazetele zilnice, aducătoare de știri din câteșipatru colțuri ale lumii, și politica, și arta, toate excită gândurile, exaltează simțămintele, zguduie nervii. [...] Această viață e imens deosebită de cea din epoca trecută; ea e atât de prielnică lărgirii orizontului intelectual încât aproape amenință hotarele inteligenței; [...] dar totodată și atât de defavorabilă sănătății și echilibrului corporal și sufletesc! Ea produce neurastenia, nevroza, într-un cuvânt acea stare patologică sufletească pe care oamenii care o simt, dar nu știu s-o explice, o numesc boala veacului”, „D-I Panu asupra criticii și literaturii” [1896], în C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, ediție de Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Voitec (coord.), vol. 7 (București: Editura Politică, 1980), 116. Gherea nu e, desigur, un paseist, căci nu idilizează „echilibrul” dintre corp și suflet al omului arhaic, rural sau pre-industrial (fie și numai din cauză că menținerea acestui „echilibru” înseamnă perpetuarea unui „orizont intelectual” limitat), însă investigarea cauzelor „neurasteniei” și ale „nevrozei” e susținută la el de o critică deloc voalată a capitalismului și a modului de existență *actual, i.e.*, burghez, comodat, bazat pe excitare/ exaltare a simțurilor și inducere/ manipulare a „dorinței” etc. Dacă naivitatea arhaică, premodernă era anxioasă, lumea modernă, a marilor orașe, lumea muncii și a consumului inegal și inechitabil, lumea științei și a știrilor, a ofertelor multiple, de la arta înaltă la zațul cafelei, epuizează „puterile” indivizilor. Capitalismul *zguduie nervii* - iată diagnosticul „biopolitic” (M. Foucault) *avant la lettre* al lui Gherea.
26. Interesul pentru conceptul de „energie” și posibilele lui exploatari (pseudo)medicale, (pretins) curative, a mers, în anii 1920 - chiar în perioada în care poezia lui Bacovia își primea diagnosticul de *low energy* de la Lovinescu - până acolo încât recenta descoperire a radiumului și a radioactivității a părut un panaceu, o serie de compuși sau elemente radioactive fiind introduse în preparate farmacologice și cosmetice (vezi „Radithor”) comercializate sub pretenția de a crește doza de „energie” a corpului uman și, prin urmare, cota de vitalitate și robustețe. Din aceeași arie a influenței exercitate de noile descoperiri din știință, chiar din radiologie, asupra artelor și teoretizării lor la început de secol XX face parte și amprenta lăsată de tehnologia razelor X asupra arhitecturii - vezi Beatriz Colomina, *X-Ray Architecture* (Zürich: Lars Müller Publishers, 2019). Îi mulțumesc Mirunei Stroe pentru această referință.
27. E. Lovinescu, „D. O. Goga” (I-V), *Epoca*, nr. 289 (23 oct.), nr. 293 (27 oct.), nr. 297 (31 oct.), nr. 300 (3 nov.), nr. 304 (7 nov.) (1905); reluat în E. Lovinescu, *Pași pe nisip*, vol. I (București: Librăria Națională, 1906), de unde este reproduș în E. Lovinescu, *Opere*, ediție de Maria Simionescu și Alexandru George, note de Alexandru George, vol. I (București: Editura Minerva, 1982), 82-83.
28. „Cea din urmă asemănare între pasiune și poezie [...] este dezvoltarea grabnică și crescândă spre culminarea finală, ce o au amândouă deopotrivă”, Titu Maiorescu, *Poezia română. Cercetare critică* [1867], reproduș în Titu Maiorescu, *Opere. I. Critice*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de D. Vatamaniuc, Studiu introductiv de Eugen Simion (București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2005), 67.
29. Vezi în acest sens Anson Rabinbach, *The Human Motor: Energy, Fatigue, and the Origins of Modernity*, (Oakland: University of California Press, 1992); Philip Mirowski, *More Heat than Light: Economics and Social Physics, Physics as Nature's Economics (Historical Perspectives on Modern Economics)* (Cambridge-New York: Cambridge University Press, 1989) și, de același autor, *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science* (Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2002).

Bibliography

- Bejan, Adrian, and J. Peder Zane. *Design in Nature. How the Constructal Law Governs Evolution in Biology, Physics, Technology, and Social Organizations*. New York: Anchor, 2012.
- Bernard, Claude. *Rapport sur le progrès et la marche de la physiologie générale en France* [Report on the Progress and Development of General Physiology in France]. Paris: Imprimé par l'autorisation de son Exc. Le Garde des Scéaux, à L'Imprimerie Impériale, 1867.
- Caragiale, Ion Luca. „Zgomot” [Noise]. *Universul*, no. 290, 22 oct. (1899). In Ion Luca Caragiale. *Opere. I. Proză literară* [Works. I.

- Literary Prose], edited by Stancu Ilin, Nicolae Bârna, and Constantin Hârlav, foreword by Eugen Simion. Bucharest: Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Caragiale, Ion Luca. *Grand Hôtel „Victoria Română”, Convorbiri literare*, no. 11, 1 febr. (1890). In Ion Luca Caragiale. *Opere. I. Proză literară* [Works. I. Literary Prose], edited by Stancu Ilin, Nicolae Bârna, and Constantin Hârlav, foreword by Eugen Simion. Bucharest: Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Cipar. “Cauza înmulțirii sinuciderilor” [The Cause of the Rise in Suicides]. *Lumea nouă științifică și literară*, no. 15, September 18, 1895.
- Colomina, Beatriz. *X-Ray Architecture*. Zürich: Lars Müller Publishers, 2019.
- Dobrogeanu-Gherea, Constantin. “D-l Panu asupra criticii și literaturii” [Mr. Panu on Literary Criticism and Literature, 1896]. In C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 7 [Complete Works, vol. 7], edited by Ion Popescu-Puțuri and Ștefan Voitec. Bucharest: Editura Politică, 1980.
- Dumitru, Teodora. “Eminescu-thermosof sau cum intră știința în poezie (I)” [Eminescu-Thermosopher or How Science Enters Poetry (I)]. *Transilvania*, no. 8 (2022): 20-32.
- Dumitru, Teodora. “Eminescu-thermosof sau cum intră știința în poezie (II)” [Eminescu-Thermosopher or How Science Enters Poetry (II)]. *Transilvania*, no. 9 (2022): .
- Dumitru, Teodora. “Poezia energiei scăzute. O lectură (peri)termodinamică a interpretării lui G. Bacovia via E. Lovinescu” [A (Peri)Thermodynamic Reading of E. Lovinescu’s Interpretation of G. Bacovia]. *Transilvania*, no. 3 (2023): 33-44. <https://doi.org/10.51391/trva.2023.03.04>.
- Dumont, Léon. *Théorie scientifique de la sensibilité* [Scientific Theory of Sensibility]. Paris: Librairie Germer Baillière, 1875.
- Dupré, Ernest. *Pathologie de l’imagination et de l’émotivité* [Pathology of Imagination and Emotivity]. Paris: Payot, 1925.
- Fechner, Gustav Theodor. *Vorschule der Ästhetik* [Propaedeutics of Aesthetics]. Leipzig: Breitkopf, 1876.
- Ferrero, Guglielmo. *Les Lois psychologiques du symbolisme* [Psychological Laws of Symbolism]. Paris: Félix Alcan, 1895.
- Hagemester, Michael. “Russian Cosmism in the 1920s and Today.” In *The Occult in Russian and Soviet Culture*, edited by Bernice Glatzer Rosenthal. New York: Cornell University Press, 1997.
- Hasan [H. Sanielevici]. “Muzica văzului sau piano cu culori” [Music of Sight, or Piano with Colors]. *Lumea nouă științifică și literară*, no. 11, August 21, 1895.
- Lenin, V.I. *Collected Works. Volume 14. 1908*. Translated from the Russian by the late Abraham Fineberg, edited by Clemens Dutt. Moscow: Progress Publishers, 1977.
- Lovinescu, Eugen. “D. O. Goga” [Mr. O[ctavian] Goga] (I-V). *Epoca*, no. 289, no. 293, no. 297, no. 300, no. 304 (1905). In Eugen Lovinescu. *Opere*, vol. I [Works, vol. I], edited by Maria Simionescu, and Alexandru George. Bucharest: Editura Minerva, 1982.
- Lovinescu, Eugen. *Poezia nouă* [The New Poetry]. Bucharest: Editura „Ancora”, Alcalay & Calafeteanu, 1923. In Eugen Lovinescu. *Opere*, vol. IX [Works, vol. IX], edited by Maria Simionescu and Alexandru George. Bucharest: Editura Minerva, 1990.
- Maioreescu, Titu. *Poezia română. Cercetare critică* [Romanian Poetry. Critical Research, 1867]. In Titu Maioreescu, *Opere. I. Critice* [Works. I. Literary Criticism], edited by D. Vatamaniuc, foreword by Eugen Simion. Bucharest: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2005.
- Mirowski, Philip. *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science*. Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2002.
- Mirowski, Philip. *More Heat than Light: Economics and Social Physics, Physics as Nature’s Economics (Historical Perspectives on Modern Economics)*. Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1989.
- Peckham, Stephen Farnum, and Joseph D. Weeks. *Production, Technology, and Uses of Petroleum and Its Products by S.F. Peckham, The Manufacture of Coke by Joseph D. Weeks, Building Stones in the United States, and Statistics of the Quarry Industry for 1880*. Washington: Government Printing Office, 1884.
- Pressavin, Jean-Baptiste. *L’Art de prolonger la vie et de conserver la santé ou Traité d’hygiène. Avec approbation et privilège du roi* [The Art of Prolonging Life and Preserving Health, or Treatise on Hygiene. With King’s Approval & Privilege]. Lyon: J.S. Grabit Libraire, Paris, Cuchet Libraire, 1786. Pressavin, Jean-Baptiste. *Nouveau traité des vapeurs, ou Traité des maladies des nerfs. Avec Approbation & Privilège du Roi* [New Treatise on Vapours, or Treatise on Diseases of the Nerves. With King’s Approval & Privilege]. Lyon: Reguilliat Librairie, 1770.
- Rabinbach, Anson. *The Human Motor: Energy, Fatigue, and the Origins of Modernity*. Oakland: University of California Press, 1992.
- Rabkin, Yakov M. “La Chimie et le pétrole: les débuts d’une liaison” [Chemistry and Oil: the Beginnings of a Relationship]. *Revue d’histoire des sciences*, no. 30-34 (1977).
- Spencer, Herbert. *Philosophy of Style: An Essay* [1852]. New York: D. Appleton Company, 1884.
- Stan, Marius. “Newton’s Concepts of Force among the Leibnizians.” In *Reading Newton in Early Modern Europe*, edited by Mordechai Feingold and Elisabethanne Boran. Leiden: Brill, 2017.

TROUBLING CIRCULATION: EARLY SURREALISM AS A CASE OF NEGATIVE TRANSFER

Adriana LAZĂR

Babeş Bolyai University of Cluj-Napoca
E-mail: adrianacopaciu.lazar@gmail.com

TROUBLING CIRCULATION: EARLY SURREALISM AS A CASE OF NEGATIVE TRANSFER

Abstract: The article explores a particular case of negative transfer of the Surrealist artistic project during the early phase of the French-centred movement within the Romanian avant-garde magazines network. Dismissed as “inauthentic” or mediated for its scandalous allure, Surrealism is unsuccessful at making inroads into the Romanian avant-garde press, closely connected to International Constructivism. This process triggers a delayed, albeit impressive, response to the Surrealist aesthetic and political thought, toward the end of the 1920s, and is, initially, largely regarded as a fraught association. Arguing that artistic circulation and transmission is not always a synchronous or symmetrical process in a centre-periphery direction, the article opens an inquiry into the motivations and implications of the Romanian negative response to early Surrealism. Additionally, the article provides insights into the complex interplay between Constructivism and Surrealism in the space of the Romanian avant-garde periodicals, essential for the understanding of Central and Eastern European avant-gardes, and a new perspective on how the periphery moderates the Surrealist label and its artistic project.

Keywords: negative transfer, Surrealism, Romanian avant-garde magazines, International Constructivism, periphery.

Citation suggestion: Lazăr, Adriana. “Troubling Circulation: Early Surrealism as a Case of Negative Transfer”. *Transilvania*, no. 4 (2023): 35-44.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.05>.

The literature devoted to Romanian Surrealism routinely gives prominence to two flagship moments, one revolving around the activity of the magazine *unu* (1928-1932) and *Alge* (1930-1933), while a second is mainly associated to the “Infra-noir” experience, connecting a community of surrealist artists active in Bucharest between 1944-1947. However, attending to the inroads that Surrealism has made beyond the French border, since its emergence in 1924, and additionally to the circulation of its doctrines, should also involve something that resembles a less measurable horizon, an earlier period of indeterminacy, unblending and resistance, even, to Surrealism, a time when Surrealism and Constructivism stirred crosscutting debates on the Romanian avant-garde scene and beyond. As the reputation of these two flagship moments of Romanian surrealist activity increases, mainly due to new interest in global Surrealism, we must also weigh this misrecognized stage, indispensable to

an understanding of the workings of a larger pattern concerning the dynamics of cultural transfer¹ and circulation of Surrealism, particularly within the pages of the Romanian avant-garde periodicals. Therefore, our interest is drawn to the years 1924-1928, delimited by the constitution of the surrealist label in France, followed by a symptomatically limited press coverage in the Romanian avant-garde venues, on the one hand, and, on the other, by the publication of the magazine *unu*, within a four-year time lapse, at a time when Surrealism was becoming more vocally engaged in taking centre stage in the avant-garde world.

We therefore attempt to show the potential of a more dynamic comparative framework², responsive to local heterogeneity rather than unified, global narratives, a framework that dispenses with historical reading of well-travelled timelines, as well as with canonical understanding roused to promote Surrealism as “master

of the world.”³ Although rarely labelled as such, negative transfer has been reviewed as an indicator of impact or a “failure”⁴ mode, qualifying practices where cultural transfers generate ill-insertions, “false reading”⁵ or, generically, as cases when “the transferred material encounters negative forces of resistance in the receiver system.”⁶ Within these lines, we propose to discuss more fully an initial process of negative transfer⁷ of early, “heroic,” Surrealism from Paris to Bucharest, viewed as a form of assimilation by difference and deferral, an exclusionary response to the logics of circulation, via an analysis of what is resistant to Surrealism within the local avant-garde press. In the context of our research, such a phenomenon becomes even more intriguing, as Surrealism will reap the rewards of espousing a more internationalised orientation by end of 1928. Significantly, at the same time, in Romania, the detractors of the Surrealism of *The First Manifesto* would convert into prolific affiliates of the movement, making two narratives – of opposition and, subsequently, of close alignment to the surrealist project – appear as equally possible within the same cultural space.

Implicitly, a scrutiny of this first stage of negative transfer of Surrealism leads to question hierarchising forms of comparison that exacerbate the relation between the centre and the periphery, diffusing the temporal and territorial tensions that govern their continuous configuration. Instead, we propose to counter-focalize on the indeterminate relations and ambiguity that infuse the phenomenon of cultural transfer and circulation. In the context of a reevaluation of a period of polarising – constructivist and surrealist – influence, albeit of undisputed constructivist pre-eminence on the local Romanian scene, we also turn to the relational nature of the process of circulation of doctrines and cultural transfers. This also needs to be regarded as an interplay of discrepancies, dissymmetries of reception, and negotiations with difference. Invariably, international circulation is reflective of a dialectics of consecration and international competition, and together they shape the collective, relational identity of a cultural space. Therefore, within this optics, a cultural space is never finite, closed – it is a *continuum*⁸ of situations, a multi-plotted territory of imperceptible transitions. This continuum of situations is to be understood both in terms of orientation, affiliation, and attachment, but also read in an etymological sense, indicating positions, localisations in space and time. And if we contend that the “compulsive act of *localising*”⁹ is constitutive of “small” literatures, we must also acknowledge how increasingly inseparable geopolitics is from the self-definition of the avant-gardes, and how this allowed for an accommodation of an idea of the avant-garde world understood as multiple localities. Particularly in the case of the avant-gardes, it would be by virtue of its degree of autonomy and cultural legitimacy, that a smaller group

could navigate to one location of interest or another, moving constantly toward a network of centres and time zones that made the whole idea of the Greenwich meridian of letters redundant.

Thus, looking beyond the regulative power of a singular time, and a geography of convergence, reading beyond or against clear-cut relations, reveals a dynamic of differentiation, thus an avant-garde network that can be explored beyond its strategies of manifest allegiance and solidarity toward a particular artistic project. Such a counter-focalisation permits us to acknowledge how the spread of Surrealism occurs, how it turns into something more dynamic than the initial Paris-centred movement. Eventually we can also trace the breadth of a movement that partially resisted transnationalism, in its early stages, in the same way that Constructivism embraced it, and foster more awareness of the ways in which the Romanian cultural periphery, committed to international Constructivism¹⁰, mediates the novelty that Surrealism brought to the avant-gardes.

In this sense, emphasizing the distinct capacity of avant-garde periodicals to reunite both sides of a familiar border between a logic of exchange and artistic sociability, on the one hand, and the production process of an artistic project relative to a specific group, on the other, is crucial for grasping the relational nature of the process of cultural circulation viewed through the lens of a case of negative/deferred transfer. The study of periodicals provides a particularly fertile ground for any comparative analysis of the circulation of ideas and cultural transfers, as the periodical as object requires that we grapple with a type of media that is plural, polymorphic, and inherently relational. This complicates the geopolitical reading of the centre-periphery relationship, offering a nuanced perspective on the way in which this particular lens revealing transfers and circulation routes provides a dynamic picture of the art world.

Recent advances in network analysis¹¹, for example, show a reality other than the one exhorted by the monocentric approach, casting doubt on the notion of a unitary centre as lieu of emanation. In this sense, Emanuel Modoc’s work¹² on Central European and Eastern avant-gardes is particularly revealing as it proposes a new model of intersecting internationalisms aligned to multiple centres, more responsive to the circulation patterns of peripheral avant-gardes. Additionally, Béatrice Joyeux-Prunel’s extensive research on visual avant-garde resorts to digital tools to recreate the networked structure of the avant-gardes of the 1920s, reported to be centred around three “incubators.”¹³ One might not recognize it immediately, but surprisingly enough, the constructivist periodicals of Central and Eastern Europe were actually the most prominent of these incubators, both from the point of view of the fabric of relationships they aggregated as from that of the patterns of circulation of artists involved. Conversely,

it is worth noting that *La Révolution Surréaliste* more markedly entered the circuit of international alliances and collaborations relatively late, at the beginning of the 1930s. This implies that any examination of the long-time of the history of Surrealism, must admit to an initial disengagement of Surrealism from internationalism, or from anything non-literary, for that matter. Thus, taking lead from Béatrice Joyeux-Prunel's observations,¹⁴ we would need to emphasize a reality that can be ostensibly overlooked by scholarship, meaning that throughout its first years of activity on the scene of the avant-gardes, Surrealism did not acquire a global scale. Such a reading of the European avant-gardes only exposes one of the direct consequences of the canonical frame, invariably based on a logic of prestige, which falsely attributes to Surrealism the status of dominant trend on the international avant-garde market.

The history of the reception of Surrealism in the pages of the Romanian avant-garde periodicals is at first sight difficult to trace and one could speak of a lack of success of the surrealist strategy on Romanian soil. From the point of view of its deployment, references to Surrealism are uneven and especially in the case of small magazines, such as *Punct* and *Integral*, they reflect a negative rhetoric that ranges from declarations of aesthetic incompatibility to declamations of an obsolescence of Surrealism. Apparently, the Romanian avant-garde scene kept itself secured from the grip of euphoria surrounding the emergence of a new avant-garde movement in Paris, and the year 1924 marked a strong gap between the two cultural spaces which evolved in a largely independent way. If in October the surrealists released *La Révolution surréaliste* and opened in Paris, rue Grenelle, the Bureau of Surrealist Research, on the Romanian side, the first manifesto of the avant-garde had been published four months earlier, in May, by the magazine *Contimporanul*. Also, *75 HP* was being launched in one instalment the same month as the French periodical, whereas *Punct* joined the ranks of the Romanian constructivist network one month later, in November 1924.

In France, the beginnings of Surrealism reflect a process of gradual autonomization of the avant-garde market within the modern art scene, an entry into literature punctuated by opposition and struggle, along with whole series of public strategies which completed the surrealist aesthetic project and ultimately contributed to its consecration as one of the most important movements of the interwar period. On the other hand, the Romanian avant-garde responds to the surrealist project by difference: both for aesthetic reasons and for reasons that exceed the sphere of art, the Romanian avant-garde groups prefer the alternative of international Constructivism to Surrealism.

***Punct* and *Integral*: Opposition to Surrealism**

Our micro-analysis of the space of avant-garde periodicals highlights two local routes of circulation of Surrealism. The first route would be shaped by the responses of *Punct* and *Integral*, which constituted the landscape of small constructivist periodicals. On a local scale, they tended to perpetuate alternatives to the dominance of *Contimporanul*, while paradoxically remaining relatively anchored in the conditions that produce it: partial dependency to the aesthetic project of *Contimporanul*, overlapping sociability network of collaboration and exchange, both locally and internationally, identity-building strategies aimed to resituate the poles of authority of the local avant-garde. Overt or more subtle, their marginal status is not without repercussions for the reception of Surrealism which, at the time of the release of *Punct* and *Integral*, was still an unstable movement, insufficiently coagulated or voluminous enough in scale - or scope, to probe the artistic dynamics of the peripheries.

Confronted in Paris with internal imperatives (constitution of its own label, conflicts roused over leadership of the movement) as well as external ones (neutralization of the competition over the avant-garde label, position-takings against the *NRF*) once it arrived in Bucharest, Surrealism was unsuccessful at passing for original and was criticized for its aesthetic inauthenticity. A few months after its *First Manifesto*, Surrealism was viewed as a movement which failed to grasp the rhythm of the time - devoted exclusively to constructivist synthesis. One of its first vocal critics was Ilarie Voronca, who embraced Dadaism in his poetry and endorsed the glorification of Constructivism in his theoretical texts. The Dadaist contingency is not a discordant contact in this context, as the local avant-gardes shared a relation of aesthetic and emotional complicity with Dadaism which strongly influenced the disavowal of Surrealism. By this token, Voronca resorts to the Dadaist lens to undercut the legitimacy of the movement. In the only article published in *Punct* that considered recording a reference to Surrealism he noted: "The surrealism of André Breton is a late reissue, on Freudian foundations, of the Zurich achievements, of Tristan Tzara, Marcel Iancu, Arp, Eggeling."¹⁵ He would make a similar case in another programmatic article, "Surrealism and Integralism," published symbolically in the first issue of *Integral*, in March 1925. If a dim form of enthusiasm toward Surrealism follows instinctively from its relative association with a more generalized contemporary effort to renew the artistic map of Europe, Voronca admits to having "infinite reserves" as to the artistic potential of Surrealism:

"Its doctrine is only a belated return to a source of the past. [...] Indeed, surrealism - as a doctrine - does not

claim any rights to achievements of its own. [...] The only genuine surrealist, one to whom surrealism concealingly owes its system, is Tristan Tzara – the indisputable poet. However, (as a dynamic) surrealism is inferior to Dadaism. [...] SURREALISM DOES NOT MEET THE RHYTHM OF THE TIME.”¹⁶

Invariably, this claim of inauthenticity developed around the circulation of the surrealist doctrines takes its ethos from an anxiety-ridden conception over the break with tradition that the Romanian avant-garde applied to its self-definition, and implicitly from its aspirational affiliation with the idea of an aesthetic revolution. Additionally, the refusal to immediately acknowledge the singularity of Surrealism, conveys a structural inability of the local avant-garde to make sense of one of Surrealism’s core motivations. Locally, there was no backdrop or necessity for the surrealist segregation with Dadaism, significantly devitalized after its arrival in France, but acclaimed by the Romanian avant-garde and, subsequently, still able to bestow recognition. Much in the same vein, another future surrealist, Mihail Cosma, calls attention to the inauthenticity of the foundational logics of Surrealism and dismisses its ancillary “discovery” of the “real functioning of thought,” its exploitations of the unconscious, its preoccupations for an enlargement of the concept of reality. Not only is such a reception unflattering, but ultimately it discounts the novelty Surrealism. As Cosma emphasized:

“after a hiatus handled for more than 10 years, in the midst of concerns for selection and generalization, Surrealism finally developed a doctrine – belatedly – for the reminiscences of the unconscious, embracing just another formula. Its predecessors had already used it, but in a primitive way. Without acknowledging its particularity, we thank surrealism for its best intentions, and we subsume it.”¹⁷

However, as the two magazines were espousing a critical weariness towards destabilising figures of a recognized authority, associated in this case to Dadaism and International Constructivism, Surrealism was brought into a new type of relation. Locally, it further became resituated and was faced with a separate relation of difference, ensued by the prospect of a local movement. In this sense, we need to also point to an attempt to balance international Constructivism with local forms, as both *Punct* and *Integral* became the mouthpieces of a self-legitimizing artistic project, aimed at producing a vernacularized form of international Constructivism. In a programmatic article in *Punct*, Voronca envisions a new, potentially transformed sensibility of the time, spanning like a red thread across “all human efforts, both present and eternal, all realisations of every field, [...] [which] overflow toward a new art form called

synthetism.”¹⁸ The promise of an emancipatory, total art project would be materialized by *Integral*, the highly ambitious magazine edited by M. H. Maxy and published between 1925-1928. Featured as a form of “spiritual evolution,”¹⁹ a limitless “new classicism,” *integralism* appears as an “amplification” of Constructivism. Such an ambition is one that builds on a mediated, culture-specific and “original” extension of Constructivism, as well as a distillation of “revolutionary”²⁰ art in general. Invariably, this orientation had a national connotation, extending over an aesthetic revolution that was itself enmeshed in an identity project. The shared commitment and the explicit preoccupation for an original art project, non-imitative of Western art, which would thus become incorporated into the international space, leads us to believe that unlike the surrealists, the Romanian constructivists broadly conceived artistic revolution as a national priority.

Marginal in relation to Constructivism, which fully responded to “the era of the construction of Europe”²¹, belated and outmoded, Surrealism is ascribed to the “morbid disintegration of Romanticism”²² and finds itself deprived of any revolutionary significance. Rather than situate Surrealism in a Romantic conception of art, and be taken literally, this comparison is meant to exaggerate the gulf between Surrealism – viewed as a disintegrating movement – and a common internationalist program of reconstruction of art and society. Eventually, it could be argued that Surrealism’s unproductive reception, its “failure” to take root, means less that the Romanian cultural space metabolised an emerging artistic project at a slower rate, than the fact that Surrealism – in its “heroic” phase – overlapped very little with the exigencies of the Romanian avant-garde artists. In a strictly conflictual logic that governs position-takings in the field and the mechanisms of solidarity between the participants to the international artistic network, it could also be implied that in the case of marginal periodicals, like *Punct* or *Integral*, the attitude towards Surrealism functioned as a definition by opposition. Hence, the relegation of the innovative and specific character of Surrealism also betrays a competitive attitude, as fields with limited autonomy and polarising authority are known to have very low tolerance for seemingly simultaneous apologies for novelty.

1.2. *Contimporanul*: mediator of Surrealism

However, a second type of attitude concerning the reception of Surrealism in the Romanian artistic field could be traced. Unsurprisingly, *Contimporanul*’s position is much less radical, crediting a reconciliatory tone. Recognized as a venue for the contemporary manifestations of modern art, *Contimporanul* enacted a sensibly different public strategy. This was aimed at consolidating its role of mediator of the local

network, thus accommodating greater openness and a more pronounced heterogeneity. At the same time, this strategy responded to a logic of solidarity which animated the local network and which, especially in the case of a dominant journal, superseded the logic of competition. If in November 1924, *Contimporanul* announced the publication of *The Manifesto of Surrealism* in an informative note, the debate around Surrealism would be initiated from the following issue, published in December 1924. What appears to be an immediate reaction, perfectly justifiable given the status of *Contimporanul*, is however joined by an additional motivation. The reception of Surrealism was all the more significant as it was done with pomp and circumstance.

The December 1924 double issue also served as a catalogue for the International Exhibition organized in Bucharest by *Contimporanul*, between November 30 and December 30, 1924. Firstly, it is against the backdrop of this large-scale celebration of Constructivism, that *Contimporanul* opens an unexpected niche for the circulation of surrealist texts and publishes a fragment²³ of André Breton's assembled poem included in *The First Manifesto*. This choice is not only symbolic, promoting a foundational text of Surrealism, but, interestingly enough, it stands out as an intermixed translation, resulting in a bilingual text, that alternates French and Romanian stretches. While the likelihood of a noncommittal position of *Contimporanul* should be kept in mind, it is tempting to see the release of this text as a deterritorialised relation with Surrealism, enabling it to signify both within and beyond its context. Second, the series of unforeseen connections with Surrealism is prolonged by another text published in the "Reviews" section of the same issue, which reiterates *The First Manifesto* by providing insights into its core ideas and implications. As the passage stages a series of questions growing out of Breton's text, the familiarity with the problematics of Surrealism is also evident:

"What is poetry today? Have poets really discovered new ways of writing? Is this renewal of poetic means important enough to force us to reconsider our ideas about art, science and the life of the mind? What is Inspiration? [...] Does the thesis of surrealism definitively save us from individual responsibility? Is surrealism the communism of genius? André Breton answers all these questions."²⁴

Although it trades oppositional rhetoric for a coalescing appearance, *Contimporanul* leaves these questions unanswered, and seems to offer deceptively easy access to the ideas associated to Surrealism, while remaining suspicious of the specificity of its role within the avant-garde landscape. On this side of the Romanian avant-garde, Surrealism was perceived as an audacity, a vulnerable endeavour of transforming revolt into a "thesis", a means of replacing inspiration with automatic

writing. Paradoxical as it may seem, given the value-laden nature of the context (valorisation of Dadaism, manifest predilection for Constructivism, celebration of an exhibition endorsed by Constructivism), the reception of Surrealism is nonetheless perfectly justifiable from the standpoint of a (self)-legitimising strategy of *Contimporanul*. Geared to grasp high visibility on the local and international scene, this double issue was designed to consecrate the central position of *Contimporanul* on the local scene and underwrite its immediate alignment to the central time of artistic Europe.

This orientation is confirmed by all subsequent issues which precariously echo the dynamics of Surrealism. Apart from seemingly unconnected reporting of editorial news showcasing various surrealist texts, it would be the "Declaration of January 25, 1925" that yields more explicit interest for *Contimporanul*. Once more, this appears to be an informed choice, as the text in question, featured in the double issue 57-58 of April 1925, marks a point of transition in the artistic and existential design of Surrealism, an engagement toward "the total liberation of the mind" launched as an aspirationally collective venture. Probably written by Artaud, this text bears the signature of thirty-one surrealists and heralds the end of a period of exploration of the movement. Committed to securing Surrealism ("Surrealism exists"²⁵) and promoting formulations of identity in defence of "false interpretation of our enterprise, stupidly circulated among the public,"²⁶ the "declaration" foregrounds the group's ambition to seize control of the revolution, and needs to be read as an extension of the founding manifesto to a more international scale. By defining Surrealism as "a cry of the mind turning back on itself, [...]"²⁷ addressed "in particular to the Western world", the movement attempts to deflate its association to "a new ism" identified as French. Significantly, *Contimporanul* records this affirmation of a more European vocation of Surrealism, more compatible with its own declared internationalism, and supports the text's circulation directly in French.

Progressively, as we read through the various surrealist intertexts that cross the boundaries of *Contimporanul*, it becomes obvious that the Romanian magazine pursues its focus on relationality, further consolidating its position as a centralizing agent. Concomitantly, given that it facilitates greater mobility of the surrealist ideas, it also becomes a medium for the reception of Surrealism. By publishing controversial documents, such as the scandalous "Open letter to M. Paul Claudel"²⁸, various tracts or apparently benign commentaries regarding the record sales reported in France by Desnos, *Le Manifeste surréaliste* by Breton and *Ariane* de Ribemont-Dessaignes, it contributes in various degrees to the construction of a horizon of reception of the French movement and its challenges. Although quantitatively the impact of Dadaism,

expressionism and international Constructivism is particularly powerful, the more fluctuating presence of Surrealism is no less so. Significantly, starting from 1926, *La Révolution surréaliste*, “the most scandalous periodical in the world,”²⁹ joins the usual circuit of promotion of *Contimporanul*. As any editorial policy involves a selection mechanism that is both functional and strategic, the year 1926 implicitly brings about a change in the positionings of *Contimporanul*. The Romanian journal gradually overcomes the level of a purely informative interest for Surrealism and appears to exploit the possible contiguity effects between its own program and that of Surrealism.

Therefore, the issue of May 1926 would feature a portrait of Breton by Marcel Janco on its front cover. Also, an interview conducted by Janco with the leaders of the Parisian surrealist adventure, Breton, Perret, Eluard, Georges Ribbemont-Dessaignes, is published on the second page of the magazine. Breton tackles Surrealism’s victory over Dadaism, the advent of a new type of collective art practice inspired by Lautréamont, while promoting a democratized, egalitarian vision of art or defending revolutionary inaction (“Why would I go to the streets to fight without hesitation when I can write?”³⁰). These positions pertain to the reasoning era of Surrealism, that of the different techniques of automatism, of the liberation of the individual and revolutionary aesthetics which underpinned their commitment to revolutionary utopias, manifest from 1925.

The same sensibility is promoted by Péret, who became a member of the Communist Party in 1926, and who appeals to more radical declarations. Disdaining patriotism, his message addressed to the Romanian readership is an instigation “against the French tradition”³¹ which, in the eyes of the surrealists, had become synonymous with militarism and colonialism. Unlike Breton, who adopted a more general tone, Péret clearly expresses the surrealist preoccupation for a “de facto” revolution that would supplant the “revolution of mind”: “We are revolutionaries in spirit, why shouldn’t we also be in fact. We are ready to make the greatest sacrifices for a revolution”³².

As if to attenuate the momentum built by Péret’s words, the intervention of Georges Ribemont-Dessaignes briefly discusses theatre and cinema and casts doubt on the future of poetry during a period when the surrealists were turning their gaze from literature. His question: “L’avenir est à la poésie, seulement la poésie est-elle à l’avenir ?”³³ echoes a similar statement expressed in the “Declaration of January 27, 1925” (“We have nothing to do with literature”) also discussed in Paul Eluard’s intervention, the last in the series of interviews presented by Janco in this issue of the periodical. Illustrated in much detail, the scandal of the Saint Pol-Roux banquet is taken as an opportunity to discuss the surrealist

position vis-à-vis a revolution in the making: “We are all share a bourgeois education, but we do not consent to the consolidation of this authority that we detest so much, and which is disconnected from the efforts of our activity. But the moment of the revolution is not yet upon us and nor will it be for some time.”³⁴

The common denominator of these interventions is undisputedly the perspective of the revolution, as the surrealist engagement itself was withstanding a course of trial and error covering the first half of the 1920s. The surrealists started to align more overtly to the revolutionary cause and their endorsement of political slogans was met with reluctance. However, the political context was such that in July 1925 they join the French Communist Party and contest the French-led war in Morocco, while also becoming receptive to the appeals of Henri Barbusse, who had released the communist daily paper *L’Humanité*. If at the onset, the revolution was not couched in any material or social conditions, as we could notice in the “Declaration of January 27, 1925” reproduced by *Contimporanul*, within a few months, the French surrealists crossed the line of disinvestment from history. This shift ensues a change of perspective for *Contimporanul*, as the magazine appears to revise the way it served its mediating position with regards to Surrealism.

Therefore, as the interview column guided by Marcel Janco can also be read in the following issue of *Contimporanul*, promoting the contribution of a figure like Joseph Delteil, an artist cited in the *First Manifesto* for having performed an “act of absolute surrealism”, we would need to question the stakes imbued in this intervention, since Delteil had been expelled from the group in 1925 on account of his estrangement from the surrealist credo. It is also noteworthy that in his answers, Delteil touches on issues complementary to the agenda of *Contimporanul*, such as the need to “expand the sphere of art”³⁵ to go beyond the cultural achievements of the Western world, to deal with the prospect of “a new language” founded on “the association and dissociation of words”, to pursue the articulations of art as construction, the advent of an epic art of “synthesis”³⁶. Indeed, Janco’s interview with Delteil may still be seen as a fortuitous choice. However, considering the fact that the publication of *Joan of Arc*, a work mentioned in the interview, whose biographical formula, reinforced by its bookstore success, caused Delteil’s exclusion from the surrealist group, we would need to infer that at the time of his “meeting” with Marcel Janco the rupture had already occurred. This could roughly explain his “marginal” convictions in relation to the group doctrine of the surrealists.

Extended with Hans Arp, this series of interviews conjoins the aspiration of engagement with contemporary issues, as professed by *Contimporanul*, with the recognition of its curated vision of actuality. Nonetheless,

the interview with Arp circles back to a discursive fixity of *Contimporanul*, such as the active role of Dadaism on the avant-garde scene, and marks the sudden closure of the magazine's interest in accommodating the circulation of surrealist ideas. Consequently, while the references to Surrealism dim out completely³⁷, the implications of our object of transfer remain in a state of opaqueness until a new route for its dissemination is created. As the routes of Surrealism and *Contimporanul* diverge, their trajectories are maneuvered into overlapping yet radically distinct cultural projects. The Romanian magazine gradually returned to its early concerns, developing a more prominent socio-political dimension in addition to its interest in artistic phenomena, which were becoming progressively anchored in architectural preoccupations. What caused this abrupt obstruction in the transfer of surrealist ideas towards the Romanian network? What set Surrealism apart from the Romanian venues? Partially, the reason for this fracture resides in aesthetic incompatibility, a moderating variable that has largely affected the course of the transfer process overall. However, for a more accurate perspective, one would need to acquire a deeper insight into the receiving context and chart the discordances and tensions affecting *Contimporanul*. The magazine was undergoing an untidy identity shift, gradually losing its force to preserve a dominant authority over the local network, as new players emerged, and to actively reconnect with its surrounding community. Conflated interests, irregular instalments, disruption of certain editorial collaborations, aborted projects or an incapacity to kickstart some of the engines that bestowed its consecration (exhibitions, manifestoes, public events), all largely amounted to *Contimporanul*'s creeping isolationism.

Nonetheless, after the breakdown in the flux of information concerning Surrealism, mainly chartable between 1926 and 1928, newcomers to the local avant-garde landscape, such as the magazine *unu*, negotiate a more propitious reception of the French movement. Bringing together former constructivists and a new generation of artists, the group "Unu" will fill the vacuum of authority left by *Contimporanul* and will shape a more critical and more committed local avant-garde community, visibly engaged in the surrealist research and doctrinal line.

Conclusion

As we have seen, microanalyses of cultural transfer reveal a particularly dense entanglement of relations and push mediated spaces into an open state of comparison. Well attuned to the study of the avant-gardes, the circulatory

approach reconfigures the centre-periphery binary oppositions that cloister the mobility of the avant-gardes and credits a dynamic comparative framework with a transnational focus. In a different form of circulatory approach of cultural transfers than we usually consider, this research turned to a case of negative transfer, viewed as a form of assimilation by opposition. By taking aim at the circulation of "heroic" Surrealism via the Romanian avant-garde periodicals committed to international Constructivism, two routes were discerned: smaller magazines, like *Punct* and *Integral*, illustrate a committed resistance to Surrealism, becoming platforms for assimilation by opposition, whereas the long-lasting *Contimporanul* deploys a particularly interesting practice of assimilation by mediation. A separate contention of this study regarded a more diffuse phenomenon of deferred transfer, and promoted the idea that the concept of negative transfer itself is often as unstable as the relational dynamics it denotes. We were able, thus, to depart from relatively fixed visualisations of negative transfers - analysed predominately in terms of rejection or invisibilization³⁸ of a cultural object. In exchange, we highlighted a situation that accommodated a transformative, modulated vision of negative transfer. Not only did local avant-garde magazines provide relatively different images of noncommittal to Surrealism, on account of their position in the local/international field and their individual cultural projects, but a deferred transfer of Surrealism could be identified with the emergence of a new local surrealist community. Partially reuniting former constructivists, this Romanian surrealist community fosters a revitalized relation with international Surrealism, itself rebranded from a former French-based movement toward the end of the 1920s, and eventually points out how our frames of reading change as cultural objects circulate.

To conclude, the study of negative transfers requires a diversified epistemological apparatus able to reveal the positive value of its object, as it is a particular type of circulation, not the lack thereof, that is at stake in analysing such a process. Thus, as we have attempted to show in our investigation, mapping negative transfers can be quantitatively rewarding, as in the case of periodicals, such a practice amounts to inventories of objects in circulation, texts, references, cases of cross-advertising. However, scaling impact is a more challenging endeavour, and to respond to this solicitation, one must be defiant of borders and go beyond selected images of the self-legitimising conditions and strategies of relational difference of a periodical network, in order for more specific patterns of artistic circulation and transfer to emerge.

Notes

1. Michel Espagne, "La notion de transfert culturel," *Revue Sciences/Lettres*, no. 1 (2013).
2. For a more extensive approach of such a framework to Romanian literature, also see Mircea Martin, Christian Moraru și Andrei Terian, eds., *Romanian Literature as World Literature* (New York: Bloomsbury, 2018).
3. Delia Ungureanu, *From Paris to Tlön: Surrealism as World Literature* (New York: Bloomsbury, 2020), 20.
4. Stephanie Vanasten, Hubert Roland, Maud Gonne, "A propos de paradoxes, echecs et malentendus dans les transferts culturels, Interférences littéraires," *Interférences littéraires / Littéraire interferences*, no. 26 (2022): 3-26.
5. Anna Veronika Wendland, "Cultural Transfer," in *Travelling concepts for the Study of Culture*, ed. Birgit Neumann and Ansgar Nünning (Berlin & Boston: De Gruyter, 2012), 55.
6. Walter Moser, "Cultural Transfer and Its Complexities: A Study on Transnational and Transhistorical Mobilities of the Baroque," in *Cultural Transfer Reconsidered: Transnational Perspectives, Translation Processes, Scandinavian and Postcolonial Challenges*, ed. Steen Bille Jørgensen and Hans-Jürgen Lüsebrink (Leiden & Boston: Brill / Rodopi, 2021), 191.
7. Walter Moser, "Pour une grammaire du concept de transfert appliqué au culturel," in *Transfert*, ed. Pascal Gin et al. (Ottawa: University of Ottawa Press, 2014), 61.
8. Pascale Casanova, *Des Littératures combattives. L'internationale des nationalismes littéraires* (Paris: Raisons d'agir, 2011), 23.
9. Dilip Menon, "Alocal cosmopolitan: 'Kesari' Balakrishna Pillai and the invention of Europe for a modern Kerala," in *Cosmopolitan Thought Zones: South Asia and the Global Circulation of Ideas*, ed. Sugata Bose and Kris Manjappa (Houndmills, Basingstoke, Hampshire & New York: Palgrave Macmillan, 2010), 140.
10. For a discussion on the impact of international constructivism on the self-legitimation strategies of Romanian avant-garde magazines, see Adriana Copaciu, "Les revues roumaines d'avant-garde a la recherche d'un nouvel espace de parole," in *Paradoxes de l'avant-garde. La modernité artistique à l'épreuve de sa nationalization*, ed. Thomas Hunkeler et al. (Paris: Classiques Garnier, 2014), 197-215.
<https://sonar.rero.ch/global/documents/308316>.
11. Also see Adriana Copaciu, *Les revues roumaines d'avant-garde au défi du réseau artistique international*, Phd. diss., University of Fribourg, 2015.
12. Emanuel Modoc, *Internaționala periferiilor. Rețeaua avangardelor din Europa Centrală și de Est* (Bucharest: Muzeul Literaturii Române, 2020), 61.
13. Béatrice Joyeux-Prunel, "Internationalization through the Lens: Nineteenth- and Twentieth-Century Art Periodicals and Decentred Circulation," *Journal of European Periodical Studies*, no. 4 (2019): 62.
<http://dx.doi.org/10.21825/jeps.v4i2.14902>.
14. Béatrice Joyeux-Prunel, *Les avant-gardes artistiques 1918-1945. Une histoire transnationale* (Paris: Gallimard, 2017), 35.
15. Ilarie Voronca, "Glasuri" [Voices], *Punct*, no. 8, 1925, 2. Unless mentioned otherwise, all translations from Romanian or French are those of the author of this article.
16. Ilarie Voronca, "Suprarealism și Integralism" [Surrealism and integralism], *Integral*, no. 1, March 1925, 4.
17. Mihail Cosma, "De la futurism la integralism" [From futurism to integralism], *Integral*, no. 6-7, 1925, 9.
18. Ilarie Voronca, "Glasuri."
19. Ion Calugaru, "Precizari" [Clarifications], *Integral*, no. 5, July 1925, 1.
20. Ibid.
21. Scarlat Calimachi, "Revista Punct" [The Magazine Punct], *Punct*, no. 4, December 13 1924, 1.
22. Ibid.
23. *Contimporanul*, no. 50-51, December 1924, 10 (non paginated).
24. *Contimporanul*, no. 50-51.
25. *Contimporanul*, no. 64, January 1926, 2.
26. "Déclaration du 25 janvier 1925," *Contimporanul*, no. 57-58, April 1925, 11 (non paginated, original text in French). For the English version, see Maurice Nadeau, *The History of Surrealism* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1989), 240-241.
27. *Contimporanul*, no. 57-58.
28. *Contimporanul*, no. 64, January 1926, 2.
29. "La revue la plus scandaleuse du monde". See *Contimporanul*, no. 66, May 1926, 4. (original text in French).
30. "La André Breton" [At André Breton], *Contimporanul*, no. 66, *op. cit.*, 2. (original text in Romanian).
31. Marcel Janco, "La Péret." [In French in original].
32. "La Perret."
33. *Georges Ribbent D'Essaignes* (sic).
34. Ibid.
35. "În vizită la Joseph Delteil" [Visiting Joseph Delteil], *Contimporanul*, no. 67, June 1st, 1926, 2.

36. Ibid.
37. Until the end of 1926, only one reference to Surrealism could be traced. This is a chronicle centred on the activity of the Swedish poet Ludvig Nordstöm, writer and keen observer of French culture, preoccupied during the twenties by the idea of a new, proletarian literature of modern communities. Quoted by *Contemporanul*, Nordstöm returns to this aspect of the absolute topicality of Surrealism.
38. Hubert Roland, Maud Gonne, and Stephanie Vanasten, "A propos de paradoxes, echecs et malentendus dans les transferts culturels, Interferences litteraires," *Interférences littéraires / Littéraire intertextuelles*, no. 26 (2022): 6.

Bibliography

- Casanova, Pascale. "Consécration et accumulation de capital littéraire. Traduction comme échange inégale" [Consecration and Accumulation of Literary Capital: Translation as Uneven Exchange"]. *Actes de la recherche en sciences sociales*, no. 144 (2002): 7-20.
- Casanova, Pascale. *Des Littératures combattives. L'internationale des nationalismes littéraires* [On Combative Literatures: The International of Literary Nationalisms]. Paris: Raisons d'agir, 2011.
- Charle, Christophe. "Comparaisons et transferts en histoire culturelle de l'Europe. Quelques réflexions à propos des études récentes" [Comparisons and Transfers in the Cultural History of Europe: Reflexions on Recent Studies]. *Les Cahiers Irice* 1, no. 5 (2010): 51-73.
- Chaubet, François. "La notion de transfert culturel dans l'histoire culturelle" [The Notion of Cultural Transfer in Cultural History]. In *L'Histoire Culturelle en France et en Espagne*, edited by Benoit Pelistrandi and François Sirinelli, 159-177. Madrid: Casa de Velázquez, 2008.
- Copaciu, Adriana. *Les revues roumaines d'avant-garde au défi du réseau artistique international* [The Romanian Avant-garde Magazines at the Pace of an International Network], Phd. dissertation, University of Fribourg, 2015. <https://sonar.rero.ch/global/documents/308316>.
- Copaciu, Adriana. "Les revues roumaines d'avant-garde a la recherche d'un nouvel espace de parole" [Romanian Avant-garde Magazines in Search of a New Space for Dialogue]. In *Paradoxes de l'avant-garde. La modernité artistique à l'épreuve de sa nationalisation* [Paradoxes of modernity. Artistic modernity standing the test of nationalisation], edited by Thomas Hunkeler et al., 197-215. Paris: Classiques Garnier, 2014.
- Espagne, Michel. "La notion de transfert culturel" [The Notion of Cultural Transfer]. *Revue Sciences/Lettres*, no.1 (2013). <https://journals.openedition.org/rs/1219>.
- Joyeux-Prunel, Béatrice. "Internationalization through the Lens: Nineteenth- and Twentieth-Century Art Periodicals and Decentred Circulation." *Journal of European Periodical Studies*, no. 4 (2019): 48-69. <http://dx.doi.org/10.21825/jeps.v4i2.14902>.
- Joyeux-Prunel, Béatrice. "Les transferts culturels. Un discours de la méthode" [Cultural Transfers: A Discourse on Method]. *Hypothèse*, no. 1 (2003): 142-162. <https://openjournals.ugent.be/jeps/article/71470/galley/195695/view/>.
- Joyeux-Prunel, Béatrice. "Peripheral Circulations, Transient Centralities: The International Geography of the Avant-Gardes in the Interwar Period (1918-1940)." *Visual Resources: An International Journal on Images and Their Uses*, no. 35 (2019): 295-392. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01973762.2018.1476013>.
- Lefebvre, Augustin. *Langage, culture, transferts culturels et individus: vers une approche interdisciplinaire* [Language, Culture, Cultural Transfers, and Individuals: Towards an Interdisciplinary Approach]. Paris: L'Harmattan, 2016.
- Lüsebrink, Hans-Jürgen. "Les transferts culturels: théorie, méthodes d'approche, questionnements" [Cultural Transfers Theory, Approach, Questions]. In *Transfert. Exploration d'un champ conceptuel*, edited by Pascal Gin, Nicolas Goyer and Walter Moser, 25-48. Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa, 2018.
- Martin, Mircea, Christian Moraru, and Andrei Terian, eds. *Romanian Literature as World Literature*. New York: Bloomsbury, 2018.
- Menon, Dilip. "A Local Cosmopolitan: 'Kesari' Balakrishna Pillai and the invention of Europe for a modern Kerala." In *Cosmopolitan Thought Zones: South Asia and the Global Circulation of Ideas*, edited by Sugata Bose and Kris Manjappa, 131-158. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Modoc, Emanuel. *Internaționala periferiilor. Rețeaua avangardelor din Europa Centrală și de Est* [The International of the Peripheries: The Avantgarde Network of Central and Eastern Europe]. Bucharest: Muzeul Literaturii Române, 2020.
- Moser, Walter. "Pour une grammaire du concept de transfert appliqué au culturel [A Grammar of the Concept of Litterary Transfer Applied to Culture]". In *Transfert*, edited by Pascal Gin et al. Ottawa: University of Ottawa Press, 2014.
- Nadeau, Maurice. *The History of Surrealism*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1989.
- Pierre Bourdieu. *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire* [Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field]. Paris: Éditions du Seuil, 1998.
- Roland, Hubert, Maud Gonne, Stephanie Vanasten. "A propos de paradoxes, echecs et malentendus dans les transferts culturels, Interferences litteraires" [Paradoxes and Misunderstandings in Cultural Transfer]. *Interférences littéraires / Littéraire intertextuelles*

interferenties, no. 26 (2022): 1-23.

Sapiro, Gisèle. "Réseaux, institution(s) et champ" [Networks, Institution(s), and Fields]. In *Les réseaux littéraires*, edited by Daphné de Marneffe and Benoît Dennis, 44-57. Bruxelles: Le Cri éditions / Ciel, 2006.

Sapiro, Gisèle, ed. *De la formation des états-nations à la mondialisation. XIXe- XXIe siècles*. Paris: La Découverte, 2009.

Ungureanu, Delia. *From Paris to Tlön: Surrealism as World Literature*. New York & London: Bloomsbury, 2020.

Walter Moser. "Cultural Transfer and Its Complexities: A Study on Transnational and Transhistorical Mobilities of the Baroque."

In *Cultural Transfer Reconsidered: Transnational Perspectives, Translation Processes, Scandinavian and Postcolonial Challenges*, edited by Steen Bille Jørgensen and Hans-Jürgen Lüsebrink, 167-197. Leiden & Boston: Brill/Rodopi, 2021.

Wendland, Anna Veronika. "Cultural Transfer." In *Travelling concepts for the Study of Culture*, edited by Birgit Neumann and Ansgar Nünning, 45-67. Berlin/Boston: De Gruyter, 2012.

DUBLĂ SUBORDONARE. SUBALTERNITATE ÎN PLATFORMA LUI MICHEL HOUELLEBECQ

Gabriela VIERU & Bogdan VIȘAN

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Facultatea de Litere
Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Faculty of Letters
E-mail: visanobogdan@gmail.com, gabrielavieru1204@yahoo.com

DOUBLE SUBORDINATION: SUBALTERNITY IN MICHEL HOUELLEBECQ'S PLATFORM

Abstract: In this paper we explore the exploitation and the discrimination of the feminine other portrayed in contemporary literature as figure of subalternity in the current neocolonial context. Taking into consideration the logic of modernity and that of coloniality as intrinsically interlinked, and the problematics of speaking and acting as a racialized and, at the same time, sexualized woman in the sex industry, we intend to analyse Michel Houellebecq's Platform from the vantage point of Subaltern Studies in order to showcase how the feminine condition becomes a problem of consciousness and visibility, and how the exploitation of the feminine other is being deepened in a neocolonialist narrative.

Keywords: subalternity, coloniality, neocolonialism, capitalism, sex working, G. C. Spivak, M. Houellebecq, W. Mignolo

Citation suggestion: Vieru, Gabriela, and Bogdan Vișan. "Dublă subordonare. Subalternitate în Platforma lui Michel Houellebecq". *Transilvania*, no. 4 (2023): 45-51.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.06>.

Pornind de la instrumentarul teoretic al Subaltern Studies, articolul prezent propune analiza modul în care *celălalt*, în cazul de față referindu-ne la condiția femeii, este reprezentat printr-o dublă subordonare, de rasă și de sex, în cadrul diviziunii sexuale a muncii din actualul sistem neocolonial. Având în vedere conceptualizarea termenului de subalternitate, propunem, în linia lui Walter Mignolo, logica colonialității/ modernității și a dialecticii negative a diferenței *qua* condiție a excluderii și, implicit, a exploatării exclusului. Ceea ce intenționăm este înaintarea ipotezei conform căreia imperialismul neocolonial, prin impunerea controlului financiar decentralizat asupra statelor subdezvoltate, utilizând mijloace moderne, adâncește condiția subalternului printr-o dublă subordonare, făcând exploatarea și discriminarea acestuia indiscernabile. Subordonarea devine una mediată de retorica modernității, retorică ce disimulează statutul subalternului. Întrebarea legitimă care conectează chestiunea rasei și a sexului este dacă poate subalternul să vorbească, altfel spus, dacă are

nevoie de reprezentare discursivă și din partea cui; G. C. Spivak vine să o adreseze prin răspunsul său critic adus la conversația dintre Michel Foucault și Gilles Deleuze din 1972. Discuția în cauză vizează reconceptualizarea relației dintre domeniul teoriei și al praxisului, dintre funcția intelectualului în reprezentare și clasa muncitoare capabilă/ incapabilă de autoreprezentare politică. Plecând de la întrebarea lui Spivak, subscriem poziției teoreticienei și ne întrebăm dacă subalternul are conștiința împotrivirii sau dacă nu cumva discursul modernității maschează realitatea oprării.

Dacă în prima parte a articolului avem a face cu relația puterii (cu referire la poziția europeanului în raport cu non-europeanul ca agent discriminator și exploator; la intruziunea economică a marilor întreprinderi, ca forțe neocoloniale, în țări periferice) cu rasa și sexul celui supus acesteia, în cea de-a doua parte instrumentalizăm conceptul de subaltern, aplicând în analiza romanul *Platforma* de Michel Houellebecq o perspectivă ce ține seama de rasializare și sexualizare *qua* categorii care,

prin suprapunere și combinare, cresc exponențial gradul oprinării. Romanul oferă ca suport mizei propuse chestiunea turismului și a sex workingului thailandez. În scopul analizei propuse, el prezintă: a) corpul femeii non-europene și starea diviziunii sexuale a muncii, b) bagajul mentalitar eurocentrist al bărbatului alb, c) formele capitaliste de infinitizare a acumulării de capital prin exploatarea femeii într-o țară periferică ca Thailanda. Abordarea romanului pornind de la dubla subalternizare este de natură să indice o cheie de lectură cu privire la ficționalizarea unor realități socioeconomice și politice: politicile turismului sexual și statutul muncitoareii sexualizate ca parte constitutivă a industriei.

În fapt, studiul asupra turismului sexual a luat naștere recent în spațiul occidental, spre finalul anilor '70, iar ceea ce a îngreunat demersurile sociologilor de a scoate din umbră amploarea fenomenului a fost tocmai refuzul politicianilor și al autorităților de a accepta existența socială a acestuia, dată fiind starea de ilegalitate a turismului sexual¹. Recunoașterea industriei în dezvoltare a turismului sexual era considerată în cazul acesta o mișcare de autosabotare a autorităților statului. În alte împrejurimi, totuși, se putea beneficia, prin subterfugii, de pe urma reglementării defectuoase a unor astfel de servicii, mai cu seamă că și acelea încadrate turismului sexual corespund unei piețe de cerere și oferă autorizate de capitalism. Într-un astfel de sistem, capitalul depășește realitățile legale, precum observă și Ellen Wood, discutând relațiile dintre capital și stat național, că „[d]atorită imperativelor economice (de piață) specifice, capitalul e unic în capacitatea de-a ocoli limitele constrângerii directe și de-a trece mult dincolo de granițele autorității politice.”² În funcție de locație, pot apărea diferențe pe piața internațională în ceea ce privește „furnizarea” serviciilor, fapt ce implică dinamici economice în sfera geopolitică internațională³, adică un interes mărit pentru impunerea controlului financiar asupra anumitor spații economice. Sistemul capitalist, în termenii lui Wood, este „dependent de condiții extraeconomice, de cârje politice și juridice”⁴; interesul acumulării de capital și piața cererii pot fi considerate precondiții a existenței industriei turismului sexual.

Una dintre opiniile referitoare la dezvoltarea turismului sexual în Thailanda are în vedere relațiile economice internaționale ale statului stabilite cu Banca Mondială; turismul reprezintă o resursă majoră a economiei thailandeze, astfel că adoptarea unor politici care să permită ocurența turismului sexual s-a arătat a fi o mișcare valoroasă pentru Banca Mondială și pentru guvernul thailandez⁵. Dacă, pe de-o parte, capitalul nu depinde de legile statului, pe de altă parte, acestea îi sunt necesare. Ellen Wood identifică o „contradicție ireductibilă”, afirmând că „[i]mperativele economice ale capitalismului au mereu nevoie de sprijin din partea puterilor extraeconomice de reglementare și constrângere, care trebuie să creeze și să conserve

condițiile de acumulare și să mențină sistemul proprietății capitaliste.”⁶ Deși calcularea aportului economic al fiecărui turist în parte este dificilă, ceea ce ridică probleme în realizarea unor statistici privitoare la capitalul generat de turismul sexual, cercetători afirmă că valoarea pentru economia Thailandei a acestui tip de turism atinge circa 1.3-2.5 procente din GNP⁷. Oferim acest cadru general pentru a evidenția măsura în care este necesar studiul unui roman, având ca fundal regimul tematic al turismului sexual, din perspectiva reprezentării subalternului feminin. Atracția vădită a europeanului pentru exotism nu este o noutate, însă finalitatea și manifestarea acesteia ridică semne de întrebare: cum subordonează sexual și rasial bărbatul femeia și de ce? Devine aceasta doar un obiect corporal, un mijloc al unei descoperiri identitare hedoniste? Ce rol joacă identitatea de sine a femeii în industria sexuală neocolonială?

Colonialitate/ Modernitate/ Subalternitate

Urmând să facem referire în analiza romanul houellebecqian la contextul în care întreprinderile europene funcționează ca puteri neocoloniale în state periferice, precum Thailanda, discutăm în cele ce urmează subalternul ca agent colonial. În siajul lui Mignolo, plecăm de la premisa că există o interdependență între modernitate și colonialitate, astfel încât organizarea socială și viața modernă sunt produse ale influențelor economice, culturale și politice ale statelor dezvoltate asupra celor subdezvoltate. Discursul persuasiv de normalizare a modernității este cel ce pune în lumină dezideratul dezvoltării în spiritul hegemonic european și, deci, vorbim „[...] de o retorică ce promite fericirea – în care oamenii vor să creadă. O retorică ce a transformat o poveste particulară într-un proces universal, global. O retorică ce a reușit să ascundă partea cea mai întunecată a modernității: reproducerea permanentă a *colonialității*.”⁸ A. Quijano vorbește chiar despre o imagine mistificată a pattern-urilor colonizatorului european de elaborare a cunoașterii și a semnificației, care funcționează ca instrument de control sociocultural asupra imaginației celui dominat, și recunoaște cultura europeană drept model cultural universal, în termenii teoreticianului⁹. Normalizarea modernității înseamnă, până într-o anumită măsură, naturalizarea practicilor neocoloniale și a mentalitarului capitalist astfel încât exploatarea să îl afecteze indirect pe *celălalt* în postura de subaltern; „reproducerea permanentă a colonialității”, nemaifiind o evidență, naște o formă de supunere a subalternului în lipsa conștiinței, a cunoașterii și a înțelegerii. Colonialitatea, în accepția lui Quijano, este forma actuală de afirmare a dominației în lume¹⁰. Aceasta funcționează ca un spectru al puterii, ajungând să controleze domeniul economicului, al politicului și al individualului: „[...] conceptul de *colonialitate*, care e sinonimul «matricei

coloniale a puterii», este deja un concept decolonial. Colonialitatea se extinde la toate nivelurile puterii: de la economic și politic la colonialitatea cunoașterii și a ființei (genul, sexualitatea, subiectivitatea și cunoașterea).”

În fapt, logica colonială se ascunde în spatele logicii modernității (o fațetează pe aceasta, am putea spune), sugerează Mignolo, iar subalternul colonial nu este decât o consecință a intervenției modernității în sfera individuală despre care pomeneam: gen, *sexualitate, subiectivitate și cunoaștere*. Totodată, în logica neocolonială dispăre subjugarea directă a celui alt aflat într-un stat subdezvoltat și intră în scenă, precum afirmam mai sus, normalizarea unor moduri de existență moderne ce disimilează reala poziție a subalternului.

Conceptul de „subaltern” a fost propus inițial de către Antonio Gramsci plecând de la legăturile clasei proletare cu burghezia care posedă mijloacele de producție și de exploatare a muncii¹². Mignolo observă că ideea de „clasă subalternă” ține seama de subordonarea proletariatului burgheziei, adică de raportul superior-inferior, exploatator-exploatat, dintre cele două clase în funcție de locul pe care îl ocupă fiecare în mașinaria producției de capital; însă „clasa subalternă” nu se limitează doar la proletariat, ci subîntinde o plajă mai largă a populației, și anume toți aceia pentru care revoluția industrială a însemnat nașterea condițiilor excluderii¹³.

În fapt, subalternul, ca și omul din popor, apar ca agenți „caracterizați de «rezistență» lor în fața „politicii, culturii și istoriei elitei”, iar opoziția acestora cere intervenția minimalizatoare a clasei superioare amenințate, de unde și lupta în vederea ridicării de sub oprimarea elitei; teoreticianul adaugă chiar că, angrenat ca agent în sistemul puterii hegemonice, subalternul își conștientizează condiția de subordonare, de unde și o „conștiință a subalternului” distinctă de „conștiința de clasă”¹⁴. Separarea care se realizează între clasă și subaltern în privința conștiinței ține de distincția dintre rasism și clasism ca operatori care pretind că justifică subordonarea și exploatarea umană. A. Quijano observă că se realizează o trece de la subordonarea prin criterii sociale în anumite forme de colonialism spre o fundamentare de natură biologică și structurală a raportului superior-inferior stabilit între cel ce domină și cel dominat; numește această distribuție a puterii colonialitate a puterii¹⁵. Astfel, atunci când vorbim despre subalternitate și relațiile de putere în interiorul cărora figurează subalternul luăm în considerare diferența colonială: pe de o parte, acele elemente constitutive ale subiectivității rasiale și, pe de altă parte, acele elemente care construiesc rasializarea. Întrucât proiectul decolonialist al lui Mignolo vizează o perspectivă epistemică, acesta recunoaște dimensiunea ontologică a subalternului ca fiind corelată controlului cunoașterii de către clasa superioară, ceea ce înseamnă că stratificarea grupurilor în societatea este reglementată de către elita societății; teoreticianul trage concluzia că

realitatea socială nu are reguli naturale de organizare și funcționare, ci este construită de către conștiința socială a elitei care controlează planul economiei și planul semnificației¹⁶. Altfel spus, subordonarea nu se realizează doar la nivel economic, ci semnificația însăși a subalternului, modul de percepere, de reprezentare la nivelul comunităților umane se află în mâinile elitei. Mignolo găsește în administrarea economică punctul central al controlului, motiv pentru care afirmă că „[p] entru mine, colonialitatea economică e un domeniu al matricei coloniale a puterii, un domeniu care domină toate celelalte domenii.”¹⁷

În ceea ce privește dialectica diferenței negative ce stă la baza dezumanizării subalternului, până în momentul de față ne-am oprit asupra rasei, însă diferența colonială ia în calcul, la modul general, ceea ce Mignolo numește „autoritatea și legitimitatea epistemologiei Eurocentrate”¹⁸, adică și mărcile religioase (inferioritatea non-creștinului), și cele lingvistice (inferioritatea celui care nu vorbește o limbă europeană). Ca agent colonial, subalternul este privat de cunoaștere și de înțelegere, a înțelege și a fi înțeles, motiv pentru care asupra lui se exercită mai multe forme de prosciere: discriminare și marginalizare de natură socială, culturală, religioasă, lingvistică, dar și de natură economică (prin exploatare muncii subplătite) și politică (prin lipsa de reglementare a unor drepturilor, prin reducerea la tăcere și prin eliminarea capacității de reprezentare). Modernitatea a generat modele de impus (modele de organizare socială și de viață, modelul fiziologic al bărbatului alb european, modelul economic capitalist ș.a.), iar colonialitatea a acționat prin impunerea de modele, fiind „constitutivă modernității în sensul că modernitatea nu putea exista fără colonialitate”¹⁹. Chestiunea subalternului, însă, devine și mai dificilă atunci când elementului rasial i se alătură, ba chiar suprapune, și unul sexual: cum poziționăm corpul feminin în logica subalternității? Poate femeia non-europeană să se autoreprezintă în fața mașinării neocoloniale de europenizare, de marginalizare și de exploatare sau este condamnată ea tăcerii și supunerii? Este femeia insuficient reprezentată sau reprezentabilă în narațiunea modului de producție? Pornind de la contribuțiile criticismul radical poststructuralist la G. Deleuze și M. Foucault, G. C. Spivak propune o critică dezbaterii dintre cei doi din jurul relației teorie-praxis, chestiunii puterii/dorinței/ interesului și reprezentării proletariatului sau imposibilității de a (mai) fi reprezentat.

Teoreticiană argumentează că cei doi filosofi, de-a lungul demersului de a critica subiectul suveran, construiesc „Subiectul” și ignoră atât chestiunea ideologiei în conceptualizarea unei teorii a interesului, cât și diviziunea internațională a muncii (poziția intelectualului, a burgheziei indigene și a acelor care scapă sferei unei posibile alianțe, de pildă femeile) când vine vorba despre potențialul de reprezentare și

de reprezentabilitate a clasei muncitoare. Una dintre problemele articulării deleuziene a producției de teorie ca practică este că anihilează reprezentarea²⁰: dacă nu mai există reprezentare, atunci teoria este acțiune în sine corelată acțiunii practice. În acest context, G. C. Spivak, de pe poziții deconstructiviste, ia seama de binomul reprezentării: reprezentare ca formă de a vorbi în numele cuiva și re-representare ca potențial de autosugestie a unei condiții. Teoreticiana pune problema, examinând apelul lui Deleuze la non-representare, în termenii de cei care acționează și luptă, dar nu pot vorbi (clasa subalternului), în opoziție cu cei care și acționează, și vorbesc (clasa intelectualului)²¹. În fapt, subalternul nu are decât de suferit de pe urma posturării poziției intelectualului neimplicat, iar atunci când ne referim la figura subalternului ca femeie, care nu poate vorbi și, implicit, nu poate fi auzită, nu numai că întâlnim dezavuarea auto-representării, adică imposibilitatea unei lupte conștiente cu sferele puterii, ci condiționarea prin rasializare și sexualizare. Spivak ne aduce față în față cu realitatea *de facto* a condiției dezumanizate a femeii din lumea a treia. Precum anunțam, urmărim să depășim întrebarea lui Spivak privitoare la posibilitatea de a vorbi a subalternului, deoarece considerăm mai degrabă că mașinaria modernității s-a implantat în așa măsură în viața celui subordonat încât se prevede necesitatea de-naturalizării logicii și practicilor moderne/ coloniale. Abia când se poate reda evidența exploatării și, implicit, conștiința faptului, se poate vorbi în numele subalternului. Păstrăm perspectiva conform căreia subordonarea devine pentru subaltern una indiscernabilă atunci când nu mai este vădită, contextul neocolonial și modernitatea fiind caracteristice unei retorici ce caută să ascundă exploatarea.

Platforma. Platformă de rasializare și sexualizare

În cele ce urmează extindem discuția dublei subalternității a corpului feminin, corp care corespunde femeii însăși (ținând seama de afirmația lui David Le Breton conform căreia fără „corpul care să-i dea un chip, omul nu ar exista”²²). Romanul *Platforma* al lui Michel Houellebecq, pe care îl avem în vedere în acest sens, deschide un context neocolonial în care sistemul capitalist angrenează tertipurile turismului sexual de pe urma căruia subalternul-femeie din Thailanda este simultan beneficiar și exploatat. Nici exploatarea și nici consecințele acesteia nu sunt direct vizibile. Prin propunerea romanului, valorizăm și discuția contextualizantă despre realitățile turismului sexual în lumea thailandeză și relațiile acesteia cu lumea întreprinderilor europene.

Dincolo de mizele filosofice și politice întreținute de Houellebecq, intrigă cărții se oprește mai ales la succesul sau eșecul clubului de turism patronat de personajul Jean-Yves și de mâna lui dreaptă, Valérie. Antrenate

conștient în jocurile capitalismului orientat spre obținerea de profit prin orice mijloace²³, personajele, sugerează autorul, pun la cale o nouă atracție pentru europeanul modern în resorturile turistice pe care le girează, anume turismul sexual în care lucrează fetele thailandeze: „- Chiar vrei să găsești o formulă nouă care să-ți salveze hotelurile-club?/- Firește, de asta sunt aici./ - Ei bine, oferă un club în care oamenii să poată regula.”²⁴ Fără a lua în calcul riscurile reale care pot surveni în cazul în care autohtonii ar descoperi afacerea sau în care militantismul feminist ar interveni în „joc”, cu toate că Valérie punctează două dintre ele („Sistemul tău nu se prea potrivește la țările musulmane”²⁵ și „Ce mă sperie puțin e reacția feministelor”²⁶), se pun bazele unui turism sexual de amploare în țări subdezvoltate (Thailandă, Cuba sau țări din continentul african). Observăm, astfel, apariția subtilă a elementului european exploator în spațiul lumii a treia, element specific neocolonial. Din acest punct, succesul nu a întârziat să apară; tot mai mulți clienți s-au declarat mulțumiți, drept care luarea de atitudine în fața obiectivizării și sexualizării corpului femeiesc nu a fost necesară. Întrebările firești care se desprind în urma unui astfel de demers se îndreaptă către contextul care a favorizat practica: avem a face cu o nevoie venită din ambele părți, altfel spus de o cerere-ofertă, după cum o numește naratorul? Dacă da, care sunt cauzele care au condus către comodificarea radicală a trupului și care îi vor fi urmările? Pentru a răspunde la aceste problematice, vom avea în vedere punctual câteva afirmații cheie din roman. Într-o secvență din roman se precizează: „Așadar, am continuat, de-o parte sînt milioane de occidentali care au totul, dar nu mai reușesc să găsească satisfacție sexuală: caută, caută întruna, dar nu găsesc nimic și sînt nefericiți. De cealaltă parte, sînt milioane de indivizi care nu au nimic, care mor de foame, care mor tineri și care nu mai au de vîndut decât trupul și o sexualitate intactă. Nu-i greu de înțeles, e chiar foarte simplu: este o situație de schimb ideală.”²⁷ Practic, ce realizează Houellebecq este contextualizarea „deficiențelor” sociale instaurate odată cu impunerea modelului capitalist, acolo unde împlinirea și satisfacerea economică țin locul, până la un anumit punct, împlinirii și satisfacerii sexuale. Odată cu intrarea în circuitul politico-economic, asistăm la o oarecare pierdere a competențelor primare generatoare de „plaisir” (acestea pot fi atât socio-culturale, cât și sexuale). Indivizii ficționalizați de autorul nostru fac parte adesea dintr-o tipologie fadă, dezumanizată și revoltată: omul construit de modernitate. Însă, de cealaltă parte, și colonialitatea își contruiește omul prin logica modernității și vedem cum thailandezele preiau elemente din mentalitarul capitalist occidental. Revolta se cristalizează odată cu momentul conștientizării insuficienței economice în plan personal, aici infiltrându-se teoria personajului Michel privitoare la soluția oferită acestor indivizi prin resorturile exotice: „Aproape toate mesele erau ocupate

de cupluri formate dintr-o thailandeză și un occidental - cei mai mulți păreau californieni [...], văzându-i pe toți acei tineri anglo-saxoni, exemplare perfecte și pline de viitor, am înțeles în ce măsură turismul sexual era viitorul lumii. La masa vecină, două thailandeze de vreo treizeci de ani, cu forme generoase, flecăreau cu însuflețire; în fața lor, doi tineri englezi rași în cap, cu un look de ocași postmoderni, își înghițeau cu noduri berea, fără să scoată o vorbă. [...] Pe scurt, lumea bogată sau înstărită era acolo, răspundea prezent la eterna, irezistibilă chemare [...]”²⁸. La o lectură superficială, peisajul pare perfect normal: femei și bărbați socializând, schimbând povești din vest cu cele din est. Totuși, orânduirea de puteri este vădită: atitudinea superioară garantată de confortul financiar, mai ales că bărbații anglo-saxoni își înghițeau „cu noduri” berea, în timp ce thailandezele „fleăreau cu însuflețire”. Perspectiva masculină a autorului ni se dezvăluie în acest context: bărbații poartă rolul de agenți financiari, iar femeile sunt reduse la corpul lor. Ce trebuie să aducem numaidecât în discuție aici este *puterea financiară*, o ramificație rizomatică a puterii disciplinare descrise de Michel Foucault care, în cazul nostru, se concretizează prin aplicarea non-intermitentă a forțelor unor agenți sociali, a unor corpuri individuale, către alți agenți sociali situați ierarhic în dedesubtul primilor. Anglo-saxonii *își permit*, deci, să manifesteze o atitudine zeflemitoare, în timp ce femeile thailandeze trebuie să o accepte cu supunere. În realitate, dominația despre care vorbim ar putea atinge cote alarmante, finalizându-se cu diferite forme de agresiuni. În ceea ce privește dubla subordonare, rasială și sexuală, de la care am pornit, ea se poate identifica cel mai bine în pasajele următoare: „În plus, începea să-mi placă numărul 47, o thailandeză delicată, subțire, chiar slăbuță, dar cu buzele pline și un aer simpatic; purta o minijupă și ciorapi negri.”²⁹ Corpul femeii orientale ajunge să fie doar un număr ce poate intra în posesia bărbatului: un produs. Avem în vedere ideea *corpului-specie*³⁰, concept foucauldian, folosit în sensul extensiei disciplinelor ce se ocupau cu politizarea vieții la nivel de corp, și noul statut de *om-vietate*: biopolitica nu mai acționează prin procesul descompunerii unităților, ne sugerează Michel Foucault, ci prin regruparea lor în mase, iar mai apoi în populații, de aici născându-se conceptul de *corp-multiplu*³¹ ce resemantizează discuțiile din jurul trupului, privit acum drept non-cuantificabil și cu potențial numeric infinit. Întorcându-ne la fragmentul din *Platforma* lui Houellebecq, el ilustrează cum anume acționează astfel de regresii și suprimări identitare. După ce ia contact cu *numărul 47*, se notează următoarele: „Am aflat că avea treizeci și doi de ani. Nu-i plăcea munca asta, dar bărbatul o părăsise lăsând-o cu doi copii. - Bad man, a spus ea. Thai men, bad men. Am întrebat-o dacă avea prietene printre celelalte fete. Nu prea; majoritatea erau tinere și fără minte, cheltuiau tot pe haine și parfumuri. Ea nu era așa, era serioasă, puneu banii în bancă. Peste câțiva ani va putea să renunțe, să se

întoarce în satul ei; părinții erau bătrâni, aveau nevoie de ajutor.”³² Totodată, și diferența colonială ne este subliniată din cuvintele fetei numerotate. Pe de o parte, adaptarea lingvistică impusă în vederea relaționării cu clienții produce o hibridizare culturală, dar nu doar atât: chiar și o subordonare, întrucât limba sa nu se ridică la standardele generale. Faptul că „majoritatea erau tinere și fără minte” ne ilustrează condiția subalternului ca femeie căreia îi este blocată posibilitatea cunoașterii (și înțelegerii schimbului de capital: nu conștientizează comodificarea propriului corp), astfel încât să poată fi supusă intereselor întreprinderilor care girează turismul sexual. Femeia subaltern se supune în fapt și beneficiază de pe urma turismului sexual, deși costul este tocmai deplasarea dinspre condiția umană înspre condiția strict corporală, sexualizată. Logica supunerii nu este, în cazul de față, una care impune oprimare, ci mobilizarea și manevrarea unor interese: femeile thailandeze au nevoie de bani, industria turismului sexual de angajate care să presteze servicii turiștilor, iar clienții de corpuri asupra cărora să își proiecteze intențiile hedoniste. În fapt, capitalul, în cazul de față, face din femeie „un subaltern inconștient”, tocmai pentru că lasă impresia unui schimb valoric legitim.

Întorcându-ne asupra corpului femeii, observăm că „[î]n schimb, criteriile opțiunii sexuale erau extrem de simple: tinerețe și frumusețe fizică, atâta tot. Aceste calități aveau, desigur, un preț, dar nu un preț infinit. Situația era diferită în secolele precedente, când sexualitatea era legată în primul rând de reproducere. Pentru a menține valoarea genetică a speciei, omenirea trebuia să țină cont de criteriile de sănătate, forță, tinerețe, vigoare fizică - frumusețea fiind doar o sinteză practică a lor. Azi, situația se schimbă: frumusețea își menține întreaga valoare, însă era o valoare negociabilă, narcisistă.”³³ Acesta nu se mai încadrează în mijloacele de producție a capitalului prin reproducere ci, din contră, prin sexualizarea excesivă, motiv pentru care frumusețea este caracteristica productivă care stă la baza atracției. Chiar naratorul mărturisește că în turismul sexual găsește avantaje: „European înstărit, puteam cumpăra la un preț mic, din alte țări, hrană, servicii și femei; european decadent, conștient de moartea mea apropiată și ajuns la un egoism deplin, nu vedeam nici un motiv ca să-mi refuz aceste avantaje.”³⁴ De-o parte, fundalul necolonial permite europeanului să investească mai puțin capital în plăcerile sale, referindu-ne la servicii sexuale, iar de cealaltă, exploatează condiția femeii subaltern pregătită, în penuria în care se găsește, să își vândă corpul la un preț cât mai mic. Totodată, interesant în proza lui Houellebecq este că subalternul ca femeie nu reacționează, ci se complăce, ceea ce ne aduce înapoi în fața considerațiilor lui Mignolo despre modernitate și colonialitate, mai cu seamă că este vorba despre ștergerea urmelor dialecticii exploatat-exploatator (femeia din industria turismului sexual nu poate ști gradul în care

este exploatată în măsura în care primește un venit despre care, la fel, nu poate ști dacă echivalează vinderii corpului său) și despre un tip specific mentalitar al modernității impus prin colonialitate – ceea ce numeam naturalizarea retoricii modernității.

În loc de concluzii, amintim că romanul abordează chestiunea turismului în care identificăm prezența femeii ca subaltern sexual și, în același timp, ca subaltern fetișizat rasial; acesta exemplifică mentalitarul modern al europeanului în relație cu producția capitalistă neocolonială și în relație cu acel *celălalt* al lumii a treia. Cum Michel Houellebecq mizează pe duplicitate, romanul este mai degrabă imposibil de confiscat ideologic: pe de-o parte, prezintă stigma rasială și

sexuală și, pe de altă parte, ilustrează subalternul inconștient de poziția lui de exploatat, beneficiind de pe urma muncii sale. Împletirea celor două condiții de discriminare face din subaltern un agent cu deficiențe de reprezentare sau chiar de reprezentabilitate. Luând în calcul că exploatarea și discriminarea subalternului devin indiscernabile atunci când acesta este ținut departe de cunoaștere și oprindu-ne asupra dublei subordonări, rasiale și sexuale, și asupra diviziunii sexuale a muncii în sistemul capitalist, concluzionăm că reprezentarea femeii muncitoare non-europene în industria sex workingului vine la pachet cu ștergerea, naturalizată în context neocolonial, a dialecticii de tipul inferior-superior/ exploatat-exploatator.

Note

1. Chris Ryan, C. Michael Hall, *Sex Tourism: marginal people and liminalities* (Londra: Routledge, 2001), xi.
2. Ellen Meiksins Wood, *Originea capitalismului: o perspectivă mai largă*, traducere de Veronica Ioana Lazăr (Cluj-Napoca: Tact, 2015), 263.
3. Ryan, Hall, *Sex Tourism*, xi.
4. Ellen Meiksins Wood, *Originea*, 264.
5. Ryan, Hall, *Sex Tourism*, 11.
6. Meiksins Wood, *Originea*, 263.
7. Ryan, Hall, *Sex Tourism*, 28.
8. Walter Mignolo, *Dezobediința epistemică: retorica modernității, logica colonialității și gramatica decolonialității*, traducere de Ovidiu Țichindeleanu (Cluj-Napoca: Idea Design & Print, 2015), 17.
9. Anibal Quijano, "Coloniality and Modernity/Rationality", *Cultural Studies* 21, nr. 2-3 (2007), 169.
10. Ibid., 170.
11. Mignolo, *Dezobediința epistemică*, 19.
12. vezi Walter G. Mignolo, "On Subaltern and Other Agencies", *Postcolonial Studies* 8, nr. 4 (2005).
13. Mignolo, "On Subaltern", 381.
14. Ibid., 382.
15. Quijano, "Coloniality", 171.
16. Mignolo, "On subaltern", 383.
17. Mignolo, *Dezobediința epistemică*, 67.
18. Mignolo, "On subaltern", 386.
19. Mignolo, *Dezobediința epistemică*, 61.
20. Michel Foucault, *Language, Counter-memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, ed. Donald F. Bouchard, trad. Donald F. Bouchard, Sherry Simon (New York: Cornell University Press, 1977), 206-207.
21. Gayatri Chakravorty Spivak, "Can the Subaltern Speak?", în *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*, ed. Patrick Williams, Laura Chrisman (New York: Columbia University Press, 1994), 70.
22. David Le Breton, *Antropologia corpului și modernitatea*, trad. Doina Lică (Timișoara: Editura Amarcord, 2002), 5.
23. „– Dar foarte repede va trebui să găsim altceva./ – De ce? De ce nu vă opriți?/ – Pentru că asta e regula jocului. Dacă Jean-Yves ar fi aici, ți-ar spune că ăsta-i principiul capitalismului: dacă nu înaintezi, ești mort. [...] – Și asta nu se termină niciodată?/ – Nu cred, Michel, sunt bine plătită în cadrul unui sistem pe care-l cunosc; am acceptat regula jocului.” Michel Houellebecq, *Platforma*, trad. Emanoil Marcu (Iași: Polirom, 2011), 157.
24. Ibid., 191.
25. Ibid., 193.
26. Ibid., 196.
27. Ibid., 192-193.
28. Ibid., 87-88.
29. Ibid., 90.
30. Michel Foucault, *Istoria sexualității*, trad. Beatrice Stanciu și Alexandru Onete (Timișoara: Editura de Vest, 1995), 77.

31. Michel Foucault, „Trebuie să apărăm societatea”, trad. Bogdan Ghiu (Cluj-Napoca: Idea Design & Print, 2009), 193.
32. Houellebecq, *Platforma*, 96.
33. Ibid., 234.
34. Ibid., 235.

Bibliography

- Foucault, Michel. *Language, Counter-memory, Practice. Selected Essays and Interviews*. Edited with an Introduction by Donald F. Bouchard. Translated by Donald F. Bouchard and Sherry Simon. New York: Cornell University Press, 1977.
- Foucault, Michel. *Istoria sexualității* [History of Sexuality]. Translated by Beatrice Stanciu and Alexandru Onete. Timișoara: Editura de Vest, 1995.
- Foucault, Michel. *Trebuie să apărăm societatea* [Society Must Be Defended]. Translated by Bogdan Ghiu. Cluj-Napoca: Idea Design & Print, 2009.
- Houellebecq, Michel. *Platforma* [Platform]. Translated by Emanoil Marcu. Iași: Polirom, 2011.
- Le Breton, David. *Antropologia corpului și modernitatea* [Anthropology of the Body and Modernity]. Translated by Doina Lică. Timișoara: Amarcord, 2002.
- Mignolo, Walter. *Dezobediința epistemică: retorica modernității, logica colonialității și gramatica decolonialității* [Epistemic Disobedience]. Translated by Ovidiu Țichindeleanu. Cluj-Napoca: Idea Design & Print, 2015.
- Mignolo, Walter. “On Subalterns and Other Agencies.” In *Postcolonial Studies* 8, no. 4 (2005): 381-407. <http://dx.doi.org/10.1080/13688790500375082>.
- Quijano, Anibal. “Coloniality and Modernity/Rationality.” *Cultural Studies* 21, no. 2-3 (2007): 168-78. <https://doi.org/10.1080/09502380601164353>.
- Ryan, Chris, and C. Michael Hal. *Sex Tourism: Marginal People and Liminalities*. London: Routledge, 2001.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. “Can the Subaltern Speak?.” In *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*, edited by Patrick Williams and Laura Chrisman. New York: Columbia University Press, 1994.
- Wood, Ellen Meiksins. *Originea capitalismului: o perspectivă mai largă* [The Origin of Capitalism]. Translated by Veronica Ioana Lazăr. Cluj-Napoca: Tact, 2015.

ÎN ARHIVA LUI: ELIADE (I)

Eugen CIURTIN

Institutul de Istorie a Religiilor, Academia Română
 Institute for the History of Religions, Romanian Academy
 E-mail: e.ciurtin@ihr-acad.ro

IN HIS ARCHIVE: ELIADE (I)

Abstract: The present series offers an anthology of excerpts from all types of Mircea Eliade's writings, either unpublished or published as journals, reminiscences, memoirs, articles, essays, and shorter pieces, which may as a whole describe his own production and continual re/use of personal manuscripts. There is at present no systematic inquiry into the nature, form, quantity, and scope of his lost Bucharest archive. The rather large amount of Eliade Bucharest manuscripts sold through auctions since 2017 has already lethally interfered with the integrity of Eliade's archive, as he bid farewell in August 1942 and the subsequent material owners offered after Eliade's death no public catalogue or minimal listing of identified manuscripts, no indices, and almost no proper clues regarding its very size. Meanwhile, some manuscripts from this archive were sold directly by Eliade estates to public institutions in Romania (1986-1989) or sold directly to two public libraries in Bucharest by the sole material owner (and for his own personal benefit), in March-December 1989. Eliade's published and especially unpublished manuscripts auctioned since 2017 are extraordinarily diverse, and only a part have been rescued by public institutions (17 manuscripts by the Library of the Romanian Academy in 2021, 67 manuscripts by the donors of the Institute for the History of Religions of the Romanian Academy in 2002, and several others at present under critical scrutiny, in 2023 and by the donors of the same Institute). All these manuscripts are only a fragment from the full archive Eliade left for good in Bucharest in 1942. Synoptic re-reading may thus help indeed improve our knowledge of that very archive, its content being a source of endless litigious intervention. The series complements ECCE | The Complete Critical Edition of Mircea Eliade's Scholarly Works before 1945, under the aegis of the Institute for the History of Religions, as well as MEUM | Mircea Eliade's Unpublished Manuscripts from Private Collections, published by Eugen Ciurtin and Andreea Apostu in *Transilvania* 51 [155] (2023), no. 1, pp. 1-22 (Critical edition), no. 2, pp. 1-16 (Concordances A-E), and no. 3, pp. 1-16, with forthcoming instalments in 2023.

Keywords: Mircea Eliade, Romanian culture, private diaries, manuscript studies, critical editions, private collector, history of religions, South Asian studies.

Citation suggestion: Ciurtin, Eugen. "În arhiva lui: Eliade (I)". *Transilvania*, no. 4 (2023): 52-64.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.07>.

În arhiva bucureșteană a lui Eliade au intrat puțini în afara lui însuși. Nici chiar el nu a mai avut acces la totalitatea manuscriselor sale de tinerețe după august 1942. A început să afle câteva vești despre marile și extrem de multele manuscrise pe care le lăsase la București începând abia din toamna lui 1981, la inițiativa prietenului lui Constantin Noica.

Când a avut acces integral Mircea Eliade la propriile sale manuscrise elaborate până la 35 de ani? În 1996, înainte de apariția *Jurnalului* din perioada portugheză, M. Handoca a conchis într-un subtitlu că Eliade a rămas „[l]a București pentru zece zile”: „Dacă Nina a făcut cinci-șase [*sic*] drumuri în țară, rămânând de fiecare

dată câteva săptămâni, soțul ei a mai revenit o singură dată, în iulie 1942. | În cele zece zile petrecute la București [...] După cele zece zile petrecute «acasă», în drum spre Lisabona, s-a oprit la Berlin [...]”, însă datează și el vizita prilejuită de Mircea Goruneanu² la Carl Schmitt în „august 1942”³. În lipsa surselor inedite românești, istoricul religiilor Cristiano Grottanelli o data mai întâi în iulie 1942, corectând apoi cu august⁴.

Despre chiar această ultimă perioadă la București și a ultimelor zile de contact direct cu arhiva există mai multe incertitudini. Ulterior, în jurnal și mai ales în memorii, Eliade a afirmat că nu a avut cum să îl revadă pe fostul său prieten Mihail Sebastian, nici pe Camil Petrescu,

prieten al acestuia, ca și al lui. Nu l-a revăzut de altfel nici pe Al. Rosetti, care urma să-i publice alte cărți. Dincolo de ceea ce spune Eliade despre sine, există alte mărturii că i-a reîntâlnit, și anume în regim relaxat și în public, pe N.I. Herescu, Ioan Coman și chiar Ionel Teodoreanu. Astfel, Gh. Bulgăr, pe atunci un tânăr de 22 de ani, bibliotecar al Seminarului de limbi clasice condus la Universitatea din București de președintele SSR, N.I. Herescu, avea să relateze în 1984 într-un interviu acordat lui M. Handoca:

„peste vară, în 1942, [...] nu aveam de unde să plec din București vara. Ieșind într-o seară pe Calea Victoriei, l-am [1998: *auzit și*] văzut pe Mircea Eliade la Capșa, unde intrasem invitat de prietenul meu din liceu, regretatul poet Ion Șugariu [1998: *cu foarte regretatul meu amic, poetul Șugariu*] [...] Mircea Eliade revenise atunci în țară; era la Capșa cu Herescu și Ionel Teodoreanu și povesteau între ei. Șugariu îmi zice în șoaptă [1998: *Zice Șugariu*]: «Ai auzit ce a zis Eliade? – Nemții nu vor rezista nici 2-3 ani în Rusia, dar Anglia mai rezistă și 20 și-i va nimici; ăsta-i sentimentul general în Apus...! [...]» [...] Noi am mai stat acolo, dar ei au plecat mai repede; trei oameni mari, diferiți ca preocupări și profesii [1998: *trei firi deosebite, trei talente mari*] [...] Eliade era sobru, – nimic teatral, [ci] reflexiv și grav [1998: *sobru – nimic teatral, reflexiv* {sic}], o figură memorabilă. Altă dată l-am văzut [tot la Capșa?] cu profesorul meu de greacă Ioan Coman, colaborator al lui Eliade la revista *Zalmoxis* [1998: *însoțindu-l pe profesorul Ioan Coman, cu care lucra la Zalmoxis*]⁵.

De la acel moment 1942 și până astăzi, sursa principală la care trebuie să ne întoarcem, când ne propunem să evaluăm manuscrisele lui Eliade, este chiar Eliade însuși. Am observat, în cursul campaniei de salvagardare a fostei sale arhive începută în 2019, că informațiile publice despre amploarea incomparabilă a arhivei, conținutul ei manuscris (mai ales) inedit și modalitățile prin care Eliade își redacta și pregătea pentru tipar propriile sale manuscrise sunt informații extrem de precare. De unde necesitatea acestei microantologii, însoțită de comentarii minime. Ea privilegiază, tocmai, episoadele de *regăsire* a arhivei: în 1932 după India, în 1938 după detenție, în 1942 după Anglia și Portugalia, în jurnale și memorii după 1945 prin amintire, indirect după 1981 de la distanță și mult ecranat de competențele acordate manuscriselor lui în ultimul deceniu comunist. Și, mult dincolo de acest autor, după 2019.

De-a lungul ultimelor decenii postdecembriste, cea mai mare influență reputată de un exeget al operei lui Eliade asupra operei lui Eliade a fost mai mult decât o influență – a fost o ratificare a interdependenței nemiloase a mai multor epoci istorice – și nu a aparținut unui exeget propriu-zis: ci dezmembrării lipsite de minimă catalogare și scoaterii treptate la licitație a arhivei sale bucureștene.

1. *Șantier*, [1929-1931/1935] 1935:

„Am stat de dimineață și până seara la birou, transcriind,

adnotând, refăcând texte mai vechi. Am descoperit o duzină de hârtiute în sertarul biroului, și toate mi s-au părut admirabile, vrednice de a fi copiate în jurnal. O febră intelectuală, o voluptate cu care mă întâlnesc extrem de rar: aceea de a mă «edita», de a răscoli prin hârtii pentru a găsi o însemnare prețioasă, o frază justă, o stare de suflet obscură care nu trebuie pierdută. Citesc în special notele din Chandernagore, și le transcriu pe curat, în ordine. Îmi place chiar aspectul lor fragmentar; sunt unele fraze fără încheiere, pe care le las așa, ca să-mi păstrez intacte amintirile...”⁶.

2. „Pagini regăsite”, *Vremea*, 4 decembrie 1938:

„Nimic nu mi-ar fi plăcut mai mult decât să clasez, să copiez și să amplific fragmentele acestea pe care le scriu întotdeauna grăbit, entuziasmat, convins fiind că notezi un gând de mare preț, și le regăsești la o eventuală recitare palide, fracturate până la desfigurare, reci, depărtate de tine”.

3. Decembrie 1938, însemnări scrise la regăsirea manuscriselor, arhivei și bibliotecii din strada Palade nr. 43, după aproape cinci luni de arest (București, Miercurea-Ciuc, Moroieni) și nepublicate în timpul vieții:

„Cetind și transcriind notele acelea uitate din caietul de astă vară [*scil.* până în 14 iulie 1938], m-a apucat deodată dorul de a aduna la un loc toate însemnările și jurnalele intime din ultimii ani. Lucrul acesta mi se întâmplă foarte rar. Sunt unul dintre oamenii pentru care trecutul – cât ar fi el de patetic sau glorios – contează foarte puțin. Indiferența aceasta față de trecut, recunosc, este o cucerire dobândită cu neodihnite eforturi, în decurs de mulți ani. [...] De abia după ce am descoperit *Bhagavad-gītā*⁷ și am deprins⁸ o anumită placiditate orientală, am scăpat definitiv de sentimentul trecutului, de obsesia curgerii timpului și a zădărniceii universale. Uneori, e drept, îmi plăcea să-mi amintesc întâmplări de mult petrecute – și atunci **răsfoiam prin caiete vechi, prin maldărul de hârtii uitate de Dumnezeu**. Alteori, în India, când eram foarte singur⁹, mă năpădea brusc o pasiune nejustificată pentru propria mea viață, pentru toate «momentele» și mărunțișurile pe care le cunoscusem – și atunci **începeam să caut orice urmă, orice însemnare, orice hârtiută, și le adunam cu voluptate, le transcriam, ca și cum aș fi fost editorul pios al jurnalelor unui om mort de mult. Păstram pe atunci [1928], cum păstrez de 10 ani încoace, un jurnal intim**, dar numai anumite întâmplări și foarte puține mărturisiri erau înregistrate în paginile lui. **Majoritatea observațiilor se risipeau în hârtiute și caiete** – iar *Jurnalul* deplângea adesea puținul interes pe care i-l arătam. În loc să las să se scrie cu timpul un singur *opus magnum* al vieții mele intime (intime, mai ales în sensul spiritual), mă risipeam într-o **puzderie de caiete, fragmente, jurnale de conversații și eseuri neterminate**. Adevărul era că *Jurnalul se afla întotdeauna prea departe*; nu mi-era la îndemână, și în loc să-l scot din sertar ca să notez ceva preferam să scriu

pe o foiță de hârtie, să scriu cât mai repede, nu pentru că mi-era teamă că «aleargă gândul», ci ca să mă liniștesc, să am impresia că mi-am făcut datoria față de mine, că «am luat notă» de ceea ce solicita în acea clipă întreaga mea ființă - și să pot să mă întorc liniștit la lucru sau în vis. | Totuși, cu câtă exactitate notam în *Ńurnal acele rare și scurte crize de pasiune pentru «textele mele» pulverizate în atâtea caiete!* Există o pagină (publicată în *Ńantier*, p. 120) de patetic entuziasm, în care mărturisesc pasiunea cu care transcriesem nenumărate hârtiute găsite în sertarele biroului meu. (Locuim atunci în Ripon Street și aveam un birou de colegiu, cumpărat dintr-un magazin de vechituri, atât de mic încât abia găseam loc să-mi întind dicționarul lui Monier-Williams¹⁰. La plecarea mea [noiembrie 1931], am dăruit biroul acesta lui John, care avea pe atunci, prin 1931, vreo 12 ani. În ziua plecării, l-am văzut cum lucrează [*sic*], cu coatele bine rezemate de birou, și mi-am dat seama că lui i se potrivește de minune...) | Transcriu câteva rânduri [...] ¹¹ Notele acelea din Chandernagore le voi publica într-o bună zi, laolaltă cu alte «pagini regăsite». Dar îmi amintesc ce-mi spunea M.S.¹² despre mărturisirea aceasta din *Ńantier*: că aduce mult cu obsesiile lui Barbellion față de propriile sale jurnale, grija cu care își transcria el însemnările și spaima ca nu cumva să și le piardă în vreun bombardament aerian. Într-adevăr, uneori eram foarte mult Barbellion; și nu mă îndoiesc nici astăzi că mă număr printre cititorii săi care i-au înțeles mai desăvârșit *Ńurnalul unui om dezamăgit*. [...] Și cu toate acestea, în timp de Barbellion¹³ își păstra și își apăra jurnalele cu furia și exasperarea tânărului scriitor care știe că n-a compus nimic altceva de valoare decât un jurnal intim (singurele lui publicații fuseseră câteva memorii științifice) - pasiunea mea intermitentă pentru propriile-mi texte intime își avea cu totul alte rădăcini. | **Voiam să mă regăsesc în atâtea notații fugare, să mă refac, să mă totalizez.** Întotdeauna am avut impresia că viața, înainte de a mă risipi, mă *despică*. De această despicare (în două, în zece, în o sută) am avut mereu teamă, și uneori mă cuprindea dorul după mine însumi mai întreg, integrat într-un eveniment, într-un peisaj, într-o pasiune - dar, *integrat*, adică adunat la un loc, «totalizat». Nu interesul literar sau anecdotic pentru anumite gânduri și mărturisiri, nici eventuala nădejde a unei glorie postume îmi alimenta **acea pasiune (de altfel sporadică și fulgurantă) de a mă «edita».** (Cineva care și-a editat cu adevărat notele, scrisorile și chiar extrasele din cărțile cetite, a fost Samuel Butler...) | Cum mărturisesc adineaori, pe neașteptate, după răsfoirea carnetului de însemnări de astă vară, am început să răscolec sertarele. Știam că voi găsi oriunde, **printre caiete sau în plicuri, destule note și hârtiute care să mă plimbe prin atâtea aventuri depășite, prin cărți plănuite cândva și nescrise.** E întotdeauna agreabil să constatăi câte lucruri mari și importante n-ai făcut. E melancolic, recunosc, dar este și agreabil. Ți dai atunci seama, încă o dată, ce comori zac îngropate pretutindeni - în eventuala ta lenă, în întâmplări neprielnice, într-un viitor foarte vag. (Cât ar părea de neverosimilă construcția

gramaticală a frazei acesteia, este totuși justă. Recitiți!) Constați, pentru a căta oară?, că ești un om extraordinar, că **din firimiturile tale alții și-ar clădi o operă întreagă, că planurile întreprinderilor tale ar speria o Academie.** | Unele din primele lucruri întâlnite în cel dintâi sertar a fost **dosarul în care închisesem**, într-o seară din luna iulie [înainte de 14 iulie 1938], **manuscrisul unei cărți științifice.** N-am crezut că îl voi găsi acolo. L-am răsfoit cu emoție, cu uimire. Știam vag că ajunsesem cu scrisul la un anumit capitol. Dar de data aceasta mi-am amintit în cele mai mici amănunte seara când l-am întrerupt. Îl închisesem atunci, obosit, cu gândul că îl voi relua a doua zi dimineața și cu nădejdea că voi încheia, până a doua zi seara, capitolul în lucru... | Trecuseră aproape cinci luni, și **descopeream cu emoție ciornele, planurile, fișele.** Am început să citesc, ca să-mi reamintesc unde ajunsesem cu scrisul, și să-mi dau seama în ce măsură mă mai interesau lucrurile acestea atât de grave și atât de depărtate de sufletul meu astăzi. Aparțineau, fără îndoială, unui alt timp, unui alt ciclu. Și ceea ce mă emoționa mai mult era **hârtia îngălbenită pe care copiasem, cu cinci, șase ani înainte, anumite pasagii erudite; toate însemnările acestea, toate fișele acestea, deși adunate în decurs de șase ani, alcătuiau un corp viu, își răspundeau una alteia, din biblioteci diverse, din țări depărtate, pe deasupra anilor.** Acum, totul mi se părea egal de inactual, de ireal, hârtia galbenă, de ani, ca și pagina întreruptă cu câteva luni în urmă¹⁴. [...] Nu-i nimic pentru mine, cel de acum, în **acest dosar cu însemnări și ciorne științifice. Îl închid și caut mai departe.** Dar asta presupune o serie de lămuriri preliminare. **Sertarele unui birou nu sunt un lucru ușor de închipuit.** [...] | Cu atât mai serios mi se pare lucrul acesta când e vorba de sertarele unui scriitor. **Tot ce atinge activitatea unui scriitor - biblioteca lui, hârtia pe care scrie, masa de lucru, lampa la care veghează - participă la o anumită magie secretă.** Am uneori impresia că ele alcătuiesc laolaltă o insulă fermecată de singurătate, bătută de atâtea fantome, intoxicată de melancolie și vis. **Toate acestea au asistat, în chip real, la foarte multe secrete. Mai pot fi ele, oare, ghicite - dacă nu descifrate și reconstituite?...**¹⁵.

4. *Ńurnal*, 1 noiembrie 1940, Oxford:

„de când am plecat din țară, 19 aprilie [1940], n-am scris nimic”¹⁶.

5. *Ńurnal*, 1 noiembrie 1940, Oxford:

„Mă hotărâsc să încep *Viața nouă*. Planul - cât era - l-am lăsat în **notele mele de la București** [...] **Eu scriu foarte repede.** De data aceasta, voi lucra cu multă atenție”¹⁷.

Ńurnal, 28 august 1941:

„Din nefericire, eu **am fost învățat să scriu repede**”¹⁸.

6. *Jurnal*, 4 noiembrie 1940:

„[[Re]Scrie ca lumea fraza de mai sus!]”¹⁹.

7. *Jurnal*, 15 noiembrie 1940:

„Regret imens că nu pot reciti *Întoarcerea* și *Huliganii*, îndeosebi [pe] acesta din urmă. Nu mai știu cum arată la față Dav, bunăoară. Și M[anu]s[cri]sul *Ștefaniei* mi-ar fi de folos”²⁰.

8. *Jurnal*, 14 decembrie 1940:

„Întrerup romanul la 10 dec[embrie] din cauza bolii mele și a agitației permanente în care m-au azvârlit evenimentele (dezastrul italienilor, întâmplările din țară etc.) Mă pasionez de filosofia religiilor și încep să lucrez la planul *Introducerii în istoria comparată a religiunilor, carte pe care o port în cap de vreo doi ani*”²¹.

9. Scrisoare către Nina Eliade, 29 aprilie 1941, despre *Zalmoxis 2* (1939) [1940]:

„E splendid, dar, după câte mi-am dat seama răsfoidu-l, cam prea multe greșeli de tipar în articolul lui C.[oomaraswamy] și al meu”²².

10. Scrisoare către Nina Eliade, 29 aprilie 1941:

„Nu lucrez, pentru că nu am timp, nici loc, nici dispoziție. De altfel, sunt suspendat de manuscrisele lăsate în voia prietenilor. Dacă măcar ar fi avut idea să le aducă la aeroport; le lua Câmpeanu, care nu avea bagaje. Dar așa mă răsplătesc pe mine oamenii...”²³.

11. Scrisoare către Nina Eliade, 30 aprilie 1941:

„nu cred că voi face purici prin străinătate. Viața mea, de mai bine de un an, e sterilă. Am bani de masă și casă, dar n-am timp să lucrez. Era de o mie de ori mai bine la București, sărac, dar creator. Nu pot scrie nopțile dacă ziua mi-am pierdut-o într-o activitate neinteresantă și în vorbărie. Într-o zi, am să mă hotărâsc să mă întorc la biroul meu din strada Palade. Am atâtea opere în cap, și timpul trece”²⁴.

12. Scrisoare către Nina Eliade, 4 mai 1941:

„sunt din ce în ce mai deprimat și mai dezgustat de această viață sterilă, și mă întreb dacă n-ar fi fost mai bine să mă întorc odată cu tine și să rămân acolo [la București]”²⁵.

13. Scrisoare către Nina Eliade, 6 mai 1941:

„Azi am intrat în posesiunea manuscriselor de la Londra. Ce bucurie am avut regăsind în pachetul pecetluit cu șaptesprezece peceti frumoasa mea geantă din piele de

porc. După câte am putut să-mi dau seama, nu lipsesc decât câteva broșuri nemțești. Manuscrisele propriu-zise sunt intacte. [...] Dacă aş avea terminată opera vieții mele – *Viață Nouă [sic] și Istoria religioasă a Daciei* –, m-aș retrage mâine într-o mănăstire, singurul loc pentru cei ce cred în valorile permanente ale spiritului și au groază de descompunerea lentă a traiului bun. Mă simt singur și izolat printre cei vii. Adevărata mea comuniune o găsesc într-altă parte, în viața care începe de abia cu prima lopată de pământ zvârlită într-un mormânt. | Dar, deocamdată, nu pot face filosofie, cu atât mai puțin călugărie. **Trebuie să accept această viață până ce voi termina opera. Mă întreb însă dacă o voi putea termina în condițiile de lucru care îmi sunt date de un an încoace și dacă n-ar fi mai bine să mă întorc în țară, să mă retrag într-un colț și să scriu zi și noapte. Încă nu m-am hotărât ce-am să fac**”²⁶.

La 15 mai 1942 e chiar mai radical, în direcția inversă solitudinii:

„Recunosc, Dumnezeu e de partea comunistilor. [...] Cred că ar fi fost de o mie de ori mai bine să lupt în Crimeea”²⁷.

14. *Jurnal*, 7 mai 1941, Lisabona: „**Manuscrisele de la Londra** au sosit ieri”²⁸. Cea mai bună descriere a acestui transport de manuscrise o dă într-o scrisoare către Alexandru Rosetti din 14 mai 1941:

„Acum vreo două săptămâni [*sic*: opt zile], am avut o surpriză: **am primit manuscrisele și fișele mele de la Londra**, care așteptau în birourile cenzurii din februarie. [Vă] închipuiți ce desperare mă cuprinsese la gândul că munca mea de zece ani (fișele *Mătrăgunei*), manuscrisul romanului, manuscrisul *Introducerii în istoria religiilor și alte studii începute* – ar fi riscant să se piardă sau să ardă într-unul dintre acele triste incendii londoneze. Din fericire, s-a întâmplat altfel. **Cele trei kilograme de hârtie scrisă** (ca să citez modesta expresie a dlui Lovinescu – «mâna mea, care... un vagon de hârtie...») **stau iarăși pe masa mea de lucru, așteptând zile mai bune**, ca să-și sporească oarecum cantitatea (la opt kilograme – mă opresc!)”²⁹.

15. Scrisoare către Nina Eliade, 7 mai 1941:

„Dacă aflu cumva de la [Dumitru] Caracostea că *Insula lui Euthanasius* nu se va tipări curând, cere-i manuscrisul înapoi și adu-l cu tine, ca să-l revizuiască aici. **Același lucru cu broșura [Mitul reîntegrării] de la «Vremea»**. Dacă frații Donescu îți spun că e prea înaintat sezonul acesta, **ia m[anu]s[cri]sul și adu-l**. Li-l voi trimite eu printr-un curier, într-o lună, două”³⁰.

16. Scrisoare către Nina Eliade, 8 mai 1941:

„Cum eu mă «montez» greu la scris, abia dacă am două ceasuri de lucru pe zi. [...] acum scriu cu voluptate și beau, după obiceiul meu, multă apă. | *À propos* de roman: nu

uita, te rog, m[anu]s[cri]sul *Stefaniei* (în ultimul sertar al biroului meu), *Întoarcerea și Huliganii*”³¹.

17. Scrisoare către Nina Eliade, 9 mai 1941:

„Eu nu știu ce să mai cred de prietenii noștri. Au aflat că te-ai întors, și nu vrea nimeni să te viziteze...”³².

18. *Jurnal*, 14 iunie 1941, Cascais:

„Ar trebui alăturate acestui *Jurnal* și însemnările asupra romanului [*Viață nouă*] care sunt în mapa m[anu]s[cri]sului”³³.

19. *Jurnal*, 22 iulie 1941, Cascais:

„Fac socoteala tuturor paginilor [pentru *Viață nouă*]: o sută douăzeci și șase, în aproape nouă luni de zile. **Pentru fecunditatea mea, e umilitor.** [...] Dacă vreau să țin la curent acest jurnal cu mersul romanului, ar trebui să transcriu și notițele care se găesc în cartoanele manuscrisului. Ele vorbesc mai mult despre descoperirile pe care le fac”³⁴.

20. *Jurnal*, 27 iulie 1941:

„Neapărat trebuie să revin asupra lui Tului, într-un capitol special, în care să-i explic filosofia, nu cumva să creadă cititorul că are de a face cu un simplu «oculist» de bălci. **În fond, teoriile lui nu-mi sunt cu totul streine.** Tului va spune ceea ce – din motive felurite, asupra cărora nu e locul să stărui aici – au n-am avut niciodată curajul să mărturisesc în mod public. Doar dacă, uneori, am mărturisit câtorva prieteni credințele mele «tradiționaliste» (ca să folosesc termenul lui René Guénon). | Am să-l fac pe Tului să ia parte la deschiderea cursului lui Nae. (Cu acest prilej, și o critică – din punctul de vedere metafizic, antiistoricist – a teoriilor lui Nae)”³⁵.

21. *Jurnal*, 9 august 1941:

„Toată ziua de azi am cheltuit-o într-o luptă cumplită cu inspirația. **De două ori am abandonat manuscrisul și m-am trântit furios pe canapea, încercând să dorm.** [...] Capitolul cu lecția de deschidere a lui Nae merge greu. Mă deprimă senzația de factice, de eseu. Proză descriptivă, fără viață”³⁶.

Ca să îmbunătățească acest capitol, îi va scrie lui Constantin Noica din Cascais, la 21 septembrie 1941:

„Ai putea să-mi trimiți rezumatul sau măcar o pagină din lecția de deschidere a lui Nae [Ionescu] din 1935? Am nevoie de ea pentru roman”³⁷.

22. *Jurnal*, 29 august 1941:

„Nu știu dacă acest «jurnal de roman» va fi publicat vreodată – în timpul vieții mele, sau după”³⁸.

23. Scrisoare către Constantin Noica, Cascais, 21 septembrie 1941:

„Te-aș ruga însă să vezi tu **ce se întâmplă cu Mitul reintegrării**, cărțulia de la *Vremea*. [Vladimir] Donescu i-a spus Ninei, în mai, că **e sub tipar. Dacă nu s-a cules – trimite-mi manuscrisul (nu prin poștă). Dacă se culege, ai tu grijă, te rog, de corecturi.** În orice caz, roagă-l pe Donescu să-ți dea un răspuns precis. **Cartea trebuia să apară în 1940. Deja nu mai spune ceea ce gândesc eu acum.** De aceea, aș fi mai mulțumit să primesc manuscrisul și să-l pun la punct”³⁹.

Revine în altă scrisoare către Constantin Noica, la 10 decembrie 1941, fără a-i mai cere îndărăt manuscrisul:

„Te mai rog un lucru: Ce s-a făcut cu cartea mea de la *Vremea*? În mai, era gata de tipar. De-atunci, nu mai știu nimic. Nu-l poți hotărî pe Vladimir [Donescu] să-i dea drumul?”⁴⁰.

Revine către același la 26 aprilie 1942, cerându-i să-i corecteze amplu *Salazar* („munci și corvezi care-ți cad tot ție în spate... [...] te rog pe tine, ca un bun prieten și un scriitor cu simț al limbii, să revizuești manuscrisul, pieptănând frazele prea bolovănoase, suprimând repetițiile de cuvinte, înlocuind pe unde crezi de cuviință cu sinonime sau perifraze”), pentru a relua problema cărților definitivate și neapărate:

„Să venim acum la *Mitul reintegrării*. Cartea aceasta este într-adevăr fără noroc. E o mică încercare ce **ar fi trebuit să apară încă de acum doi ani.** Întârzierea îi acordă o importanță pe care nu o merită. Unii se vor aștepta, poate, să citească o carte pretențioasă, când nu e vorba decât despre un simplu eseu, al cărui simplu merit este că va face pe Eugenio d'Ors să învețe românește. | Nu înțeleg cine poate fi **doamna care a luat manuscrisul.** Eu cred că a fost pierdut la tipografie sau că l-a luat bătrânul meu. Dacă nici Nina nu va avea mai mult noroc, singurul lucru de făcut este să **mi se trimeată corecturile prin Herescu, să văd ce lipsește și cât lipsește**”⁴¹.

24. Scrisoare către Constantin Noica, Cascais, 21 septembrie 1941:

„Despre m[anu]s[cri]sele lui Nae [Ionescu] ți-a scris Nina. *Șalmoxis* II.2 ar o minunată idee, chiar dacă n-ar avea decât **nouăzeci-o sută [de] pagini.** Nu-ți dau însă răspunsul acum. Lasă-mă să mă gândesc, să răscolesc prin manuscrisele și fișele purtate cu mine”⁴². La 13 februarie 1942 îi scrie lui Alfredo Pimenta: „Je vous envoie les premiers deux fascicules de **ma revue Șalmoxis**”⁴³.

Revine către același la 26 aprilie 1942, când îi descrie pe larg cum ar vedea sumarul pentru „*Șalmoxis* III (1940-

1941), un mare volum pentru care aş vrea să pregătesc o serie de studii (cele mai multe deja schițate sau publicate fragmentar în românește)⁴⁴. Tot către Noica, la 22 februarie 1943, face deja planuri pentru un volum al IV-lea din *Zalmoxis* niciodată apărut:

„În privința lui *Zalmoxis*, am urmărit de departe, dar cu patetică exasperare, toate dificultățile cu care ai luptat și lupti încă. [...] Mai am ceva scris despre [pentru?] *Zalmoxis*, dar nu am timp de revizuit (vei vedea îndată de ce [celelalte cărți în lucru]), așa că las pentru vol[umul al] IV[-lea]. Te rog, amintește-i lui [Dionisie] Pippidi că e dator să scrie ceva pentru vol[umul al] IV[-lea] care, dacă vrea D[umne]zeu, va fi pus sub tipar la toamnă și pentru care pregătesc *Meșterul Manole* și o versiune franceză mai științifică a *Mitului reintegrării*”⁴⁵.

Abia la 21 martie 1943 îi trimite lui Noica studiul său pentru *Zalmoxis* III, ultimul care avea să mai apară:

„Sper ca la primirea acestor rânduri *Zalmoxis* III să fi intrat sub tipar. Cum trec anii și se pierde timpul cu cereri de subvenție etc.! Textul pe care ți l-am trimis pentru *Zalmoxis* III își așteaptă rândul din 1937”⁴⁶. Scrisoare către Alfredo Pimenta, 6 ianuarie 1944: „Je vous envoie le 3^e tome de mon *Zalmoxis*, avec le papier et l'imprimerie «de guerre»”⁴⁷.

25. Scrisoare către Constantin Noica, Cascais, 21 septembrie 1941:

„Încă ceva: întrebă-l pe [Alexandru] Rosetti ce s-a făcut cu cartea mea *Insula lui Euthanasius*, care zace de vreo trei ani [sic!] în biroul F[undațiilor] R[egale] și pentru care am luat acout. Dacă nu se tipărește în sezonul de toamnă, să-mi trimeată manuscrisul prin curieri, ca să-l refac aici”⁴⁸.

Revine în altă scrisoare către Constantin Noica, la 10 decembrie 1941, din nou fără a-i mai cere să-i trimită manuscrisul spre ameliorare (și semnând „al tău pe viață”):

„Și încă ceva: ce se mai aude cu *Insula lui Euthanasius*, volum de eseuri predat de mine Fundațiilor în 1939?”⁴⁹.

26. *Țurnal*, 27 septembrie 1941:

„Mai multe cărți încep să-și facă loc în minte, alături de raftul cărților de mult visate, pe care Dumnezeu știe dacă voi avea vreodată timp să le scriu”⁵⁰.

27. *Țurnal*, 4 noiembrie 1941:

„În fond, de când am ieșit din lagăr, de trei ani, n-am produs efectiv mai nimic: *Secretul doctorului Honigberger*, *Mitul reintegrării*, *Iphigenia* – câteva studii, și începutul din *Viața nouă*. Trei ani, de maturitate! | De atunci, fac foarte

multe cărți în cap, dar nici măcar nu mă obolesc să le încep. Am început, de mult, *La Mandragore și Introducerea în istoria religiilor*. Eram gata să încep: *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*, *Anthropocosmos*, *Muntele magic* – le-am amânat, împreună cu alte lucruri mai mărunte. Adunasem odată mult material pentru o *Prolegomena to the Study of Indian Religion*, și vroiam să fac o doua ediție, mult mai curajoasă, din *Yoga*. [...] | Întreg acest ocean de proiecte dovedește că sunt aproape să-mi pierd busola”⁵¹.

Scrisoare către Alfredo Pimenta, 26 februarie 1943:

„Je vous envoie mon *Yoga* [...] J'espère publier en France la deuxième édition de *Yoga*, car ce livre est tout à fait épuisé”⁵².

În iunie 1944: „*Omul ca simbol* – titlu cărții mele viitoare, prima mea carte filosofică”⁵³. În *Țurnal*, la 15 martie 1946:

„Mă gândeam atunci, prin mai 1940, să scriu o carte, *Anthropocosmos*. Am adunat foarte mult material, cred că am înțeles cum trebuia pusă problema pentru ca toate aceste simboluri, rituri, credințe în legătură cu labirintul, mandala, omologarea peșterilor cu geografia infernală etc. să-și reveleze semnificațiile profunde și solidaritatea lor structurală – dar n-am scris aproape nimic”⁵⁴.

28. *Țurnal*, 10 noiembrie 1941, despre articole sale din 1928 despre Menéndez y Pelayo:

„am scris ceva consistent [...]: un foileton în *Cuvântul*, plin de greșeli de tipar”⁵⁵.

Dorea, e limpede, să fie toate corectate. Câteodată, prima cauză a apariției sau menținerii lor a fost el însuși. Cel mai simpatic o arată o însemnare din 2 iulie 1944:

„Încep *Isabel*, pentru a o corecta și [pentru] a pregăti o nouă ediție. [...] Am sfârșit-o entuziasmat, uitând s-o mai corectez”⁵⁶.

Revine la 15 aprilie 1945:

„Am reluat *Isabel* pentru a corecta și modifica textul în vederea unei eventuale noi ediții. (Cum sunt incapabil de orice lucru creator, mi-am propus să-mi revăd cărțile mai vechi.) Am ajuns la pagina 120. Tot atât de entuziasmat ca și astă-vară, când am recitit întreg romanul. Deși, uneori, derutat de lipsa mea de talent literar; unele capitole sunt scrise într-o limbă care poate fi orice în afară de limba românească. Niciodată n-am crezut că *pot* scrie atât de prost; sunt fraze pur și simplu streine, expresii stridente, termeni improprii etc. Îmi amintesc că erau zile, în vara 192[0], când scriam pe o grozavă căldură și cu un efort nebunesc; fiecare frază o scoteam cu forcepsul – ceea ce nu

mi s-a mai întâmplat decât cu anumite capitole din *Lumina ce se stinge*⁵⁷.

29. *Jurnal*, 3 ianuarie 1942:

„Mă gândesc ce amuzant ar fi să scriu într-o zi **un catalog comentat al scrierilor mele inedite și O ISTORIE A TUTUROR MANUSCRISELOR**”⁵⁸.

30. *Jurnal*, 12 ianuarie 1942:

„Mă apropiu de treizeci și cinci de ani. [...] **Opera mea e difuză, risipită, abandonată** pe mâna unor critici mediocri și interpreți modești ai **ideilor mele în istoria religiilor**, filozofia culturii și folclor – trebuie să-și găsească **un punct de reazem care s-o explice, s-o organizeze, s-o adâncească**. La drept vorbind, aș avea nevoie de mai multe puncte de reazem. Ele ar fi: [...] c) în morală, *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*; d) în istoria și filosofia religiilor, *Introducere în istoria religiilor*; e) în filosofia culturii, *Symbole, mythe, culture*; în folclor, *La Mandragore*; în indianistică, ediția a II-a, refăcută, din *Yoga și Introducere în istoria religiilor indiene*; h) în eseu, *Muntele magic*. La toate acestea, se mai adaugă alte lucrări, începute sau plănuite: o sinteză asupra originii științelor; o mitologie a morții, o geografie mitică, o istorie religioasă a Daciei. Restul, romane, studii, călătorii, drame moderne, politică – sunt detalii. | Pentru realizarea măcar a câtorva dintre aceste opere – de la *a la d* –, mi-ar trebui cel puțin cinci ani de muncă neîntreruptă”⁵⁹.

Scrisoare către Constantin Noica, 22 februarie 1943:

„la 10 februarie m-am întrerupt [de la roman] pentru a începe *Comentarii la legenda Meșterului Manole*. Dacă lucrurile merg cu aceeași intensitate, **sper să le termin într-o lună, căci gândesc problema de cinci-șase ani. Nu este o carte de erudiție, ci de «filosofie a culturii»** [...] **Pentru prima oară las frâu liber curajului meu metafizic. Aș vrea s-o public îndată ce o voi termina. Te rog pe tine să întrebi de pe acum la Fundația dacă o carte de 120 [de] pagini ar putea fi tipărită în o lună de zile. Dacă sunt aglomerate, voi încerca [la] *Vremea*. Dacă nu, îți voi trimite bani s-o tipărești tu unde vei găsi de cuviință. Cartea se va vinde**”⁶⁰.

31. Scrisoare către Nina Eliade, 14 mai 1942:

„În privința *Mitului reintegrării*, după câte mi-am putut da seama, lipsesc mai multe pagini. **Le voi reconstitui la București**”⁶¹. Revine la 16 mai 1942 către ea: „**Ai rezolvat misterul Mitului reintegrării? Sper că, în cel mai rău caz, mi-ai trimis corecturile prin Herescu, să văd ce se poate aranja. Țin foarte mult ca această carte să apară, după cum țin să apară și *Iphigenia*. Mai ales că multă vreme de aici înainte nu voi mai putea publica o carte bună**”⁶².

32. Scrisoare către Nina Eliade, 15 mai 1942, despre *Salazar și revoluția în Portugalia*:

„Aduug, acum, **un capitol din Salazar, care, după cum vezi, nu este dactilografiat în întregime**. Textul este însă destul de clar și, dacă veți face corecturile împreună cu Dinu [Noica], sunt șanse **să scape foarte puțin greșeli**. [...] P.S. Cartea se numește *Salazar și revoluția în Portugalia*, iar **nu contrarevoluția, ca mai înainte**”⁶³.

La fel, într-o scrisoare scrisă pe fugă a doua zi:

„Am schimbat titlul cărții: *S.[alazar] și revoluția în Portugalia*. Justific astfel partea întâi a cărții, care nu vorbește decât de revoluții”⁶⁴.

33. *Jurnal*, 25 mai 1942:

„Nu, jurnalul acesta **își pierde complet sensul și rostul** dacă-l voi continua ca până acum, **scriindu-l pe foite separate**. Ar trebui să cumpăr un caiet pe care să-l păstrez neconținut pe masa mea de lucru și să-l port cu mine în călătorii”⁶⁵.

34. Scrisoare către Nina Eliade, 13 iunie 1942:

„După douăsprezece zile de oarecare vacanță, sunt din nou înjugat la o lucrare pentru care nu simt nici o atracție [micul volum portughez despre istoria României]. Dar trebuie să o scriu – și o voi scrie. Mă bucur că măcar **în august voi putea relua** fie romanul, fie **una din[tre] cărțile mele, și numai ale mele**”⁶⁶.

35. *Jurnal*, 29 iunie 1942, pregătind ultima reîntoarcere la București și în arhiva sa:

„Hotărâsc plecarea (cincisprezece zile permisie) pentru 10 iulie. Avion prin Germania”. La 13 iulie, scriindu-i Ninei, exprima expectativa: „În privința acestei veniri n-am luat nici o hotărâre. Aș vrea să vin prin iulie [...] Dar am de scris cartea despre România, pe care am început-o ieri”⁶⁷.

36. *Jurnal*, 3 iulie 1942:

„Hotărâsc plecarea în țară peste câteva zile. [...] Lipsesc de doi ani și trei luni. Îmi făgăduiesc să nu mă întorc decât în caz de rechemare. De data aceasta, vreau să lămuresc foarte multe lucruri: [...] **refacerea Mitului reintegrării** [...] Permisia de cincisprezece zile [...] va rezolva toate acestea. Plec cu avionul direct Lisabona-Berlin, iar de acolo fie cu avionul, fie cu trenul”.

Jurnal [„București, iulie”]:

„Sosesc luni 13 iulie, după două zile petrecute la Berlin [...]”⁶⁸.

37. *Jurnal*, „August” 1942:

„Adevărul este că nu mai sunt ce-am fost. Dacă lucrez cinci-șase ceasuri, am insomnii până la 3 dimineața [...] adăugată celeilalte mari tragedii – pierderea memoriei – oboseala aceasta va trebui cu timpul să-mi modifice viața. fără să vreau, mă voi îndepărta de savantlâc. (Era de altfel și timpul!) În cap, port câteva cărți de filosofie a culturii fără note. **Nu că n-aș avea notele**, însă încep să nu mai cred în ele. Mai grav e că pot lucra atât de puțin, tocmai acum, când încep să văd lucrurile clar”⁶⁹.

38. *Jurnal*, 12 septembrie, *ca urmare* a reîntâlnirii cu propriile-i manuscrise și – se poate cu ușurință presupune⁷⁰ – a preluării unor **mape cu note de tipul celor editate critic în aceste volume**:

„Refac un capitol din *Mătrăguna*, pentru volumul III din *Zalmoxis*. Din nou, pasiunea pentru istoria religiilor. Am atâtea studii în cap, și eu mă mulțumesc cu **frânturi amorse scrise cu mulți ani în urmă**”⁷¹.

39. *Jurnal*, „Octombrie” 1942:

„Cât de **imperfectă și fragmentară** mi se pare **opera mea publicată**. Foarte multe lucruri neinteresante din punctul de vedere al «doctrinei», deși⁷² senzaționale din punct de vedere biografic. **Eu încerc un lucru grandios: o nouă sinteză a culturii universale**. [...] **o mare seriozitate față de fapt**⁷³, **respectul documentului** [...]”⁷⁴.

Revine la 11 februarie 1943:

„**Marea mea pasiune pentru erudiția de fapte**, obsesia mea de a culege și aduna **cât mai multe fapte și documente** înainte de a schița cea mai modestă explicare teoretică [...] ezitarea mea față de «teoreticienii» istoriilor [?] religiilor și etnografiei. **Nu vreau teorii**; astea le fac și eu; **vreau fapte, cât mai multe fapte**, pentru a nu pierde niciodată contactul cu realitatea”⁷⁵.

40. *Jurnal*, 15 octombrie 1942:

„Trăiesc o perioadă de năvală a gândurilor, de ardere aprigă. Insomniile au reînceput de câteva săptămâni. Noaptea, când mă lupt ca s-adorm, **îmi trec prin minte «sisteme» întregi, și fac planul a încă o duzină de cărți**. [...] Amân din nou câteva cărți care «pleznesc» în mine de câțiva ani”⁷⁶.

41. *Jurnal*, noiembrie 1942, Madrid:

„Notițele și schemele de meditație **în caietul negru**”.

La Toledo, în aceeași lună, următoarea însemnare:

„Mi-am luat carnetul ca să însemn, dar [...] nu am timp

decât să schițez punctele de plecare pentru meditațiile mele de mai târziu. Fiecare cuvânt, fiecare nume însemnat **în carnetul meu negru** îmi evocă anumite emoții, anumite gânduri pe care, atunci când îmi voi scrie impresiile din Spania, le voi amplifica”.

Apoi la Madrid: „**Note luate** în cele opt ședințe în Muzeul Prado”⁷⁷. Mai târziu, la 2 octombrie 1943: „Însemnări – pentru eventuala mea carte de amintiri și comentarii portugheze – **în carnetul negru**”. Sub o însemnare din 18 martie 1945 apare mențiunea „[19-26 marie, transcris din carnetul negru]”⁷⁸, adică un carnet de călătorie (aici: pelerinajul la Fátima) transcris în manuscrisul jurnalului, dar din care, notează editorii, „lipsește pagina 372”. La fel, însemnarea din 7 august 1945 despre bomba atomică „pe care aliații au lansat-o în Hiroshima” se încheie cu „Mai e și un alt aspect al acestei invenții, asupra căruia voi reveni cândva”, dar tocmai aici editorii notează că „[I] ipsește pagina 419 a manuscrisului”⁷⁹.

Jurnal, 12 noiembrie 1942:

„Totul avea, pentru culturile tradiționale, o semnificație cosmică și soteriologică. Se apropie timpul să spun lucrurile acestea într-o *mare* carte”⁸⁰.

43. *Jurnal*, 15 noiembrie 1942:

„Niciodată n-am avut vreo pasiune, cât de mică, pentru cărțile vechi și rare, pentru ediții de lux etc. În biblioteca mea, în afară de două cărți din sec. XVIII și ediția întâi (1914) din *A la recherche du temps perdu* – nu se găsesc decât ediții moderne. **Obsesia mea este ediția critică, textul sigur, monografia erudită, informația completă**. Nici la Londra, nici la Madrid, și nici aici, la Lisabona, unde am bani n-am răscolit anticariatele pentru cărți vechi – ci numai **pentru publicații erudite serioase**, care erau epuizate în librării”⁸¹.

44. *Jurnal*, 12 și 29 decembrie 1942, apoi 7 ianuarie 1943: „gândind în limitele [*sic*] lui mari un roman, căruia i-aș spune *Apocalips* (deși nu are nimic de-a face cu romanul cu același titlu **de acum câțiva ani, angajat de «Cugetarea», și abandonat definitiv**” „[...] romanul început acum două săptămâni (nu știu dacă îi voi păstra titlul *Apocalips*, găsit pentru un alt roman, fantastic, la care am renunțat dintr-o mie și unul de motive. [...] Romanul pe care-l lucrez e un lucru unic și inactual. *Viața nouă* e abandonat pentru că mă paralizează gândul că ar fi un roman postum. Iar lucrurile filosofice și științifice ar fi o ușoară provocare”⁸². Mai târziu, la 10 februarie 1943: „Văzând că nu pot lucra la *Apocalips*, am început *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*”⁸³. În *Memorii*, rememorând recitirea manuscrisului *Viața nouă*: „M-a cuprins o imensă melancolie. A trebuit să recunosc că eșuasem și de data aceasta. [...] L-am abandonat, sperând, totuși, că-l voi putea rescrie mai târziu. Dar de atunci n-am mai deschis manuscrisul”⁸⁴ (pe care totuși,

luându-l în 1945 la Paris, l-a păstrat restul vieții).

45. *Jurnal*, 18 decembrie 1942:

„alte lucruri pasionante, pe care nu am curajul să le scriu în caiet (Dumnezeu știe în ce mâini ar putea cădea înainte de a-l ascunde bine, în țară”⁸⁵.

46. *Jurnal*, 5 ianuarie 1943:

„Când redactez un tratat științific, cel puțin nu-mi pierd timpul pe care nu-l consum cu scrisul; e **un timp în care recitesc fișele**, aprofundez o problemă, gândesc, dar nu e un timp pe care îl omor. [...] **Nu pot lucra decât având certitudinea că pot rămâne un timp indefinit la masa de scris**”⁸⁶.

47. *Jurnal*, 7 ianuarie 1943:

„pentru că nu pot trăi fără să mă lupt cu gândurile, ar trebui să-mi cumpăr **un mare caiet în care să însemn**, cu mai multă iubire decât am făcut-o până acum, recolta fiecărei zile. Ar fi și mai interesant, pentru că eu n-am notat niciodată în acest jurnal reflecțiile filosofice, observațiile științifice, anecdotele erudite etc.”⁸⁷.

48. *Jurnal*, 9 ianuarie 1943:

„Clasând astăzi **HÂRTIUȚELE de pe masa mea de lucru și din sertare [...] le-am transcris ca să le salvez de o eventuală înecare în MASA HÂRTIUȚELOR ȘI NOTELORE CARE INUNDĂ SERTARELE**”⁸⁸.

49. *Jurnal*, 19 ianuarie 1943:

„Îmi dau foarte bine seama ce e caduc și ce e permanent în producția mea. [...] Dacă voi avea odată timp, voi scrie o carte despre întreaga mea opera – literară și filosofică”⁸⁹.

50. *Jurnal*, 21 ianuarie 1943:

„după obiceiul meu, de la *Huliganii* încoace, **notez ziua și numărul de pagini scrise**”⁹⁰.

51. *Jurnal*, 24 ianuarie 1943:

„aflu că Gicu a fost arestat și internat în lagăr. [...] | **Mă gândesc cu groază ce s-a întâmplat cu jurnalul meu**, care e la Gicu în păstrare”⁹¹. Eliade către Handoca, la 22 octombrie 1981: „dacă s-au păstrat *toate* jurnalele mele”⁹².

52. *Jurnal*, 30 ianuarie 1943:

„Când am fost astă-vară la București, am luat cu mine *Poetical Works* de Shelley, în ediția lui Dowdant de la Macmillan. **Un volum legat în piele, pe care l-am cumpărat la Calcutta și care m-a întovărășit în multe din**[tre⁹³] **călătoriile mele. L-am luat și la Ciuc**”⁹⁴.

53. *Jurnal*, 5 februarie 1943:

„(Ce fericit eram în India.)”⁹⁵.

54. *Jurnal*, 23 martie 1945:

„Ies din timp. Retrăiesc acei fericiți ani 1934-1937”⁹⁶.

55. *Jurnal*, 6 februarie 1943:

„Eu n-am scris până acum nici o capodoperă, pentru că **niciodată nu am avut sentimentul că scriu ceva care ar putea fi ultima mea carte** – ultimă nu în sens cronologic, ci existențial; că am spus tot ce sunt, știu și simt eu. **Întotdeauna, redactând, aveam impresia că mă exerseze pentru altceva, mai mare; am fost plin de reticențe, bătându-mi uneori joc de geniul meu, de posibilitățile mele. | Eu m-am comparat, de când aveam douăzeci-douăzeci și cinci de ani, cu Goethe. Îmi spuneam că nu voi scrie decât întâmplător o carte mare – dar că opera mea, în întregimea ei, va fi mare, va fi importantă. De fapt, ceea ce se citește de către toată lumea din Goethe e *Werther* și *Faust I*. Exact cum se va citi, cât va exista limbă românească, *Maitreyi*. Dar nu acest [lucru] e interesant, ci **opera mea considerată în totalitatea ei**. Acest sentiment (că nu mă pot revela total într-o singură carte) m-a făcut să nu scriu capodopere”⁹⁷.**

56. *Jurnal*, 8 martie 1943 (așadar în preziua zilei de naștere, așa cum și-o sărbătorea):

„Din toamna lui 1937 a început șirul catastrofelor. [...] **În acest timp, am scris vreo opt cărți**, dar nici o capodoperă. **De-abia cele trei cărți la care lucrez acum mă vor spori, vor oglindi pe omul de treizeci și șase de ani**. Trebuie să mă grăbesc...”⁹⁸.

57. Către Noica, 21 martie 1943:

„evident, liniștea materială de care mă bucur de trei ani trebuie scump plătită. Nu mi se pot da atâtea lucruri – pace, lumină, **țigări**, cafea, bani de buzunar – fără să dau nimic în schimb. [...] am sacrificat sărăcia mea stenică și **cel puțin două cărți de maturitate, pe care încă nu le-am scris**, pentru că n-am fost silit nici de proprietar, nici de prieteni, ca să le scriu”⁹⁹.

58. Scrisoare către Constantin Noica, 21 martie 1943:

„**Începe să mă plictisească decalajul acesta între gândirea mea și operele care văd lumina tiparului. Sunt întotdeauna înapoi cu cel puțin patru-cinci ani**. Cum mă aflu în preajma maturității, este penibil să apar cu **lucrări elaborate și redactate în fazele pregătitoare**”¹⁰⁰.

Plusează către sine în *Jurnal*, 16 aprilie 1943:

„«sunt în urmă» cu gândirea mea formulată [acum] cinci-șase ani”¹⁰¹, adică exact în perioada din care provin câteva dintre manuscrisele inedite din patrimoniul Institutului. Oblic, același lucru două zile mai târziu: „Prin curier

primesc astăzi *Insula lui Euthanasius*, și-o răsfoiesc cu emoție. Trebuia să apară în 1939. Pe cine va mai interesa, astăzi?”

Note

1. Handoca 1996, pp. 115-116, scriind peste tot Schmidt în loc de Schmitt, și chiar „Carol Schmidt” (Handoca 1996, p. 117).
2. Cf. Goruneanu 1991, reluat în Handoca 1996, pp. 116-117.
3. Handoca 1996, p. 116.
4. Grottanelli 2002, pp. 327, 342, 354 vs. Grottanelli 2008, p. 305.
5. Bulgăr [1981/1984] 1991, pp. 75-76 | 1998, pp. 114-115.
6. Eliade 1935, p. 120.
7. Transcris de M. Handoca „*Bhagavad-Gita*” (Eliade 2008, p. 198).
8. Transcris de M. Handoca „desprins” (Eliade 2008, p. 198).
9. Probabil mai ales după 18 septembrie 1930.
10. Celebru dicționar *Sanskrit-English* colonial al lui Monier Monier-Williams (1899, cu frecvente reeditări până azi). M. Handoca a transcris „Monnier Williams” (Eliade 2008, p. 199).
11. Eliade își transcrie aici chiar observația din *Șantier*, 1935, p. 120 (cf. *supra*), pe care M. Handoca o păstrează (Eliade 2008, p. 199) și o retranscrie (Eliade 2008, p. 202 n. 1).
12. Foarte probabil Mihail Sebastian, pe care după ieșirea din lagăr și sanatoriu îl va mai revedea de foarte puține ori, însă abia în 1939 (la 8 februarie, 22 iulie și 25 septembrie 1939), iar apoi niciodată. Amintirea lui Sebastian nu este reactivată deloc întâmplător. În chiar zilele scrierii articolului „Pagini regăsite” și ale acestui articol care avea să nu mai fie publicat de Eliade, Mihail Sebastian nota în *Țurnalul* său: „Marți, de Sfântul Niculae, i-am trimis Ninei, de ziua ei, o floare și câteva rânduri, în care îi spuneam că ezit să vin la ei, de vreme ce Mircea, fiind în București de atâta vreme, nu mi-a dat nici un semn de viață. | Ieri, la Fundație, găsesc o scrisoare din partea ei, o scrisoare de mulțumiri, de simplă politețe, nici rece, nici cordială, tocmai bine indiferentă: «Grelele încercări prin care am trecut, Mircea și cu mine, ne-au făcut să ne izolăm complet de lume». | Îi înțeleg foarte bine. Simt că de la moartea lui Codreanu ei trebuie să se considere în doliu. Dacă m-ar primi pe mine, ar avea poate sentimentul că trădează o cauză. Sunt lucruri ireparabile, care nu mai lasă loc nici pentru amintiri” (sâmbătă, 10 decembrie 1938). Așadar, la 6 decembrie 1938, Mircea și Nina Eliade primesc un semn de la Sebastian, care este evocat – prin inițiale și în chip de prieten îndepărtat – cu reactualizarea unui dialog mai vechi, conjunctura sprijinind o datare cât mai precisă a celui de-al doilea articol. Mai mult, comparația dintre *Șantier* (din a cărui elaborare fac parte Caietele editate în MEUM) și *Țurnalul unui om dezamăgit* al lui W.N.P. Barbellion apare în cronică la Sebastian la *Șantier* din *Rampa*, la 24 mai 1935: „Există o carte cu care *Șantierul* d-lui Eliade are multe apropieri de atitudine în fața existenței (deși cei oameni care au scris sunt în destule privinți deosebiți). E o carte despre care am scris adesea în ultimii patru ani, am recomandat-o cât am putut, am trecut-o din mână în mână, m-am silit să fiu – recunosc, fără prea mare succes – colportorul ei. Această carte este *Țurnalul unui om dezamăgit* de W.P.N. Barbellion (cetiți-o, dacă o găsiți!). De la lectura lui Barbellion, nu-mi amintesc să fi întâlnit o carte mai revelatoare. *Șantierul* d-lui Eliade face parte din aceeași familie. Când va fi tradus într-o limbă occidentală, aceste două cărți vor sta alături, în bibliotecă” (Sebastian 2002, p. 307). Vezi cum descrie Teodora Dumitru relația Sebastian-Eliade într-un articol recent propus în urma studierii unui manuscris inedit al lui Mihail Sebastian în Teodora Dumitru, „Ineditul jurnal din 1930-1931 al lui Mihail Sebastian – un preview al întregii sale opere”, *Transilvania*, nr. 2 (2023): 26-41. Vezi și Alexandra Oprescu, „Un manuscris ascuns în văzul lumii: jurnalul lui Mihail Sebastian din anii 1930-1931”, *Transilvania*, nr. 2 (2023): 17-25.
13. Transcris de M. Handoca „Barbellion” (Eliade 2008, p. 199).
14. Putem presupune că acest manuscris sau printre aceste manuscrise era *La Mandragore*, carte începută într-adevăr cu șapte ani înainte și care se va regăsi în *Zalmoxis*, început în acel an 1938 (dar capitol apărut abia în 1943).
15. Eliade 2008, pp. 197-202.
16. Eliade [1940-1942] 1999, p. 203 (transcris 29 aprilie) | [2006] 2007, p. 386.
17. Eliade [1940-1942] 1999, p. 203 | [2006] 2007, p. 386.
18. Eliade [1940-1942] 1999 | [2006] 2007, p. 395.
19. Eliade [1940-1942] 1999, p. 204 | [2006] 2007, p. 387.
20. Eliade [1940-1942] 1999, p. 205 (transcris *mss-ul*) | [2006] 2007, p. 388.
21. Eliade [1940-1942] 1999, p. 207 | [2006] 2007, p. 390.
22. Eliade [2006] 2007, p. 426.
23. Eliade [2006] 2007, p. 426.

24. Eliade [2006] 2007, p. 427.
25. Eliade [2006] 2007, p. 429.
26. Eliade [2006] 2007, p. 430. Mihail Sebastian, *Țurnal*, 16 mai 1941: „[...] Mircea – spune Nina – nu e mulțumit. Muncește ca un rob la legație. E dezolat că nu poate scrie. Își risipește geniul în lucruri mărunte. Ar prefera să revină în Palade 43, fără bani, dar liber. În plus, uneori îl bate gândul de a lăsa totul baltă și de a se retrage într-o mănăstire. Ar vrea să se călugărească. Am încercat s-o liniștesc. Să n-aibă grijă. Mircea nici nu se va reîntoarce în Palade 43, și nici nu se va călugări. Cel puțin nu deocamdată” (Sebastian 1996, p. 334).
27. Eliade [2006] 2007, p. 438.
28. Eliade [1940-1942] 1999, p. 209 | [2006] 2007, p. 390.
29. Eliade 1999-2004, vol. III, pp. 97-98 (aici 97) | [2006] 2007, pp. 498-499 (aici 498).
30. Eliade [2006] 2007, p. 432.
31. Eliade [2006] 2007, p. 433.
32. Eliade [2006] 2007, p. 434.
33. Eliade [1940-1942] 1999, p. 209 (transcris *ms-ului*) | [2006] 2007, p. 391.
34. Eliade [1940-1942] 1999, pp. 209-210 | [2006] 2007, p. 391.
35. Eliade [1940-1942] 1999, p. 212 | [2006] 2007, p. 393.
36. Eliade [1940-1942] 1999, p. 213 | [2006] 2007, p. 394.
37. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 351-353 (aici 353) | [2006] 2007, pp. 465-467 (aici 467). Totuși, nu tocmai „ca s-o introducă în roman”, cum parafraza M. Handoca (1996, p. 140).
38. Eliade [1940-1942] 1999, p. 215 | [2006] 2007, p. 396.
39. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 351-353 (aici 353) | [2006] 2007, pp. 465-467 (aici 467).
40. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 354-355 (aici 355) | [2006] 2007, p. 468.
41. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 355-358 (aici 357) | [2006] 2007, pp. 469-471 (aici 470).
42. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 351-353 (aici 353) | [2006] 2007, pp. 465-467 (aici 467).
43. Eliade 1999-2004, vol. II, p. 490 | [2006] 2007, p. 483 (numai în traducere).
44. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 355-358 (aici 357) | [2006] 2007, pp. 469-471 (aici 470-471).
45. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 358-360 (aici 359) | [2006] 2007, pp. 472-474 (aici 472).
46. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 360-361 | [2006] 2007, pp. 474-475. Printre colaboratorii români avuți în vedere în acea perioadă s-au numărat mai mulți membri și susținători ai Gărzii de Fier, precum sociologul, etnograful și ideologul legionar Ernest Bernea (1905-1990) sau arheologul Vladimir Dumitrescu (1902-1991), membru (din 1932) și chiar comandant legionar (din 1937), numit în cursul guvernării legionare secretar general în ministerul Cultelor.
47. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 504-505 (aici 505) | [2006] 2007, pp. 490-491 (aici p. 491, numai în traducere).
48. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 351-353 (aici 353) | [2006] 2007, pp. 465-467 (aici 467).
49. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 354-355 (aici 355) | [2006] 2007, p. 468. De corectat Handoca 1996, p. 130: „*Mitul reintegrării și Insula lui Euthanasius*, depuse la edituri încă din 1940”.
50. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, p. 106.
51. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, p. 109. Discutat în Ciurtin 2000, 9-10.
52. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 494-495 | [2006] 2007, p. 485 (numai în traducere).
53. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, p. 234.
54. Eliade 1993, vol. I, p. 70. Preluat în Handoca 1996, p. 103.
55. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, p. 110.
56. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, p. 238.
57. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, pp. 355-356.
58. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, p. 114.
59. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, p. 115.
60. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 358-360 (aici 359) | [2006] 2007, pp. 472-474 (aici 473).
61. Eliade [2006] 2007, p. 436.
62. Eliade [2006] 2007, p. 439.
63. Eliade [2006] 2007, pp. 436-438.
64. Eliade [2006] 2007, p. 439.
65. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, p. 122.
66. Eliade [2006] 2007, p. 441.
67. Eliade [2006] 2007, p. 441.
68. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, pp. 126-127.
69. Eliade [1941-1945] 2001 | 2006] 2007, p. 134.
70. Despre *La Mandrogore*, anunțată chiar de mai multe ori prin 1937-1938, vezi de ja Ciurtin 2000 (unde și este inclus capitolul

la care menționează aici că lucra). Revine în jurnal la 28 martie 1943, când susține o conferință la Institutul de Etnografie și Arheologie din Lisabona („Ethnobotanique roumaine comparée. La cueillette des plantes magiques”): „Un studiu din ciclul mătrăgunei, care **doarme în sertar de șase ani**” (p. 187). Vezi și Ciurtin 2000, 16-17.

71. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 136.
72. Editorii transcriu *deci*.
73. În ediția din 2006 | 2007 nu este subliniat.
74. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 140.
75. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 183-184.
76. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 140-141.
77. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 142 și 147.
78. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 342.
79. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 376.
80. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 151: care ar putea să fie (sau ar putea să nu fie) *Traité d'histoire des religions*.
81. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 152.
82. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 158 și 163, respectiv 166-167.
83. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 183.
84. Eliade 1991, vol. 2, p. 60. Cf. și Handoca 1996, p. 140.
85. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 159.
86. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 166.
87. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 167.
88. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, pp. 167-168.
89. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 172.
90. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 174.
91. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 175.
92. Sublimierea lui Eliade (cf. *EAA* I, 1999, p. 407).
93. Întregirea editorilor.
94. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 179.
95. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 181.
96. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 247.
97. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 182.
98. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 186 (am suprimat virgula după 1937).
99. Eliade 1999-2004, vol. II, p. 361 | [2006] 2007, p. 475.
100. Eliade 1999-2004, vol. II, pp. 360-361 | [2006] 2007, pp. 474-475.
101. Eliade [1941-1945 | 2001 | 2006] 2007, p. 189 (cu întregirea editorilor).

Bibliography

- Bulgăr, Gh. “Convorbire cu prof. univ. dr. Gh. Bulgăr (1984), Amintiri despre Mircea Eliade” [Conversation with Prof. Dr. Gh. Bulgăr (1984), Reminiscences about Mircea Eliade]. In Gh. Bulgăr, *Mircea Eliade în actualitate – erudiție și artă; corespondențe* [Mircea Eliade nowadays – erudition and art. Correspondences], 74-81. Baia Mare: Editura Gutinul, 1991.
- Ciurtin, Eugen (coordinator), Andreea Apostu (scientific secretary), Ionuț Daniel Băncilă, Daniela Dumbravă, Octavian-Adrian Negoită, Cătălin Pavel, Vlad Șovărel, and Bogdan Tătaru-Cazaban, eds. *ECCE | Ediția critică completă Eliade. Opera științifică (ante 1945)* [The Complete Critical Edition of Mircea Eliade’s Scholarly Works before 1945], vol. I-II. Bucharest: Institute for the History of Religions, 2023.
- Ciurtin, Eugen, and Andreea Apostu. “Mircea Eliade’s Unpublished Manuscripts from Private Collections I-III.” *Transilvania*, no. 1 (2023): 1-22. <https://doi.org/10.51391/trva.2023.01.01>.
- Ciurtin, Eugen, and Andreea Apostu. “Mircea Eliade’s Unpublished Manuscripts from Private Collections II. Notebooks I & II (Calcutta, 1929-1931). Concordances A-E.” *Transilvania*, no. 2 (2023): 1-16. <https://doi.org/10.51391/trva.2023.02.01>.
- Ciurtin, Eugen, and Andreea Apostu. “Mircea Eliade’s Unpublished Manuscripts from Private Collections III. Notebooks I & II (Calcutta, 1929-1931). Commentary.” *Transilvania*, no. 3 (2023): 1-16. <https://doi.org/10.51391/trva.2023.03.01>.
- Ciurtin, Eugen. “Studiu introductiv: *Șalmoxis* (1938-1942)”. In *Șalmoxis. Revistă de studii religioase*, published under the coordination of Mircea Eliade. Edited, introduced, and annotated by Eugen Ciurtin, 7-55. Iași-Bucharest: Polirom, 2000.
- Dumitru, Teodora. “Ineditul jurnal din 1930-1931 al lui Mihail Sebastian – un preview al întregii sale opere” [Mihail Sebastian’s Unpublished Diary From 1930-1931: A Preview of His Entire Work]. *Transilvania*, no. 2 (2023): 26-41.
- Eliade, Mircea. “Jurnalul romanului *Viață nouă*.” In Mircea Eliade, *Viață nouă. Roman*, ed. by Mircea Handoca. Series “Folio,” no. 5, Supplement of the weekly “Jurnalul literar,” 203-219. Bucharest: Editura „Jurnalul literar”, 1999. Republ. in Eliade [1941-1945

- | 2006] 2007, vol. I, pp. 386-399. Eliade [1940-1942] 1999 | [2006] 2007.
- Eliade, Mircea. *Diario portugués*. Traducción del rumano de Joaquín Garrigós. Barcelona: Editorial Kairós, 2001.
- Eliade, Mircea. *Europa, Asia, America... Corespondență [Europe, Asia, America... Correspondence]*. Edited and index by Mircea Handoca. Bucharest: Humanitas, vol. I (A-H), 1999, vol. II (I-P) and vol. III (R-Z), 2004.
- Eliade, Mircea. *Țurnal I (1945-1969) [Journal I]*. Ed. by Mircea Handoca. Bucharest: Humanitas, 1993.
- Eliade, Mircea. *Țurnalul portughez și alte scrieri [Portuguese Diary and Other Writings]*. Edited and introduced by Sorin Alexandrescu, Florin Țurcanu, and Mihai Zamfir. Bucharest: Humanitas, 2006. 2nd revised edition, 2007. vol. I. Eliade [1941-1945] | 2006] 2007
- Eliade, Mircea. *Memorii [Autobiography]*. Ed. by Mircea Handoca, vol. I. Bucharest: Humanitas, 1991.
- Eliade, Mircea. *Șantier. Roman indirect [Work in Progress. An Indirect Novel]* [on the cover *Șantier. Roman*]. Bucharest: „Cugetarea” [P.C. Georgescu-Delafras], 1935.
- Grottanelli, Cristiano. “Mircea Eliade, Carl Schmitt, René Guénon, 1942”. *Revue de l'Histoire des Religions* 219, no. 3 (2002): 325-356.
- Grottanelli, Cristiano. “War-time Connections: Dumézil and Eliade, Eliade and Schmitt, Schmitt and Evola, Drieu la Rochelle and Dumézil”. In *The Study of Religion under the Impact of Fascism*, edited by Horst Junginger, 303-314. Leiden-Boston: Brill, 2008.
- Handoca, Mircea. *Convorbiri cu și despre Eliade [Conversations with and on Eliade]*. Bucharest: Humanitas, 1998.
- Handoca, Mircea. *Mircea Eliade – pagini regăsite [Mircea Eliade - Retrieved Pages]*. Bucharest: Lider, 2008.
- Handoca, Mircea. *Pe urmele lui Mircea Eliade [On the Trails of Mircea Eliade]*. Târgu-Mureș: Editura Petru Maior, 1996.
- Opreșcu, Alexandra. “Un manuscris ascuns în văzul lumii: jurnalul lui Mihail Sebastian din anii 1930-1931” [A Manuscript Hidden in Plain Sight: Mihail Sebastian's Journal Kept During 1930-1931]. *Transilvania*, no. 2 (2023): 17-25.
- Sebastian, Mihail. *Țurnal 1935-1944 [Journal, 1935-1944]*. Bucharest: Humanitas, 1996.
- Sebastian, Mihail. *Țurnal de epocă. Publicistică [Journal of an epoch. Newspaper articles]*. Edited and introduced by Cornelia Ștefănescu. Bucharest: Academia Română – Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”, 2002.

TURNURA PRACTICĂ A FILOSOFIEI CA MEDICINĂ A SUFLETULUI. MALADIILE ÎNTRE FILOSOFIA STOICĂ ȘI PSIHIATRIA CONTEMPORANĂ

Ștefan BÂRZU

Universitatea din București
University of Bucharest
E-mail: stefanbarzu@gmail.com

THE PRACTICAL TURN OF PHILOSOPHY AS MEDICINE OF SOUL: MALADIES BETWEEN STOIC
PHILOSOPHY AND CONTEMPORARY PSYCHIATRY

Abstract: There is a long and rich dialogue between the ancient therapeutic practices of the Stoics and contemporary psychotherapeutic fields such as CBT (Cognitive Behavioral Therapy) and DBT (Dialectical Behavior Therapy). Nevertheless, little attention is being given to the pragmatic premises that link the curative operations and the operated world-view of these schools of thought. In this sense, my paper represents an attempt at shedding light on the methodology that grounds this very dialogue in the first place – that being a purely instrumentalist methodology. Key Words: Stoicism, psychiatry, constructivism, mental disorders, DSM, instrumentalism.

Citation suggestion: Bârzu, Ștefan. "Turnura Practică a Filosofiei ca Medicină a Sufletului. Maladiile între Filosofia Stoică și Psihiatria Contemporană". *Transilvania*, no. 4 (2023): 65-70.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.08>.

Relația dintre terapiile stoicismului antic și terapiile cognitiv-comportamentale (CBT) contemporane este una deja explorată temeinic în literatura de specialitate. Cu toate acestea, presupuzițiile pe care stau cele două metode terapeutice diferă fundamental, revenind cu o recurență din ce în ce mai presantă întrebarea cu privire la relevanța conceptelor și terapiilor antice astăzi. În acest text nu ne propunem doar accentuarea diferențelor presupuziționale dintre terapia stoică și CBT, cât să deschidem pentru o viitoare discuție o metodologie tacită care este comună celor două – anume cea instrumentalistă (ca metodă non-dogmatică de factură pragmatistă), care se întemeiază pe miza curativă mai curând decât pe cea descriptivă.

Cadrul acestei lucrări este unul în sine problematic întrucât se mișcă mereu între istorism și anacronism – fiind astfel, miza devine dublă, deoarece, în egală măsură, aduce lumină asupra trecutului și invocă anumite cadre de gândire ale prezentului. În aceste limite hermeneutice vom încerca o posibilă citire a bolilor sau a tulburărilor

mentale în spațiul a ceea ce numim ca fiind școala Stoică antică. Suprapunem deci două categorii conceptuale care nu își găsesc loc în același context istoric: boala/tulburarea mentală și Stoicismul greco-roman. Pe de o parte vom face referire la cadre nosologice recente, iar pe de altă parte vom urmări modul în care Stoicismul gândea patologiile sufletului. Puntea de legătură, care ne va servi aici drept ipoteză de lucru pentru o cercetare viitoare, va fi una metodologică, referindu-se la ceea ce este numit *Evidence-Based Pragmatic Psychiatry*. În ceea ce privește studiul de față, propunerea rămâne aceea de a critica frontierele dintre un *realism nosologic* și un *constructivism nosologic* în care se mișcă atât stoicismul cât și terapiile contemporane.

Interesul de față este, deci, concentrat în primă fază asupra structurilor metodologice cu care operează clasificările acestor anomalii și deviații, așa cum sunt construite de autorii stoici. Premisa de la care plecăm în acest demers este aceea că practicile terapeutice ale stoicilor, ca emergente ale taxonomiilor bolilor

și tulburărilor sufletului, trebuie văzute drept seturi conceptuale care sunt în mod esențial instrumentale curei. În aceeași formulă, fizica stoică, sau, operativ, scoaterea la iveală a adevărului din natură, nu funcționa pentru aceștia ca un procedeu care avea drept scop ultim traducerea rațiunii inerente naturii, ci purta mai curând *dimensiunea instrumentalității practice* – anume înțelegerea naturii prin prisma unei pragmatice antropocentrice. În acest sens, observăm măsura în care taxonomiile stoice ale bolilor și tulburărilor „mentale” (ale *psyché*-ului) operează la nivel metodologic cu ceea ce astăzi poate fi numit drept o atitudine pragmatistă cu privire la nosologia psihiatrică, sau mai exact, EPP – *Evidence-Based Pragmatic Psychiatry*. Această nosologie instrumentalistă o vom gândi drept o poziție de frontieră între o atitudine realistă asupra bolii și una constructivistă. De altfel, manualul nosologic al tulburărilor mentale, DSM-IV (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 1952*) pare să recupereze provizoriu ceva din turnura practică a medicinei sufletului, așa cum o găsim încă din stoicism. Este important de avut în vedere faptul că „stoicismul” cu care lucrăm aici vizează mai curând faza romană decât cea elenistică, întrucât ipostaza imperială a acestei școli de gândire surprinde întocmai emfaza asupra naturii finalmente etice a stoicismului.

Există o literatură extinsă care privește raportul dintre *Terapia Cognitiv Comportamentală* și exercițiile terapeutice stoice (Sorabji, 2000; Graver, 2009; Robertson, 2010), literatură care rămâne un reper pentru cercetarea de față, însă miza lucrării noastre rămâne una strict nosologică. Vom privi astfel predominant asupra structurilor și presupuzițiilor metafizice din spatele taxonomiilor bolilor și a tulburărilor mentale.

Repere pentru paradigma stoică

Structura teoretică a filosofiei stoice este dată de ceea ce filosofii inițiatori ai acestei școli (Zenon din Kition, Chrysippus și Cleanthes) numeau cei trei *topoi*: *fizica, logica și etica*. Însă este de interesul nostru să vedem ce fel de presupuziții ontologice operează în construcția acestor *topoi*. Reperul textual al presupuzițiilor ontologice stoice era dialogul platonician *Sofistul*. Una din problemele ridicate în cadrul acestui dialog era aceea a semnelor sau a indiciilor care ar fi esențiale pentru stabilirea realității; altfel spus, ce anume face ceva „să fie”? Una din posibilitățile de discurs dezbătute acolo privilegiază capacitatea de a acționa sau de a se acționa asupra aceluși „ceva”, acest semn fiind unul distinctiv existenței reale, sau, în fine, al aceluși ceva ce „este” (Platon, *Sofistul*, 247a–e). Acest mod de construcție ontologică stă la baza accepțiunii stoice conform căreia există propriu-zis doar ceea ce este corporal și intră, într-un fel sau altul, în sfera acțională. În acest sens, fizica stoică, descrisă în linii mari, avea drept obiect de

studiu doar ceea ce conține o materialitate corporală și suportă acționalitate (fie pasiv sau activ). Cu toate acestea, trebuie să rezistăm tentației de a cataloga *topos*-ul fizicii stoice cu eticheta categorială de „materialism”, sau chiar și cea de „proto-materialism”, fizica lor admitând îndeosebi forme de corporalitate discretă, *pneumatică*, realmente însuflețită. Desigur, în spectrul disciplinar al fizicii stoice este cuprinsă atât clasificarea contemporană de știință a naturii (White, 2003), cât și metafizica, văzută ca un soi de realism-ideal (Lossky, 1929), alături în același timp de teologie – care avea în vedere coerența, teleologia și proiectul providențial al lumii (Algra, 2003).

Când vine vorba totuși de lucruri non-corporale precum timpul, spațiul sau *lekta* (propozițiile logice), precum și lucrurile imaginare, acestea nu au existență per se, ci *subzistență*. În doctrinele stoice se trasează o distincție importantă între limbaj și logică, distincție care decurge din însăși matricea ontologică cu care se operează. Stoicii defineau limbajul ca fiind rostire, grăire, emiterie ca atare de sunet, deci existență sensibilă, materială, corporală (Colish, 1985, 53-54). Cuvintele așadar erau văzute drept semne naturale care desemnau obiecte naturale. Logica, cel de-al doilea *topos*, pe de altă parte, intra în categoria lucrurilor non-corporale – ele totuși subzistând și purtând cu sine sens. Propozițiile logice, *lekta*, erau înțelese drept intermediu non-corporal dintre semnificat și obiectul care poartă numele, adică ceea ce este semnificat. Semnificația și valoarea de adevăr rezidă, deci, în această subzistență logică structurată propozițional. Logica, totuși, datorită caracteristicii sale subzistențiale, trebuia să depindă de o anumită corporalitate pentru a avea efectivitate. Ea, deci, fie ținea de operativitatea sa cognitivă, fiind un factor structurant al gândirii umane în genere; fie, la un nivel mai mare, însă în același registru cognitiv, logica ținea de providență, această corporalitate rarefiată (și, deci, invizibilă) care ține laolaltă tot ceea ce este. Logica este, așadar (și în autorii romani ai stoicismului vedem asta mai puternic), o operare a rațiunii providențiale, sau a *pneumei* – logica cogniției umane fiind subordonată direct providenței.

Încoronarea celor doi topoi stoici cartografiati anterior este etica – ținta și scopul cunoașterii veritabile a naturii. În etică erau puse în act atât demersul descriptiv al fizicii cât și cel corectiv al logicii. Altfel spus, ceea ce un agent trebuie să facă (Etica) emerge din cunoașterea pe care agentul o deține despre lucrările naturii (Fizica) și din capacitatea sa de a gândi corect acestea (Logica). În acest sens, progresul cognitiv produce, sau, mai exact, trebuie să producă și progres moral.

Maladiile sufletului

În aceste limite teoretice vom încerca să găsim locul bolilor și tulburărilor mentale. Este din capul locului

dificil să avem o citire a unor afecțiuni ale “minții” în contextualitatea gândirii greco-romane fără să săvârșim anacronisme ireparabile. Câmpul conceptual *psyche* – suflet – minte – inimă – creier nu se află într-o înlănțurire a istoriei intelectuale clare și, cred, nici a unei istorii posibile. Ne găsim astfel într-un impas care este prelucrat deja încă de Galen, în critica sa adusă stoicilor cu privire la poziționarea *psyche*-ului în corp. Pentru stoici, *psyche*-ul se afla în inimă, însă Galen, pe baze care rezistau speculațiilor cu privire la providență, mută deja atenția asupra creierului ca for principal (Gill, 2007, 88-120). Însă acest aspect nu deviază teza cercetării noastre care se referă mai degrabă la afecțiuni și la instrumentalitatea diagnosticării acestora, decât la identificarea realistă a maladiei ca ceva obiectiv identificabil. Provocarea rămâne aici detectarea suprapunerii dintre instituția medicală, sau a unei autorități medicale (care adresează afecțiunile fiziologice) și filosofie (văzută drept medicină a sufletului). Trebuie păstrat în rezervă, fără a forța un ocol detaliat, faptul că sufletul este teoretizat de către stoici într-un spectru insistent fizicist, însă la un diferit nivel al descriției² decât este văzut trupul. Acest nivel este unul în chip esențial *pneumatic*, înțelegând *pneuma* (suflarea) ca fiind o formă rarefiată de materie care poate fi identificată, în teologia stoică, cu providența, cu rațiunea eternă care susține (*synektikon aition*) universul într-o unitate organică. *Pneuma* se manifestă ca mișcare ce conferă entităților care sunt curpinse omogenitate, iar, în acest sens, având forță acțională, *pneuma* este un corp real⁴. În mișcarea care survine în ființele gânditoare, aceasta se concretizează ca factor structurant responsabil de gândire (*hegemonikon*). Așadar, dacă este să teoretizăm o “medicină a sufletului”, domeniul de operare al filosofului și a filosofiei ca discurs trebuie să fie tot lumea corporală, necesitând astfel instrumente adecvate. Marcus Aurelius, într-o perioadă târzie, de apus a stoicismului, reia acest principiu instrumental al filosofiei ca medicină a sufletului, înțelegând misiunea filosofului ca fiind analoagă cu cea a medicului. Diferența stă în tipul de corporalitate la care se referă filosofia.

„După cum medicii au întotdeauna la îndemână instrumentele și ustensilele din fier necesare pentru a oferi ajutor în cazuri neprevăzute, tot așa să ai și tu pregătite principiile pentru a cunoaște lucrurile divine și omenești pentru a îndeplini orice acțiune, chiar și pe cea mai neînsemnată, amintindu-ți de legătura reciprocă dintre aceste feluri de lucruri. Căci nu vei reuși nici în treburile omenești fără a le avea în vedere pe cele divine, nici invers”. (Aurelius, III.13)

Modul de suprapunere a obiectului de tratare al medicilor (trupul și afecțiunile lui) cu obiectul de acțiune al filosofiei (sufletul și afecțiunile lui) scoate la iveală faptul că, metodologic, orice formă de traducere și cunoaștere a naturii trebuie să aibă ca scop sănătatea mintală sau

restaurarea *psyche*-ului. Această formulă nu este una controversată, însă turnura asupra căreia vreau să atrag atenția este aceea a *instrumentalizării cunoașterii*: o turnură, *in extremis*, “proto-pragmatistă” cu privire la taxonomiile psihiatrice. Paralelismul dintre medici și filozofi nu este, în sensul stoic original, adică elenistic, unul metaforic, ci este unul care indică faptul că sufletul și maladiile sale se aliniază esențial domeniului fizic și, deci, solicită aceeași atenție și metodologie terapeutică precum afecțiunile trupului. La Marcus Aurelius, stoicismul imperial pierduse de mult statutul de școală (*hairesis*) la care cineva putea adera și deveni, pe deplin, un adept. Devotamentul total față de învățăturile stoice se disipase progresiv laolaltă cu marele proiect de *interpretatio romana*, prin care școlile elenistice aveau să fie dezrădăcinate și reintroduse în noul imperiu sub o formă slabă, predominant ca instanță etică⁵. Astfel, tot la Aurelius găsim mențiuni evidente anti-dogmatice precum: “nimic nu este mai nesuferit decât cel care dă pretutindeni târcoale și <<care cercetează măruntaiele pământului>> (...) și caută să afle, pe baza unei dovezi, ce se petrece în sufletele din apropierea lui”. (Aurelius, II.13) Reminescența stoicismului elenistic, cel care insistă programatic asupra omogenității celor trei *topoi* rămâne totuși o urmă semnificativă la Aurelius. Observăm, astfel, cum înțelegerea providenței și a rațiunii conducătoare este necesară cercetării sufletului, dar asta doar în măsura în care nu culminează cu înțelepciune ermetic-teoretică, ci cu o înțelepciune deschisă și practică – altfel spus, cu un mod de viață îmbunătățit: “trăiește cu zeii cel care le arată neîncetat că sufletul său este mulțumit de cele ce i-au fost hărăzite de soartă și că face tot ceea ce dorește daimon-ul său, pe care Zeul l-a dăruit fiecăruia ca protector și călăuză, parte desprinsă din el însuși. Și acest daimon este mintea și rațiunea fiecăruia” (Aurelius, V.27). În sensul acesta, înțelegem totuși că viața bună este gândită de Aurelius în termenii unei armonizări a propriei vieți în conformitate cu acest principiu sau geniu divin din interiorul fiecăruia, fapt care transformă cunoașterea sorții într-un tip de cunoaștere curativă, terapeutică, așadar, una practică sau instrumentală.

Principiile epistemologice ale stoicului sunt astfel chiar “arme folosite în lupta de o viață pentru fericire și sănătate mintală” (Robertson, 2010, 195), iar fericirea și sănătatea mintală sunt, esențial, emergențe ale organizării și ale disciplinării exersate a *psyche*-ului. Altfel spus, miza vieții stoice rămâne, în fond, regruparea întregului construct material constituent al sufletului în raport cu “soarta”, sau cu șablonul rațiunii providențiale, așa cum se manifestă în mișcarea sa din natură. Eliminarea viciilor, a tristeții, a agoniei, mâniei, maniei, urii, deznădejdii etc. nu survine din suprimarea sau lupta directă cu acestea, ci prin reamintirea principiilor și a structurii naturale a lucrurilor. Asta înseamnă, de fapt, nu atât o redescoperire a naturii, cât o redescoperire curativă a sufletului în raport cu natura

și intermedierea daimonului (a rațiunii/minții). Poate fi această cură stoică tradusă în termenii psihoterapiei contemporane – ca restabilire asistată prin terapie cognitivă al unui echilibru bio-chimic? Găsim în aceste urme ale stoicismului (roman) anticipări ale terapiilor moderne?

Turnura practică a filosofiei ca medicină a sufletului – între constructivism și realism

În cele ce vor urma vom realiza o lectură a metodologiilor nosologice și diagnostice ale psihiatriei, evidențiind măsura în care acestea se încadrează într-o posibilă genealogie conceptuală în care s-ar afla și stoicismul. Problema de la care vom pleca, problemă care va divide interpretarea noastră cu privire la o posibilă înțelegere a bolilor mintale în discursul stoicilor, este cea pe care o ridică și psihiatrul Kendell R. E. în lucrarea sa intitulată *What are mental disorders*: „Cea mai fundamentală problemă și totodată cea mai discutabilă este dacă afecțiunea și boala sunt concepte normative bazate pe valori de judecată, sau sunt termeni științifici lipsiți de atribute de valoare; în alte cuvinte, dacă sunt termeni biomedicali sau sociopolitici”. (Kendell, 1986, 23)

Ne vom poziționa momentan între o poziție realistă și una constructivistă, păstrând ca intermediar între acestea ceea ce vom numi aici *turnura practică a filosofiei ca medicină a sufletului* pe care o găsim încă din stoicism.

Drept reper metodologic pentru citirea constructivistă a maladiilor sufletului sau minții (citire care în general este văzută ca fiind una anti-psihiatrică⁶), voi face apel la lucrarea lui Ian Hacking, *The Social Construction of What?*, fiind interesat cu precădere de anumite aspecte ale capitolului 4, *Madness: Biological or Constructed?* Ceea ce descrie Hacking aici este modul în care, pentru o poziție constructivistă, clasificările pe care le facem cu privire la încadrarea unor simptome reușesc să afecteze, prin exercitarea puterii instituționale, chiar indivizii care sunt la rândul lor clasificați. Aceasta se întâmplă din cauza faptului că atunci când sunt interpretate simptomele unui agent uman sau, cu alte cuvinte, atunci când simptomele devin efectiv „ale cuiva”, în raportul dintre schema patologică și pacient avem de a face cu genuri interactive (*interactive kinds*). Altfel spus, simptomatologia pe care o găsim în anumiți indivizi este mai degrabă rezultatul unei clasificări, clasificare care este ea însăși un construct social cu efectivitate reală, mai curând decât invers: clasificarea să fie rezultatul simptomatologiei unor indivizi. Pe scurt, simptomele bolilor mintale emerg întocmai din clasificările bolilor mintale. Această metonimie este una care insistă asupra dinamicii sociale și a puterilor instituționale în ceea ce înseamnă determinarea bolilor mintale. Hacking afirmă aici:

„Suntem interesați de clasificări care, atunci când sunt cunoscute de oameni sau de cei din jurul lor și sunt puse

în acțiune în instituții, schimbă modurile în care indivizii se experimentează pe ei înșiși și pot să ducă la evoluarea sentimentelor și comportamentelor oamenilor tocmai pentru că sunt clasificați” (Hacking, 1999, 104).

Găsim, în acest sens, o anumită afinitate între presiunea pe care stoicii o puneau asupra tulburărilor spiritului și persistența simptomelor. Într-un anumit sens, însăși rigoarea principiilor și dogmelor stoice, care reglau cu precizie rațiunea providențială și standardele normalității naturale, e cea care provoca sau trasa chiar posibilitatea emergenței anomaliilor *psyche*-ului. Când Seneca își spunea sieși la sfârșitul zilei : „Ce rele ai vindecat astăzi? Cu ce vicii te-ai luptat? În ce sens ești mai bun?” (Seneca, apud Hadot, 2002, 200) – oare nu cumva exact acest tip de interogare și sondare a propriei activități era germele „relelor” și al „viciilor”? Fantezia stoică de a construi taxonomii ale maladiilor sufletului pare că este însăși sursa simptomelor acestor maladii – simptome care la rândul lor nu fac nimic altceva decât să stea drept țintă sigură, un fel de reprezentări ale unor „boli de paie” pe care stoicul să le înfrunte și, deci, reușind acest lucru, să găsească fericirea. Toate acele disfuncții ale sufletului, așa cum sunt expuse pe larg în *Manualul* lui Epictet, capătă, din această perspectivă, nu atât funcția intenționată a unui catalog diagnostic, cât pe aceea a unei instituții generatoare de disfuncțiune. Cu toate acestea, în constructivismul psihiatric poate fi găsit ceva mai subtil din filosofia terapiei stoice. Atunci când sunt puse în discuție emoțiile, ele sunt diferențiate, în mod rațional, în (1) fenomene care produc inflamații ale pneumei sufletești și (2) judecățile cu privire la aceste inflamații. În linia aceasta, emoția, în forma ei conștientă, este relația dintre (1) iritarea inițială, adică inflamarea sufletului, și (2) modul în care acea iritare este tradusă într-o judecată. Sfera libertății, singura care îl preocupă pe stoic, se rezumă la (2) fenomenul atribuirii unei judecăți acelei inflamații. Astfel este cu puțință un discurs prin care orice formă de nefericire ține eminent de confuzia celui nefericit între ceea ce poate face și ceea ce nu poate face, ceea ce este în sfera libertății și ceea ce este în sfera necesității. Înțelegem din aceasta întocmai faptul că tulburările sufletului sau maladiile acestuia pot fi vindecate doar prin remedierea judecăților (2). Finalmente, realitatea emoțiilor, pentru stoic, era una construită (și reconstructibilă) în virtutea judecăților atribuite acelor inflamații originare. În acest sens, un *Manual* ca cel al lui Epictet poate fi citit și într-o cheie negativă, ca un ghid de comparare și destituire a judecăților false, astfel încât enunțarea ulterioară a disfuncțiilor *psyche*-ului să aibă în mod precis un rol terapeutic. O astfel de citire devine efectivă doar în măsura în care ea devine, așa cum a devenit pentru Marcus Aurelius, o citire către sine și, deci, o cugetare către sine.

În ceea ce privește metodologia psihiatriei văzută ca știință realistă, unde tulburările și maladiile sufletului

sunt clasificări independente de activitățile umane, voi aduce în discuție articolul lui Kenneth S. Kendler, *The nature of psychiatric disorders* (2016). În această lucrare, Kendler descrie realismul ca fiind, în fond, o poziție a filosofiei științei care asumă conținutul afirmațiilor (sau, mai degrabă, al faptelor) științifice ca fiind independent de concepțiile și atitudinile umane. Altfel spus, știința psihiatrică ar identifica în natură clasificări, “descoperind” tulburările psihiatrice în același mod în care “specii de păsări neobservate în pădurile tropicale sunt găsite” (Kendler, 2016). Așadar, tulburările și bolile nu sunt create sau construite, ci sunt scoase la iveală din natură. Presupoziția care planează deasupra unei astfel de metodologii este aceea că însăși clasificările bolilor mintale sunt în natură, ca genuri naturale (la fel cum biologia face taxonomii), existența acestor genuri fiind independentă de activitățile umane. După cum arătam în paragrafele anterioare, stoicii insistau asupra faptului că maladiile sufletului țin de același domeniu de interpretare și diagnostic precum maladiile trupului: “școala filosofului”, spune Epictet, “este precum clinica doctorului” (Epictetus, III.23.30). Ba chiar, “este mult mai necesar ca sufletul să fie vindecat decât trupul, pentru că este mai bine să mori decât să trăiești prost” (Epictetus, III.23.32). Așadar, am putea spune că, modul în care stoicii decodificau maladiile din natură presupunea, într-un sens, tocmai o formă de realism. Tot așa și Marcus Aurelius înțelegea filozofia ca fiind aceea care scoate la iveală natura lucrurilor, prescriind astfel leacul pentru remedierea maladiilor și întoarcerea sufletului la ordinea naturală:

„Nu urî, nu refuza și nu te descuraja, dacă nu poți realiza fiecare acțiune după dreptele principii, ci, atunci când ești împiedicat, revino și bucură-te, dacă cele mai multe dintre acțiunile tale sunt conforme naturii umane. Și îndrăgește acea activitate la care revii și nu te întoarce la filozofie ca la un pedagog, ci, așa cum bolnavii de ochi se întorc către burete și ou, așa cum altul se întoarce către o cataplasma și către o compresă. (...) Amintește-ți că filozofia dorește numai acele lucruri pe care natura ta le dorește, în timp ce tu ți-ai dorit altele, care nu sunt potrivite cu natura” (Aurelius, V.9).

Interpretarea constructivistă nu trebuie citită, totuși, în poziție contrastantă sau antagonică interpretării realiste, chiar dacă am fi înclinați să credem acest lucru din însăși prezentarea făcută anterior. Decalajul dintre cele două repere interpretative rezidă în metafizica clasificărilor și a genurilor. Punctul de echilibru este, după cum am încercat să subliniem, situat între natură și activitățile (inter)umane. O posibilă ieșire din această dilemă metodologică ar fi o citire de factură pragmatistă atât la stoicism cât și a psihiatriei și clasificărilor acesteia: cu alte cuvinte, EPP (*Evidence-Based Pragmatic Psychiatry*). În linii mari, această soluție ar însemna

exersarea unei prudențe față de speculațiile metafizice (genurile naturale și clasificări). Reorientarea unei astfel de metodologii instrumentaliste e făcută cu scopul de a vedea conceptele științei ca fiind mai degrabă instrumente și unelte cu care putem înțelege lumea. Postulatul central este acela că nu există, în nicio ocazie istorică și nici în contemporaneitate ceva precum un “sfârșit al cercetării” sau un punct final al “obiectivității”. În acest sens, psihiatria (la fel ca și celelalte științe) trebuie văzută ca un fenomen procesual care judecă propriile sale categorii științifice pe baza funcționalității lor, nu pe baza realității lor. În acest aparent compromis pare că am putea reevalua mai corect filozofia stoică. Întreaga taxonomie a naturii, a anomaliiilor și maladiilor acesteia comportă în chip fundamental o miză etică, putând fi descrisă drept practică terapeutică cu sine(le). Istoric vorbind, trecerea la “faza romană” a stoicismului a făcut întocmai așa ceva. Acest tip de turnură practică a stoicilor (romani) în medicina sufletului păstrează mereu *in mente* finalitatea etică a cunoașterii naturii. La fel, în abordarea EPP, pe care o găsim deja funcțională în DSM IV (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 1952*), nicio schimbare în aceste clasificări nu survine decât în punctul confruntării acestora cu dovezi științifice copleșitoare (Frances, 2013) și cu rezultatele sănătății mintale publice (Paulus, 2017). Dovezile empirice, deci, sunt importante în taxonomiile bolilor mintale doar în măsura în care aceste sunt puse în slujba “fericirii”.

Concluzii

Am încercat, în această reinterogare a maladiilor sufletului între școala stoică elenistică și practica stoică romană, să identificăm o reformă nosologică, una care rezonează cu direcții contemporane precum EPP – reformă pe care am propus-o drept *turnura practică a filosofiei stoice ca medicină a sufletului*. DSM IV înglobase deja această dimensiune, permițând terapeutici care se revendică din stoicism precum CBT, menținând tacit întrebarea: Ce *facem* (totuși) pentru a fi sănătoși și fericiți? Cu toate acestea, DSM 5 (2013) promovează un alt tip de predilecție metafizică, una în care primează un soi de reducționism biologic care ignoră flagrant atât latura practică a teraputicii, cât și puterea efectivă a modificărilor de judecăți și comportament, privilegiind și precipitând intervenția farmaceutică (Frances, 2012).

Dacă este să extindem paralela între contemporaneitate și antichitate, viitorul imediat ridică probleme majore. Încă din Evul Mediu timpuriu, stoicismul și-a pierdut relevanța aproape total, nosologiile antice și abordările acestora asupra bolilor minții fiind înlocuite de paradigme mai curând demonologice. Aceste paradigme medievale, privite în paralel cu DSM 5, nu prezintă aproape nimic comun la nivel categorial. Cu atât mai mult, presupozițiile sunt diametral opuse. Dacă demonologia creștină avea

ca presupuziție forța coruptivă a păcatului asupra minții umane, psihiatria derivată din DSM 5 are mai curând ca presupuziție realitatea fiziologică a bolii mintale. Cu toate aceste divergențe vizibile, hamartiologia (studiul păcatului) medievalității se intersectează cu biologismul contemporan tocmai în ceea ce privește fundamentarea deterministă pe care o împărtășesc amândouă. Întocmai

aici, pe acest temei determinist, cura este deformată radical: dacă afectele demonice asupra minții erau eliminate doar printr-o ritualistică și o categorisire inchizitorială, cum s-ar cuveni să gândim abundența taxonomică a patologiilor mintale și insistențele farmacologice ale psihiatriei contemporane?

Note

1. Discipline sau domenii de discurs cărora le corespundeau trei zone de desfășurare: dorința (care, prin exersarea cumpătății, corespundea studiului fizicii), consimțirea/acceptarea (care, prin disciplinarea minții, corespundea logicii) și acțiunea (care, prin prisma virtuții dreptății, corespundea eticii).
2. Vezi R. Sorabji, *Matter, Space and Motion: Theories in Antiquity and their Sequel* (Londra: Duckworth, 1988).
3. Ceea ce conține cauza sau, mai particular, cauza și rațiunea divină care susține toate lucrurile într-o coerență organică, internă.
4. Vezi Dirk Baltzy. „Stoicism, Physical Theory,” *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, published on 15th of April, 1996 with substantial revisions made on 10th of April, 2018.
5. Vezi Gheorghe Vlăduțescu. *Filosofia în Roma Veche* (București: Editura Paideia, 2020).
6. Vezi Szasz, T.S. *The Myth of Mental Illness: Foundations of a Theory of Personal Conduct* (New York: Harper Perennial, 2010).
7. Vezi P. Zachar, „The Practical Kinds Model as a Pragmatist Theory of Classification”, *Philosophy, Psychology and Psychiatry* 9, nr. 3 (2002): 219-227.

Bibliography

- “DSM 5 Is Guide Not Bible – Ignore Its Ten Worst Changer.” *Psychology Today*, 2nd of December 2012. <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/dsm5-in-distress/201212/dsm-5-is-guide-not-bible-ignore-its-ten-worst-changes>.
- Algra, Keimpe. “Stoic Theology.” In *The Cambridge Companion to the Stoics*, edited by Brad Inwood. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Aurelius, Marcus. *Gânduri către sine însuși* [Thoughts to Myself]. Translated by Cristian Bejan. Bucharest: Humanitas, 2013.
- Baltzy, Dirk. “Stoicism, Physical Theory.” *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/stoicism/>.
- Colish, Marcia L. *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages*, vol. I. *Stoicism in Classical Latin Literature*. Leiden: Brill, 1985.
- Epictetus. *Discourses*, vol. II. Translated by W. A. Oldfather. Cambridge: Harvard University Press, 1952.
- Frances, Allen J. M. D. “Pragmatism in Psychiatric Diagnosis.” *Psychology Today*, 11th of January 2013. <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/dsm5-in-distress/201301/pragmatism-in-psychiatric-diagnosis>.
- Gill, Christopher. “Galen and the Stoics: Mortal Enemies or Blood Brothers?.” *Phronesis* 52, no. 1, Anniversary Papers: The Southern Association for Ancient Philosophy at 50 (2007): 88-120.
- Hacking, Ian. *The Social Construction of What?*. London: Harvard University Press, 1999.
- Hadot, Pierre. *What is Ancient Philosophy?*. Translated by de M. Chase. Cambridge: Harvard University Press, 2002.
- Kendell, R. E. “What are Mental Disorders?.” *Issues in Psychiatric Classification: Science, Practice and Social Policy*. New York: Human Sciences Press, 1986.
- Kendler, Kenneth S. “The Nature of Psychiatric Disorders.” *World Psychiatry* 15, no. 1 (2016): 5-12.
- Lossky, N. “The Metaphysics of the Stoics.” *Journal of Philosophical Studies* 4, no. 16 (1929): 481-489.
- Paulus, Martin P. M. D. “Evidence-Based Pragmatic Psychiatry-A Call to Action.” *Jama Psychiatry*, December 2017. <https://jamanetwork.com/journals/jamapsychiatry/article-abstract/2660055>.
- Platon. *Sofistul* [The Sophist]. In *Opere*, vol. VI. Translated by Constantin Noica. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- Robertson, Donald. *The Philosophy of Cognitive Behavioral Therapy (CBT). Stoic Philosophy as Rational and Cognitive Psychotherapy*. New York: Routledge, 2010.
- Sorabji, Richard. *Matter, Space and Motion: Theories in Antiquity and their Sequel*. London: Duckworth, 1988.
- Szasz, T. S. *The Myth of Mental Illness: Foundations of a Theory of Personal Conduct*. New York: Harper Perennial, 2010.
- Vlăduțescu, Gheorghe. *Filosofia în Roma Veche* [Philosophy in Ancient Rome]. Bucharest: Paideia, 2020.
- White, M. J. “Stoic natural philosophy.” In *The Cambridge Companion to the Stoics*, edited by Brad Inwood. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Zachar, P. “The Practical Kinds Model as a Pragmatist Theory of Classification.” *Philosophy, Psychology and Psychiatry* 9, no. 3 (2002): 219-227.

OVERVIEW OF PENITENCE LAW IN THE KINGDOM OF BOHEMIA IN THE MIDDLE AGES

Pavel KRAFL

Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Arts
E-mail: paotk@seznam.cz

OVERVIEW OF PENITENCE LAW IN THE KINGDOM OF BOHEMIA IN THE MIDDLE AGES

Abstract: In the study, the author focuses on penitence law in the medieval Kingdom of Bohemia, and specifically on the territory of the Prague ecclesiastical province, i.e. in the Prague and Olomouc dioceses. Confession also became the subject of normative regulation in medieval ecclesiastical law, taking on the character of a legal institution. The decree *Omnis utriusque sexus*, promulgated at the Fourth Lateran Council in 1215, made it compulsory for each resident in a parish to make a confession to his or her parish priest once a year. The provisions of the conciliar decree were taken into the papal code *Liber extra* in 1234. Confession thus became an institution of canon law. Confession was regulated more closely at ecclesiastical province and diocese level by provincial and diocesan statutes, the most important of these being the provincial statutes of Arnošt of Pardubice from 1349. A certain set of sins was reserved for the diocesan bishop or the Pope to absolve. Numerous manuals for administering the Sacrament of Penance (*summae confessorum, poenitentiale*) were used for the theoretical instruction and practical needs of confessors. The most widespread in the Czech lands were *Summa de casibus poenitentiae* by Raymond of Peñafort and *Summa Pisana* by Bartholomaeus de Sancto Concordio. Several such penitentials were also created in Bohemia, written by Bishop Robert of Olomouc, Hermann of Prague, Štěpán of Roudnice, Sander Rambow, Matthew of Cracow, Štěpán of Kolín, and Václav of Dráchov.

Keywords: penitence law, Sacrament of Penance, confession, *summa confessorum*, Middle Ages, Kingdom of Bohemia.

Citation suggestion: Krafl, Pavel. "Overview of Penitence Law in the Kingdom of Bohemia in the Middle Ages". *Transilvania*, no. 4 (2023): 71-87.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.09>.

I. Introduction

The close connection between canon law and theology is clear. The most important collection of ecclesiastical law, *Decretum Gratiani* from the 12th century, contains many provisions that only secondarily took on a legal character. These included various liturgical texts, excerpts from the writings of the Holy Fathers, moral dictates, etc.¹ Confession also became subject to normative regulation in ecclesiastical law, assuming the character of a legal institute. At the ecclesiastical province and diocese level, the provision of confession was regulated more closely by provincial and diocesan statutes,² the most important of these being the provincial statutes of the

Prague archbishop Arnošt of Pardubice from 1349.³ Numerous manuals for the administration of the Sacrament of Penance were used for the theoretical instruction and practical needs of confessors (*summae confessorum, summae de casibus conscientiae, summae casuum, confessionale, poenitentiale*). In confessional *summa*, *casus* is an entry of a legal nature, interpreted in a moral way regarding a particular situation.⁴ The level of content of penitentials varies, ranging from detailed works, through small, yet compact works, to simple aids.

First of all, we will provide fundamental information about penitence law in the Principality of Great Moravia and in the Czech Principality. In the last third of the 9th century and at the beginning of the 10th century, Great

Moravia spread over the territory of Moravia, western and central Slovakia, Pannonia, and Bohemia. The Moravian-Pannonian ecclesiastical province was established briefly within its territory, and Old Church Slavonic liturgy developed. This lived on, in isolated form, in the Czech Principality, in which only Latin liturgy was otherwise used. The Czech Principality consisted of the territory of Bohemia and Moravia and, at the turn of the 13th century, transformed into the Kingdom of Bohemia. The main subject-matter of the study is penitence law in the Kingdom of Bohemia from the 13th to the 15th centuries. From the perspective of ecclesiastical administration, this involved the territory of the Prague diocese (from 973) and the Olomouc diocese (from 1063), which were united under the Prague ecclesiastical province in 1344.

Almost sixty confession manuals are preserved in Czech libraries, a precise catalogue of which was prepared by legal historian Jiří Kejř.⁵ Josef Vašica wrote about an Old Church Slavonic penitential of Czech origin, entitled *Žapovědi svętychъ otcъ* (*Provisions of the Holy Fathers*).⁶ In a separate essay, J. Kejř discussed penitentials originating in the Czech lands⁷ and separately described a manual from manuscript XII F 6 of the National Library in Prague.⁸ A brief summary of the issue of penitence law in the Kingdom of Bohemia in the Middle Ages was provided by Pavel Krafl within a synthetic work on the history of medieval ecclesiastical law in the Czech lands.⁹ J. Kejř also summarised Hussite views on confession.¹⁰

II. The oldest period

The oldest relic of a penitentiary nature comes from Great Moravia. It is called *Žapovědi svętychъ otcъ*, or *Provisions of the Holy Fathers*. The manual was translated into Old Church Slavonic from Latin, apparently an excerpt from a more comprehensive Latin penitential. The Latin original from which the translation was taken is unknown. The author is also unknown. The text is mainly preserved in what is known as *Euchologium Sinaiticum*, a canonical manuscript from the 11th century written in Glagolitic script.¹¹

Evidence of penitential practice in the oldest period of the Prague diocese takes the form of the confession manual in the *Gregorian-Gelasian Sacramentary*, which is a manuscript of the cathedral chapter library in Prague of Regensburg or Bavarian origin from the final quarter of the 8th century. Another well-preserved manual is the so-called Penitential of St. Adalbert from the 11th century, stored in the library in Heiligenkreuz under the designation ms. no. 217. Important Old Church Slavonic relics include a translation of the Merseburg Penitential into the Czech version of Old Church Slavonic – *Někatoraja žapověď* – which also dates back to the 11th century. Finally, at the turn of the 12th century, a penitential was created whose text has been preserved

in the codex referred to as *Opatovice Homiliarium*.¹²

III. The Classical Age

The basis for the penitence law of the Classical Age of canon law is *Tractatus de penitencia* of the second part of *Decretum Gratiani*, divided into seven distinctions. Earlier, Burchard of Worms included a chapter on penance in his *Decretum* collection under the title of *Corrector et medicus*. The impetus for regular confession comes from the Fourth Lateran Council of 1215. The decree *Omnis utriusque sexus* announced there established the obligation of every resident of the parish to make a confession to their parish priest once a year. The provision of the Conciliar Decree was incorporated into the Papal Code *Liber Extra* of 1234 (X 5.38.12). Confession thus became an institution of canon law, bringing interpretations of jurisprudence into the field of theology.¹³

Numerous provisions on confession are found in the legal rules published by bishops for the territory of an ecclesiastical province (metropolis) or diocese; these are provincial and diocesan statutes published mostly at synods.¹⁴ Originally, the provincial statutes of the archbishops of Mainz were valid in the dioceses of Prague and Olomouc. A provision on confession and penance appears in the Mainz provincial statutes of 1244, in Article IV, *De penitentia*.¹⁵ Several articles in the provincial statutes of 1261 are devoted to confession and penance. These are Articles VII, VIII *De penitentia*, XXIV. *De confessione et ieiunio observandis*, and XXXIII *De casibus reservatis*.¹⁶ The provincial statutes from 1292 contain only a short article, *De confessione facienda suo plebano*.¹⁷ The final significant statutes were promulgated in 1310 and have the character of a codification that summarises older provincial statutes, although they are not exclusive. A chapter, *De penitentibus et remissionibus*, is devoted to confession and penance in the fourth book of the statutes. It is composed of eleven articles, taken from the above-mentioned statutes from the years 1244 and 1261. The articles are superscribed by short summaries, as is the case in books of decretals.¹⁸ All Mainz provincial statutes were derogated in 1349 by way of exclusive codification – with the provincial statutes of the Prague Archbishop Arnošt of Pardubice.¹⁹

The most important provisions on confession in the legislation of the Prague ecclesiastical province are found in the provincial statutes of Arnošt of Pardubice from 1349,²⁰ and in minor regulations in the synodal protocols arising from the Prague diocesan synods in the years 1387–1413, and particularly from the years 1404–1406.²¹ Almost all medieval Olomouc diocesan statutes (1253–1498) reflect the issue.²² The decree of the Fourth Lateran Council *Omnis utriusque sexus* is taken verbatim into the provincial statutes of 1349 as Article 78, *De penitentibus et remissionibus*.²³ Although the provincial statutes were automatically valid in the Olomouc diocese, the

commendator of the Olomouc bishopric and patriarch of Antioch Václav Králík of Buřenice nonetheless points to and emphasises the observance of this provincial statute in his diocesan statutes of 1413.²⁴ An extensive interpretation of the decree *Omnis utriusque sexus* was prepared at the end of the 14th century by Viennese law professor Henricus de Oldendorp, and this was preserved in the Czech lands in four manuscripts.²⁵

In Article 79 of the provincial statutes from 1349, *Quod omnes presbyteri tenentur coartare ad confessionem in principio quadragesime*, as the heading indicates, priests were required to remind parishioners in sermons at the beginning of Lent not to postpone confession until the end of Lent. The priest listens to confession in the church dressed in a surplice, on the condition that he himself is not burdened by mortal sin. Thieves and usurers may not be absolved until they have returned their plunder. A person who confesses is not to be commissioned to perform an activity connected with the preparation of Mass. In the event that the priest brings the Sacrament of the Altar to a sick person, confession is to be made without the presence of other persons and in all confidentiality. For the dying, a sincere confession is expected, with the participation of praying friends and donated alms.²⁶

At the Prague diocesan synod on 18 October 1387, Prague Archbishop Jan of Jenštejn ordered that the priest should not ask for a financial donation during confession, which he would then use for travel expenses and lodgings in Prague. Otherwise, he risked losing the power to grant absolution. At the same time, he forbade priests from asking for gifts to the crucifix during confession on Good Friday, which was understood as a sign of the clergy's greed.²⁷ The ban on demanding money during confession was reiterated at the diocesan synod in Prague on 15 June 1404 by Archbishop Zbyněk Zajíc of Házmburk.²⁸ At the subsequent diocesan synod on 18 October 1404, the same archbishop sanctioned the act of demanding money for absolution with excommunication *ipso facto*. He stipulated that priests should not prevent anyone from confessing in Prague's cathedral church.²⁹ At the diocesan synod on 15 June 1405, Archbishop Zbyněk Zajíc of Házmburk recalled the obligation to perform confession in a surplice and in a public place, and not in some corner.³⁰ At the Prague diocesan synod of 15 June 1406, he decreed that chaplains and altarists may not perform confession without the permission of the parish priest and must have permission from the archbishop or his officiales.³¹ At the Prague diocesan synod of 18 October 1406, Archbishop Zbyněk Zajíc of Házmburk ordered that the parish priest should not deny people access to confession.³² Among the anti-heretical provisions of the Prague diocesan synod of 16 June 1413 was a thesis on the erroneous opinion that the Pope cannot grant absolution of all sins.³³

Bishop of Olomouc Dětrich of Hradec stipulated in the

diocesan statutes of 1282 that the confessor must know the language of the person who confesses to him. He may not take confession through an intermediary. If he does not know the language, he must choose a suitable priest to take confession in the proper way.³⁴ According to the provisions of the diocesan statutes of Bishop Konrad I from 1318, parish priests of the Olomouc diocese had to appeal to people on Sundays and holidays to make confession with them on solemn holidays such as the Nativity of Our Lord, the Resurrection of Our Lord, Pentecost, and particularly Easter (Good Friday). If the parish priest discovered that one of his parishioners had not gone to confession on Good Friday, he was to be prevented from entering the church and denied a church burial. Mention is made of confession and absolution of the sick, whom the parish priest was supposed to visit to this end.³⁵ In Article 10 of his diocesan statutes of 1413, *De confessione*, commendator of the Olomouc bishopric Václav Králík of Buřenice forbade priests from taking the confession of outside parishioners and giving them absolution, except in necessary cases. This ordinance was to be made known by the parish priests in their churches on Sundays and holidays.³⁶ Confession is mentioned in the diocesan statutes of Bishop Tas of Boskovice of 1461 as part of the preparation for Confirmation in the Olomouc cathedral church. The provision is repeated in the diocesan statutes of Olomouc Bishop Stanislav Thurzo in 1498.³⁷

Questions concerning the rivalry between mendicant friars and the parish clergy were also the subject of normative regulation. Article 80, *De fratribus predicatoribus et minoribus*, of the Prague provincial statutes of 1349, in accordance with the constitutions of Boniface VIII, *Super cathedram*, and of Clement V, *Dudum a Bonifacio Papa VIII*,³⁸ empowered Dominicans and Minorites to take confession and grant absolution. The members of these orders designated to take confession were to be chosen by their superiors and presented to the diocesan bishop. The parish priest could not freely relinquish his parishioners to Minorities and Dominicans for confession. An authorised monk received written permission (*littere patentes*) in the bishop's office free of charge, and priests made known their wording in their churches. If the diocesan bishop refused to issue this license to the chosen and presented members of both orders, they were entitled to take confession in accordance with papal permission. In no case, however, did Minorities and Dominicans have jurisdiction over the main absolution that pertained to the parish priest.³⁹

The bishop of Olomouc, Bruno of Schaumburg, confirmed in 1253 that after giving the obligatory confession to the parish priest, the inhabitants of the parish could then confess their sins to Minorities or Dominicans authorised to grant absolution.⁴⁰ Most of the provisions of Article 80 of the Prague provincial statute from 1349 were taken on literally by Václav Králík of

Buřenice in his diocesan statutes of 1413. He adds his own extensive interpretation, in which he tells of complaints brought before him, specifically that priests from these two religious orders were receiving people from outside parishes for confession, contrary to canonical sanctions, in the situation where the parish priest was absent.⁴¹ Similarly, Olomouc Bishop Kuneš of Zvole incorporated the wording of the aforementioned provincial Article 80 into his diocesan statutes of 1431. Bishop Kuneš revoked the validity of all older documents allowing priests from the Minorite and Dominican orders to take confession, and, in particular, documents issued by Olomouc Bishop Jan Železný (1418-1430) and the commendator of the Olomouc bishopric Václav Králík of Buřenice (1413-1416). All would need to present themselves to him again. Again, he reminds parish priests to inform people that they are only allowed to confess to monks who have been approved by the bishop.⁴² The rights of Dominicans and Minorites to hear confessions (in accordance with the aforementioned constitutions *Super cathedram* and *Dudum a Bonifacio papa VIII*) are reflected in a short tract from manuscript N 26 of the Prague Metropolitan Chapter.⁴³

Rivalry was not restricted to the parish clergy and Minorities and Dominicans. We have a case from the city of Kłodzko in which a Johannite convent with a parish church under its administration entered into a dispute with the newly-founded monastery of the Canons of St. Augustine. The dispute surrounded multiple issues, and confession was one of the points resolved. The opposing parties chose Prague Archbishop Arnošt of Pardubice as their arbiter. In an arbitration ruling in 1351, Arnošt of Pardubice forbade the convent of the monastery of Canons from hearing the confession of secular persons without his special permission or without the permission of his successors. They were therefore subject to the same regulations as the convents of mendicant orders.⁴⁴

The diocesan bishop was *de iure* the confessor to the priests from the diocese.⁴⁵ Confession of the clergy is normatively regulated in Article 82 *De electione confessoris* of the Prague provincial statutes of 1349. A priest who receives permission from the diocesan bishop to choose a confessor may not be absolved from sins in matters reserved for the bishop, unless expressly stated otherwise in the licence.⁴⁶ It is stipulated in the synodal statutes of the diocese of Olomouc of 1349 and 1413 that no one should choose a confessor in violation of the order of the superior. At the same time, it allowed parish priests to confess to their companion in the church.⁴⁷ The bishop could cede the penitential authority which he had over the monks from a monastery under his jurisdiction (in the case of a non-exempt monastery) to the superior of the monastery. One example is the monastery of the Canons Regular of St. Augustine in Kłodzko. In 1375, this East Bohemian monastery received *privilegium* from Prague Archbishop Arnošt of Pardubice, by way of which the archbishop gave the superior of the monastery,

i.e. the provost, his penitential authority over the members of the convent and the prior of the convent his authority over the provost.⁴⁸ Otherwise, members of the monasteries of the Canons Regular of St. Augustine, which were governed by the Roudnice Statutes, were obliged to make a confession once a week.⁴⁹

A certain set of sins was reserved for the diocesan bishop or for the Pope to absolve. In such cases, the priest who took the confession was obliged to refer the sinner to the bishop or the Holy See. Exceptions were made for the dying, for whom the priest could grant absolution without fear of violating the authority of the pope or bishop, as indicated in the Prague provincial statutes of 1349.⁵⁰ The list of sins reserved for the bishop that accrued in the 13th century and in the centuries that followed varied from one ecclesiastical province to another and from one diocese to another.⁵¹ The list of matters reserved for the bishop's absolution is provided in the Mainz provincial statutes of 1244, in Article IV *De penitentia*, and subsequently the provincial statutes of 1310.⁵² The synodal legislation of the Prague ecclesiastical province does not contain lists of sins reserved for the diocesan bishop for absolution.⁵³ Nevertheless, Arnošt of Pardubice, in Article 79 of his provincial statutes of 1349, refers to the tract of Thomas of Hibernia, *De tribus punctis religionis*, which contains a list of matters reserved for the bishop and the Pope. This tract was to be available to every parish priest by his order.⁵⁴ The formulary of Arnošt of Pardubice *Cancellaria Arnesti* contains a document by way of which the archbishop of Prague allows an unspecified monastery also to grant absolution during confession in the matters reserved for him.⁵⁵

The duty to absolve the most serious of crimes by the supreme pontiff stemmed from the original custom of sending particularly grave sinners to the Pope. An important office in the papal curia thus became the Apostolic Penitentiary, *Sacra Poenitentiarum Apostolica*, which was responsible for penitentiary matters. Among other matters, the Pope was responsible for the absolution of persons who attacked a cleric, arsonists who burned down a church or a cemetery, those perpetrating the robbery of a church, and persons consorting with persons excommunicated by papal authority. The list of reserved crimes grew to around thirty during the 13th and 14th centuries.⁵⁶

Compliance with obligations, including those relating to confession, was supervised by archdeacons or bishops during visitation. The visitational interrogatorium of the Prague diocese from the turn of the 14th century demanded verification of whether the priests of the church were granting absolution in matters reserved for the bishop or the Pope. The author of the interrogatorium was also interested in whether the priest had buried persons in the parish cemetery who had not confessed before death and were in mortal sin. Moreover, there was

a general question about confession and penance and whether the priest was neglecting anyone when it came to the sacraments.⁵⁷ The final article of the visitational interrogatorium of the archdiocese of Prague, entitled *Modus inquirendi seu visitandi*, which probably dates back to pre-Hussite times, demanded that it be ascertained whether the parish priest was collecting fees for the sacraments, including confession.⁵⁸ The visitational interrogatorium of the unspecified archdeacon from Moravia from the first half of the 15th century includes the question of whether the parish priest was inviting his parishioners to confession.⁵⁹ Cases of failure to comply with the rules regarding confession are recorded in the visitation protocol of Prague Archdeacon Pavel of Janovice from 1379–1382.⁶⁰

In addition to the Sacrament of Penance, the church provided the remission of temporal punishments for committed sins by indulgence.⁶¹ This originated in the first half of the 11th century and entailed a special form of penance. Forty-day indulgence granted remission from the punishment for sins, and represented 40 days of penance on earth or the shortening of the period of time spent in purgatory by that amount. We may recall in connection with the Czech lands the indulgences issued by Pope Innocent IV (1243–1254) in the 13th century. In the period leading up to the middle of the 14th century, the most frequent recipients of papal indulgence letters were Dominican, Cistercian, and Benedictine monasteries. Indulgence letters allowed monasteries to grant indulgences to those who visited the monastery church and attended the mass celebrated on designated holidays, often celebrating the feasts of Dedication and Patrocinium of the church. In addition, indulgences could be granted to those who physically worked on the construction of a church, and sometimes to those who provided the church with a financial sum or charitable gift.⁶² The issue of papal indulgence letters addressed to ecclesiastical institutions in the Czech lands culminated under Pope Boniface IX (1389–1404), when ninety letters were sent to the Prague and Litomyšl dioceses and twenty-eight to the Olomouc diocese. Around twenty percent of all the letters issued by that Pope to the ecclesiastical institutions of the Prague ecclesiastical province went to the Prague agglomeration, in which we also include the monasteries of Břevnov and Zbraslav.⁶³

Indulgence letters for monasteries were also issued by bishops, including bishops from other or also foreign diocese.⁶⁴ One such occasion occurred at the legate synod in Würzburg in 1287, where the bishops present, either individually or in smaller groups, issued a whole series of indulgence letters to various monasteries, Bohemian included.⁶⁵ In this way, indulgence letters of the diocesan bishop also contributed towards attendance at the monastery; for example, the Klodzko monastery of the Canons of St. Augustine received five indulgence letters from three Prague archbishops, namely Jan Očko

of Vlašim (1364–1378), Jan of Jenštejn (1378–1395/1396), and, above all, Zbyněk Zajíc of Házmburk (1402–1411), within the space of five decades.⁶⁶ The formulary of Prague Archbishop Arnošt of Pardubice contains the texts of eleven indulgence letters for monasteries, churches, and hospitals.⁶⁷

The granting of indulgences was normatively regulated by Article 81, *De indulgentiis et penitentiis*, of the provincial statutes of Arnošt of Pardubice from 1349. The archbishop forbade the publication in churches and monasteries of indulgence letters issued by the Pope or by outside bishops without their authenticity having first been verified and confirmed by an episcopal document (*diocesani litterae patentes*). The reason for this is that indulgences bearing the name of the Pope or unknown bishops, suspected of being falsified, were circulating around various churches and places. Finally, the issuer of the statutes comments in an article on people who serve a penance in public. Parish priests are not to provide them with witness documents about the penance which they serve, or have served in full or in part.⁶⁸ Papal legate Giovanni Boccamazza provides a ten-day indulgence in his statutes of 1287 to persons serving a penance who accompany the priest bringing the Sacrament of the Altar to the sick and concurrently kneel during the Our Father and Hail Mary.⁶⁹

The doctrine of the Sacrament of Penance was also considered by reformist theologians of the Jan Hus circle. Jan Hus looked at penitence in his work *Super IV Sententiarum*, drawing on the utterances of the Holy Fathers and taking *Tractatus de penitencia* of Decretum Gratiani as a source. He concurs with the general concept of penitence, consisting of repentance, confession, and atonement. He rejects any gifts for the priest for confession. In line with contemporary theology, he emphasises consideration of the circumstances under which a sin is committed (in old Czech “okolky hříecha”, “the circumstances of sin”). Štěpán of Pálec rejected Hus’ view that repentance alone is enough for salvation, and that the priest merely announces to the penitent the forgiveness of sins; that is, he himself does not forgive them as only God can do so. Hus’ rejection of papal indulgences also relates to confession. Jakoubek of Stříbro (Jacobellus de Misa) criticises ear confession without real remorse for sins as an insincere penance. Jacobellus also warns against confessors who are not morally qualified for this act. None of the above, however, rejected the institute of confession.⁷⁰

IV. Foreign Penitentials in Czech Libraries

Libraries in the Czech Republic offer a relative wealth of manuscripts with copies of European penitentials, from the most famous and important works to those lesser-known and used to a lesser extent. Leaving aside later imports, they provide evidence of the widespread

use of penitentiary literature among theologians and confessors in the Czech lands in the Middle Ages.

We know of a few penitentials from the oldest period, stretching back to the beginning of the 13th century. The oldest work is *Summa ad iniungendam poenitentiam* by Ricardo (Pseudo-Prepositinus), which was created at the beginning of the 13th century. A copy is located in the chateau in Kynžvart.⁷¹ The only copy of *Poenitentiale (Liber poenitentialis)* by Robert of Flamborough is now deposited in the National Library in Prague.⁷² By contrast, *Poenitentiale* by Thomas Chobham was widely disseminated and found in a total of thirty-nine medieval manuscripts, while the penitential created by Odo de Cheriton can be found in thirteen manuscripts. The greatest concentration of texts by both authors mentioned is found in the manuscripts of the Prague Metropolitan Chapter.⁷³ The penitential written sometime between 1219 and 1221 by Paulus Ungarus, which is significantly influenced by law, is present in Czech libraries in eight manuscripts.⁷⁴ A single manuscript was discovered in the case of *Liber poenitentialis*, left behind by Petrus Pictaviensis (de s. Victore). This is dated to around 1232.⁷⁵ The penitential of Konrad of Höxter (Conradus Theutonicus) is preserved in seven manuscripts in the Czech Republic. The versed penitential mistakenly attributed to Peter of Blois (Petrus Blesensis) saw more widespread dissemination. There are seventeen manuscripts, seven of which are again found in the library of the Prague Metropolitan Chapter.⁷⁶

The second stage of development of penitentials begins with the creation of an excellent work by prominent lawyer Raymond of Peñafort, *Summa de casibus poenitentiae*, which the author wrote sometime before 1234.⁷⁷ The significance of the work is also reflected in its preservation in Czech libraries, where there are twelve manuscripts with the whole text and eight manuscripts with excerpts and fragments from that text.⁷⁸ Nine manuscripts, three of them in the library of the chapter of Olomouc, can be found in the case of *Liber poenitentialis* by Portuguese canonist Ioannes de Deo.⁷⁹ The commentary of William of Rennes (Guilelmus Redonensis) on Raymond's *Summa* is known from two manuscripts. The versed composition *Summula de Summa Raymundi* by an unspecified Adam gained considerable popularity. There are nineteen copies in various versions, six of them in the library of the Prague Metropolitan Chapter. Parisian Bishop William of Auvergne (Guilelmus de Alvernia) wrote two penitentials; a single copy of the larger tract survives, while five copies of the smaller tract, *De confessione*, are found in Czech libraries.⁸⁰

The only surviving specimen of a penitential that was probably written by Dominican Hugo de Sancto Caro is found in the library of the Brno parish of St. James.⁸¹ *Summa de iuris*, by the Minorite Monaldo de Capo d'Istria, is found in two complete manuscripts and one incomplete copy.⁸² We also know of the work of an unknown author which relies strongly on Monaldo.

It was created in the 13th century and is found in a manuscript at the library of the Benedictine monastery in Rajhrad. It is known as *Tabula iuris*. The provost of Rajhrad, Jan, is mentioned as the author, although this cannot be confirmed.⁸³ The role of a penitential was taken up by *De poenitentiis et remissionibus* by Cardinal Henricus of Segusia (Hostiensis), who enjoyed great respect and reverence.⁸⁴ Six manuscripts are preserved in the Czech Republic, three of which are found in the library of the Metropolitan Chapter in Prague.⁸⁵ An excerpt from Guilelmo Durand's Repertorium intitled *Confessionale aureum* can be found in a manuscript at the Metropolitan Chapter in Prague, alongside two copies of its sixth part regarding cases reserved for the bishop. A treatment of *Summa* by Henricus of Merseburg's under the title *Casus ad Summam Henrici de Merseburg*, manifestly written by Henricus de Barben, can be found in five manuscripts in the Czech Republic.⁸⁶

Summa confessorum by John of Freiburg (Iohannes de Friburgo) is known in its original form from the 1280s from four manuscripts, its peak version from 1298 present in two other manuscripts. A concise excerpt (*Manuale confessorum*) is found in one manuscript. Ten manuscripts of the final penitential work written by John of Freiburg, entitled *Confessionale* are extant.⁸⁷ The penitential and pastoral manual from the 14th century written by an as yet unidentified Berthold is documented in two manuscripts.⁸⁸ Similarly, a work written by the English Minorite Petrus Quesnel has been preserved in two manuscripts in the Czech Republic, one of which is found in the library of the Metropolitan Chapter in Prague.⁸⁹ Berengarius Fredoli bequeathed us a work, the nature of which oscillates between confession manual and a very concise manual of canon law for the needs of the priest. This was disseminated more widely and is preserved in six manuscripts.⁹⁰ Two anonymous tracts (*Sciendum est, quod sacerdos* and *Cum in arte naturalis medicinae*) are found in the manuscripts of the Prague Metropolitan Chapter, a single copy of each.⁹¹

Two manuscripts preserve *Summa de officio sacerdotis (Liber de instructione sacerdotum)*, written by a Dominican by the name of Albertus de Brixia Manducasinus.⁹² The work of another Dominican, Burchard of Strasbourg (Burchardus de Argentina), is known from a single manuscript.⁹³ The work of the French Minorite Jean Rigaud (Iohannes Rigandus) entitled *Formula confessionum* was more influential. A total of nine manuscripts have been preserved – for example, in the Olomouc chapter library, the library of the Prague Metropolitan Chapter, the dean's library in Rokycany, and the library of the Cistercian monastery in Vyšší Brod. Another shorter work on confession is attributed to him in two manuscripts. A versed excerpt from his work *Formula confessionum* appears in two other manuscripts.⁹⁴ Another significant work, written by Astesanus de Asti (*Summa Atestana*), is documented in

ten manuscripts in libraries in the Czech Republic. Three of them are located in the library of the Metropolitan Chapter in Prague.⁹⁵ *Summa Rudium* by an unknown Dominican is known to us from three manuscripts.⁹⁶

The third period begins in 1338 with Bartholomaeus de Sancto Concordio and his *Summa Pisana*, which is the last major work involving a systematic interpretation of all questions. Thirty-seven copies survive in Czech libraries.⁹⁷ The manual written by Henricus Langenstein de Hassia gained popularity for its universality, and we know of five manuscripts featuring this work in libraries in the Czech Republic.⁹⁸ Among the works of the Cistercian Conradus de Ebrach, who was also active at the university in Prague, was *Compendium confessionis*, documented in two Prague codices.⁹⁹ More theological in nature is *Liber de fructibus poenitentiae* (*Summa aurea*), which gained considerable popularity, reflected in the Czech Republic in the form of seven surviving manuscripts, two of which belong to the Prague Metropolitan Chapter.¹⁰⁰

No authors have been identified for many penitentials. Three manuscripts of an anonymous confession manual from the second half of the 14th century with the incipit *Fidelis sermo* were found in the Czech Republic. Another anonymous work originating in Central Europe, disseminated under various names (*Summa confessionis*, *Tractatus de confessione*, *Instructio pro confessariis*) and bearing the incipit *Confessor citra confitentem*, can be found in eight manuscripts. Two of these are deposited in the library of the Prague Metropolitan Chapter.¹⁰¹ Another anonymous text, disseminated under the title of *Medela (Medicina) animae vulneratae*, contains advice on how a confessor should behave towards members of different status during confession. We know of six manuscripts from the Czech Republic.¹⁰² A manuscript of bohemical origin, XIV E 31, from the Prague National Library, contains a copy of a manual bearing the incipit *Cum omnis aetas*.¹⁰³ Another anonymous work is a list of sins judged by the confessor, *Quia circa confessionem*. It is preserved in three manuscripts.¹⁰⁴ *Modus confessionis audiendae*, with the incipit *Ad impetrandam veniam*, provides instruction on how the confessor should deal with the penitent sinner.¹⁰⁵

Similarly, we do not know the author of the penitential bearing the incipit *Eum qui venit ad me*. This can be found in the Czech Republic in three manuscripts, stored at the National Library in Prague, the library of the Cistercian monastery in Vyšší Brod, and the library of the Prague Metropolitan Chapter.¹⁰⁶ The latter also has a manuscript featuring an anonymous manual with the incipit *Circumstantiae peccatorum in confessione exprimende*. This takes the form of a list of questions to be asked by the confessor during confession.¹⁰⁷ There is also an interpretation of confession for the less initiated, written in two manuscripts and found at the National Library in Prague. It bears the incipit *Circa confessionem*

(*primo*) *queritur ad quid sit utilis*.¹⁰⁸

The question of confession was addressed in two works written by Jean Gerson, a renowned theologian and chancellor of the university in Paris. Both are found in Czech libraries. His work *De modo audiendi confessiones* (*De eruditione confessorum*) is found in four manuscripts, stored in the Premonstratensian monastery in Prague-Strahov, in the libraries of the Olomouc Chapter and of the Prague Metropolitan Chapter, and in Mikulov's Dietrichstein Library, which is located in the Moravian Library in Brno. The second work, *De confessione*, was originally part of Gerson's *Opus tripartitum*. There are two manuscripts in the National Library in Prague – in one case, as part of *Opus tripartitum*, in the other, as a separate work.¹⁰⁹ Two works written by the Benedictine Andreas de Escobar are stored in various libraries in Prague. A more extensive work, *Lumen confessorum*, is known from five manuscripts, while a shorter work, *Modus confitendi* (with the incipit *Quoniam omni confitendi*), is documented in three manuscripts.¹¹⁰

Several penitentials written by a professor at the university in Vienna and a delegate at the Council of Constance Nicholas of Dinkelsbühl remain to this day.¹¹¹ His work from 1420–1421, *De tribus partibus poenitentiae*, with the incipit *Ecce hunc tempus acceptabile*, became widespread. There are a total of eleven manuscripts, with two codices located in the Olomouc chapter library and one in the library of the Prague Metropolitan Chapter, the others found in the Modern-Age manuscript collections of public libraries in Prague, Olomouc, and Opava. Nicholas of Dinkelsbühl is also the author of a minor work, *Tractatus de tribus partibus poenitentiae*, which bears the incipit *Transeunt tempora transeunt secula* and is found in a manuscript at the Scientific Library in Olomouc. A third work by the same author, again minor, is entitled *Tractatus de septem vicis*, *Tractatus parvus de modo confitendi*, or *Confessionale de septem peccatis mortalibus*, and bears the incipit *Secundum magistrum et doctores*. Copies can be found in two manuscripts in public libraries in Prague and Olomouc.¹¹²

Johannes Nider, who participated in negotiations between the Council of Basel and the Hussites, wrote the penitential *Manuale confessorum*. The manual begins with the incipit *Quoniam iuxta beatum Gregorium*. It has been found in six manuscripts in Czech libraries, two of which are in the library of the cathedral chapter in Olomouc, the remaining manuscripts in public libraries in Prague and Olomouc.¹¹³ The penitential *Confessionale* by Florentine Archbishop Antonio de Forciglione has been preserved in three manuscripts, inter alia at the original library of the Minorites in Český Krumlov.¹¹⁴ The text of the confession manual *Regimen confessionum audiendarum* is found in a manuscript of Bohemian origin from the 15th century, originally owned by the monastery of the Canons of St. Augustine in Třeboň and later finding its way into the family library of the

Rožmberk house. It bears the incipit *Confessio est quedam medicina anime*.¹¹⁵ There are two manuscripts with a penitential written by the Passau canon Paulus Wan in the libraries of Prague, known under the title *Collecta pro confessione simplicium ruralium et aliorum* or under the abbreviated name *Confessionale* and featuring the incipit *Primo confessor (sacerdos et confessor) non ostendat*.¹¹⁶ The written text of a supplement to Summa Pisana, compiled by Nicolaus ab Ausmo under the name *Supplementum*, is incorporated into incunabulum of the parish office in Uherské Hradiště.¹¹⁷

V. Penitentials of domestic origin

In addition to the penitentials taken from Western Europe, domestic works were also written, some of which met with a significant response and were disseminated accordingly. The domestic authors of penitentials and pastoral manuals include Robert, Bishop of Olomouc; Hermann of Prague; Štěpán of Roudnice; Sander Rambow; Matthew of Cracow; Štěpán of Kolín; and Václav of Dráčov.

Robert of Olomouc came from England, was a Cistercian, and served as Bishop of Olomouc from 1201 to 1240. He studied at the university in Paris, worked in the Bohemian royal office, and has been identified with the notary named Otakar 5. He attended the Fourth Lateran Council. He did not join the struggle between Prague Bishop Ondřej II and the King of Bohemia Přemysl Otakar I for the emancipation of the church,¹¹⁸ instead remaining a loyal ally of the king. He is buried at the Cistercian monastery in Velehrad, which he founded in 1205. Bishop Robert is the author of the manual *Summa confessorum* bearing the incipit *Cum sit ars arcium regimen animarum, expedit omnibus, quibus animarum cura concessa est*. Robert wrote the work after the Fourth Lateran Council, undoubtedly completing it before 1234 (before the issue of Liber extra). It is the oldest literary relic in Latin in Moravia. Three manuscripts are preserved in the version bearing the incipit *Cum sit ars*. The manuscript originating in Admont is stored in Prague, the others in Munich, Heiligenkreuz, and Schlägl. Copies bearing the alternative title of *De decem preceptis* are more numerous, appearing in eighteen known manuscripts.¹¹⁹

One prominent lawyer from Bohemia and author of penitentials and pastoral manuals was Hermann of Prague, who also appears in sources as Hermann of Bohemia or as the Romanised Armandus de Boemia. He studied law at the University of Bologna at the end of the 13th century, there earning the title of Doctor of Decrees. He was a papal chaplain, entrusted with the tasks of papal executor in the dioceses of Central and Northern Europe. He is also confirmed as having been a papal auditor in 1323, i.e. the judge of the papal court of the Roman Rota.¹²⁰

Hermann of Prague is the author of three well-known works: *Concordantia decretalium cum decretis*, *Summula de concordantia scriptorum theoloycorum et iudiciorum*, and finally *Opusculum de casibus reservatis*.¹²¹ Summula and Opusculum were manifestly written during Hermann's stay in Avignon in the 1330s between his recovery from illness in 1333 and his departure from Avignon in 1338. Both works are preserved each in one copy in the manuscripts of the Vatican library under file numbers 1016 (Opusculum) and 2672 (Summula).¹²²

Summula de concordantia scriptorum theoloycorum et iudiciorum deals with the seven sacraments. The author relies mainly on Thomas Aquinas and Richard Middleton and contains an alphabetical index. Numerous reminiscences on the Czech environment can be found in the work.¹²³ *Opusculum de casibus reservatis* is an extensive work that takes up an entire manuscript of 262 folios. It contains an extensive index. He evidently started working on Opusculum while still a bachelor student in Bologna sometime at the turn of the 14th century. He collected the material from selected normative texts of the ecclesiastical particular law of certain central European ecclesiastical provinces and dioceses (including legate statutes) from the final third of the 13th century and the beginning of the 14th century. The acts of the Council of Vienne from 1311-1312 are also reflected and the work makes reference to the Prague synod of 1308. The interpretation is furnished with an apparatus with normative texts.¹²⁴

One of the first two law professors at the university in Prague was Štěpán of Roudnice (also known as Štěpán of Uherčice), who studied canon law in Perugia. He worked as the vicar general of the Prague archbishopric (1346-1358) and conducted visitations at a number of ecclesiastical institutions in both Czech dioceses. He also left behind the penitential and pastoral manual *Quaestiunculae*, the work compiled as a set of answers to questions. The author relies on a good knowledge of canon law, the intention essentially being to convey spiritual knowledge about the law. The work is divided into two parts, the first of which contains questions concerning the sacraments, criminal law, moral pastoral problems, and the liturgy. The second part of *Quaestiunculae* deals with financial and commercial issues. It is particularly influenced by the penitentials *Summa confessorum* of Astesan of Asta, *Summa aurea* by Cardinal Henricus of Segusia (Hostiensis), and *Summa de poenitentia* by Raymond of Peñafort, by the provincial statutes of Prague archbishop Arnošt of Pardubice from 1349, and, of course, by *Decretum Gratiani* and *Liber extra*.¹²⁵ Twenty manuscript copies of *Quaestiunculae* are currently preserved in the Czech Republic, nine of them in libraries in Prague, six in Brno, three in Olomouc, and one each in Mikulov and Chomutov. Of the nine Prague codices, five are stored in the library of the Prague Metropolitan Chapter. The popularity of the manual is

also evidenced by its dissemination beyond the borders of Bohemia; codices with a copy are found in Cambridge, Gdańsk, Göttweig, Cracow, Leipzig, Munich, Pelplin, Vienna, Wrocław, and Zwettl.¹²⁶

Twenty-eight manuscripts preserved in Bohemia confirm the great respect enjoyed in Bohemia by the penitential *De puritate conscientiae (Speculum puritatis et munditiae)*, written by the theologian Matthew of Cracow. This has survived in Bohemia in libraries in Prague (eighteen codices, seven of them in the library of the Prague Metropolitan Chapter), in Olomouc (six codices, four of them in the library of the Olomouc Cathedral Chapter), in Opava (two codices), in Třeboň and in Vyšší Brod (one codex apiece). The manual was also disseminated throughout Central Europe and beyond, as evidenced by the copies preserved in a number of libraries, including at least Gdańsk (eight codices), Kórník (four), Melk (five), Munich (thirteen), Trier (five), Vienna (six), Wrocław (eleven), Würzburg (five), and Wolfenbütel (four), while institutions in more than forty other locations keep one to three codices each. The work was written before 1390, during the time that Matthew of Cracow worked at the university in Prague. The work focuses on the moral aspects of confession, the legal aspects being suppressed. The purpose of the author of the manual was to take the sinner to a state that can be described as *puritas conscientiae*; that is, purity of conscience.¹²⁷

Štěpán of Kolín was also responsible for the creation of a widespread extended penitential. Štěpán worked at the university in Prague, teaching M. Jan Hus.¹²⁸ He probably wrote *Libellus de poenitentia* in the final years of the 14th century. It consists of three smaller tracts. The first tract begins with an explanation of the origin of sin and the consequences of sin, the author explaining why man should avoid sin, and characterises true repentance, emphasising that it is ordered by God and the church. He also deals with the difference between ordinary sin and mortal sin. The main part of the work is the second tract, which contains an extensive explanation of confession in the narrower sense of the word. There are also instructions for priests on how to act during confession. The reader also learns to whom and how to confess and when confession must be repeated, the work going on to discuss the circumstances of sin, excommunication, the ten commandments, the seven sacraments, the seven acts of mercy, the seven gifts of the Holy Spirit, the eight beatitudes, and sins. The third tract deals with satisfaction. The author explains that the priest can grant penance at his own discretion, discusses indulgences, and gives a versed list of sins reserved for absolution by the Pope.¹²⁹

The numerous citations of eminent theological authorities, Classical philosophers, and authorities on canon law in *Libellus de poenitentia* testify to the erudition of Štěpán of Kolín. Reference is made to St. Ambrose,

St. Jerome, St. Augustine, St. Gregory the Great, Basilus the Great, John Chrysostom, Isidore of Seville, Haymo of Halberstadt, St. Bernard, Hugo of St. Victor, Richard of St. Victor, St. Anselm, Albert the Great, Ramon Llull, Thomas Aquinas, Decretum Gratiani, Henricus de Segusia (Hostiensis), Ioannes Andreae, Plato, and Aristotle.¹³⁰ The content corresponds to the Catholic concept of teachings on the Sacrament of Penance. This Latin work has been preserved in eight codices, five of them in Prague, and one each in Brno, Chomutov, and Karlštejn. An unknown author translated the work into German, in that four codices feature the Latin and German versions of the text next to each other and one Prague codex features the German version alone (the ninth codex with the text of the penitential in order).¹³¹

Another penitential, preserved in a fragment and entitled *Tractatus casuum per gloriosimum magistrum Zanderum ad eruditionem silicium compositus et collectus*, was manifestly created by the officialis of the Olomouc bishopric Sander Rambow (1373-1380). This is evidently a compilation based on *Quaestiunculae*.¹³² One copy documents the work of the Bethlehem preacher Václav of Dráčov, *De confessione*. The text is introduced with the incipit *Si confiteamur peccata nostra*. Although the author was a moderate Hussite, the work fully corresponds to the ecclesiastical principles of confession and penance, and to a large extent refers to canon law. This marks it out from other writings created by Hussite theologians.¹³³ Of the writings of Czech origin, special mention should be made of *Casus conscientiae*, written by an unknown author, from manuscript XII F 6 of the Prague National Library. The unknown author of this confession manual demonstrated an excellent knowledge of penitentiary works. The codex which incorporates the manual contains a number of related works in the field of canon law and theology, including important penitentials such as *Summa Pisana*.¹³⁴

VI. Conclusion

Significant collections of ecclesiastical law, the provisions of conciliar decrees, and papal codes ascribed a legal dimension to confession and transformed it into a legal institute. The older provisions of the Catholic Church on confession and penance were summarised by the monk Gratianus in his *Decretum*. The Fourth Lateran Council of 1215 provided the impetus for regular annual confession, while the code handed down by Pope Gregory IX in 1234 - *Liber extra* - was also of importance. However, *Decretum Gratiani*, the conciliar decrees, and *Liber extra* were not commonly available to parish priests, and for this reason regulations on confession were included in the provincial statutes valid within the territory of the ecclesiastical province and in the diocesan statutes valid within the territory of the diocese. The texts of these statutes were to be procured by each parish priest for his

own needs, and from them he learned which obligations had been laid down in connection with confession.

The remission of temporal punishments for committed sins was also possible through indulgences, which emerged in the first half of the 11th century as a special form of penance. Indulgence letters were issued to monasteries by bishops.

In practice, parish priests were able to use various manuals that helped them in confession or in the pastoral care of the inhabitants of their parish. Several such penitentials were created in the Czech lands, many of them also having the character of a pastoral manual. They were written by Robert of Olomouc, Hermann of Prague, Štěpán of Roudnice, Sander Rambow, Matthew of Cracow, Štěpán of Kolín, and Václav of Dráčov. Some of them became relatively widespread. This is particularly true of *Quaestiunculae*, the manual written by Štěpán of Roudnice, and *De puritate conscientiae*, the manual written by Matthew of Cracow.

Penitentials written by Western European authors were commonly used alongside the domestic manuals. Most widespread in the Czech lands were *Summa de casibus poenitentiae* by Raymond of Peñafort, *De*

poenitentiis et remissionibus by Cardinal Henricus of Segusio (Hostiensis), and, above all, *Summa Pisana* by Bartholomaeus de Sancto Concordio. The penitentials written by other authors to have survived in the Czech lands include those by Ricardo (Pseudo-Prepositinus), Robert of Flamborough, Thomas Chobham, Paul Ungar, and Konrad of Höxter.

Manuscripts featuring medieval copies of European and domestic penitentials are mostly preserved in the modern manuscript collections of public libraries, particularly the National Library in Prague and the Scientific Library in Olomouc, and to a lesser extent in the library of the National Museum in Prague and the Moravian Library in Brno (here, the Mikulov Dietrichstein Library). The library of the Metropolitan Chapter in Prague, the library of the Olomouc Cathedral Chapter, and the library of the Cistercian monastery in Vyšší Brod are among those holding preserved medieval library collections.¹³⁵ The presence of numerous penitential texts is also evidenced in the medieval inventories of libraries from Bohemia and Moravia, namely in the libraries of monasteries, chapters, parishes, clergymen and university colleges.¹³⁶

Notes

1. For a summary of penitence law, see Joseph Goering, "The Internal Forum and the Literature of Penance and Confession," in *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, eds. Wilfried Hartmann and Kenneth Pennington (Washington: The Catholic University of America, 2008), 378–428. For Decretum Gratiani, see Peter Landau, "Gratian and the Decretum Gratiani," *ibidem*, pp. 22–54, for the sources of Decretum Gratiani, see pp. 25–34.
2. Cf. Joannes Fridericus Schannat and Josephus Hartzheim, *Concilia Germaniae*, III–IV (Coloniae Augustae Agrippinensium 1760–1761); Jaroslav V. Polc and Zdeňka Hledíková, eds., *Pražské synody a koncily předhusitské doby* [Prague Synods and Councils of the Pre-Hussite Era] (Praha: Karolinum, 2002); Pavel Krafl, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku* [Medieval Synods and Statutes of the Diocese of Olomouc], 2nd edition. Opera Institutu historici Pragae, Series B Editiones, vol. 10 (Praha/Prague: Historický ústav/Institute of history, 2014). – Overview of provincial statutes valid in the Prague and Olomouc dioceses, see Pavel Krafl, "Legátské a provinciální zákonodárství pro olomouckou diecézi od poloviny 13. století" [Legate and provincial legislation for the Olomouc diocese from the mid-13th century], *Sborník archivních prací* 53 (2003): 551–581.
3. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 115–164, no. 13. – For provincial statutes from 1349, see Pavel Krafl, "Czech Codifications in the High Middle Ages," in *Honos alit artes. Studi per il settantesimo compleanno di Mario Asheri. Il cammino delle idee dal medioevo all'antico regime. Diritto e cultura nell'esperienza europea*, eds. Paola Maffei and Gian Maria Varanini, Reti Medievali E-Book 19/III (Firenze: Firenze University Press, 2014) 239–241; Pavel Krafl, "Arnoštova provinciální statuta z roku 1349 – významná česká právní památka" [Arnošt's provincial statutes of 1349 – an important Czech legal relic], in *Arnošt z Pardubic (1297–1364). Osobnost – okruh – dědictví. Postač – środowisko – dziedzictwo*, edited by Lenka Bobková, Ryszard Gładkiewicz and Petr Vorel (Wrocław, Praha and Pardubice: Uniwersytet Wrocławski, Univerzita Karlova and Univerzita Pardubice, 2005) 59–64.
4. The following monographs are fundamental works on medieval penitentials: Pierre Michaud–Quantin, *Sommes de casuistique et manuels de confession au moyen âge (XII–XVI siècles)*, Analecta Mediaevalia Namurcensia, vol. 13 (Louvain, Lille and Montreal: Edit. Nauwelaerts, Librairie Giard and Librairie Dominicaine, 1962); Maria Guiseppina Muzzarelli, *Penitenze nel Medioevo. Uomini e modelli a confronto*, Il mondo medievale. Sezione di storia delle istituzioni della spiritualità e delle idee, vol. 22 (Bologna: Pàtron Editore, 1994). Cf. Goering, "The Internal Forum", 410–427; Thomas P. Oakley, "The Penitentials as Sources for Mediaeval History", *Speculum* 15/2 (1940): 210–223; Winfried Trusen, "Forum internum und gelehrtes Recht im Spätmittelalter. Summae confessorum und Traktate als Wegbereiter der Rezeption", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 88, *Kanonistische Abteilung* 57 (1971): 83–126.
5. Jiří Kejř, *Summae confessorum a jiná díla pro foro interno v rukopisech českých a moravských knihoven* [Summae confessorum and other works pro foro interno in the manuscripts of Bohemian and Moravian libraries] (Praha: Archiv Akademie věd České

- republiky, 2003) 14, 37-118.
6. Josef Vašica, "Církevněslovanský penitenciál českého původu" ["Old Church Slavonic penitential of Czech origin"], *Slavia* 29 (1960): 31-48; Josef Vašica, *Literární památky epochy velkomoravské 863-885* [Literary relics of the Great Moravian epoch 863-885] (Praha: Vyšehrad, 2014), 89-92, for a translation from Old Church Slavonic into Czech, see pp. 218-226.
 7. Jiří Kejř, "Poenitentiale Werke Böhmischer Herkunft," in Jiří Kejř, *Výbor rozprav a studií z kodikologie a právních dějin* [A Collection of Essays and Studies on Codicology and Legal History] (Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, 2012) 269-280.
 8. Jiří Kejř, "Causa conscientiae del manoscritto XII F 6 della Biblioteca dell'Università di Praga," *Studia Gratiana* 9 (1966): 201-243; reprint in Kejř, *Výbor*, 75-114.
 9. Pavel Krafl, *Dějiny církevního práva v českých zemích ve středověku* [History of Ecclesiastical Law in the Czech Lands in the Middle Ages] (Olomouc: Středoevropské centrum slovanských studií, 2022) 201-207.
 10. Jiří Kejř, "Teaching on Repetance and Confession in the Bohemian Reformation", in *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, vol. V (Prague: Academy of Sciences of the Czech Republic, Main Library, 2004) 89-116; in Czech, see Jiří Kejř, *Z počátků české reformace* [From the Beginnings of the Czech Reformation] (Brno: L. Marek, 2006) 49-84.
 11. Dagmar Bartoňková and Radoslav Večerka, edd., *Magnae Moraviae fontes historici*, vol. IV. *Leges, textus historici* (Praha: Koniasch Latin Press, 2013) 118, edition, see pp. 119-127. Vašica, *Literární památky*, 89-92.
 12. Krafl, *Dějiny*, 201; Vašica, "Církevněslovanský penitenciál" 31-48; Vašica, *Literární památky*, 89-92. – С. И. Смирнов, *Материалы для истории древне-русской покаянной дисциплины (Тексты и замечки)* [Materials on the history of Old Russian penitential doctrine (texts and notes)], Москва 1912, 282-298 (chapter §5.II. Нѣкоторая Заповѣдь – худой номокануецъ). – Ferdinand Hecht, ed., *Beiträge zur Geschichte Böhmens*, I. *Quellensammlung*, 1. *Das Homiliar des Bischofs von Prag saec. XII*. (Prag: In commission bei H. Mercy, 1863), 81-86 (text of the penitential from the Opatovice Homiliarium).
 13. For Corrector et medicus, see J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, vol. CXL, Petit-Montrouge 1853, col. 949-1014. For the mentioned tract of Decretum Gratiani, see C 23 q 3 de penitencia; Aemilius Friedberg, ed., *Corpus iuris canonici*, vol. I. (Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1959) col. 1159-1247. For decret *Omnis utriusque sexus*, see Arkadiusz Baron and Henryk Pietras, eds., *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, vol. II. (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004), 258-260; Aemilius Friedberg, ed., *Corpus iuris canonici*, vol. II. (Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1959) col. 887-888 (X 5.38.12). – Cf. Goering, "The Internal Forum", 381; Muzzarelli, *Penitenze*, 62, 69-70; Kejř, *Summae*, 14, 26-28.
 14. On synods, see Pavel Krafl, "Středověké diecézní synody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku" ["Medieval diocesan synods in Bohemia, Moravia, and Silesia"], *Časopis Národního muzea, řada historická*, 169, no. 1-2 (2000): 1.
 15. Schannat and Hartzheim, *Concilia Germaniae*, III., 572-573.
 16. Schannat and Hartzheim, *Concilia Germaniae*, III., 597-598, 603-605.
 17. Schannat and Hartzheim, *Concilia Germaniae*, IV., 11.
 18. Schannat and Hartzheim, *Concilia Germaniae*, IV., 219-222.
 19. Krafl, "Legátské a provinciální zákonodárství," 557, 565; Krafl, *Dějiny*, 118.
 20. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 157-161, no. 78-82.
 21. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, p. 239, no. 38/4-5 (18th October 1387); pp. 270-271, no. 55/8 (15th June 1404); p. 273, no. 56/5-6 (18th October 1404); p. 274, no. 57/7 (15th June 1405); p. 279, no. 59/10 (15th June 1406); p. 282, no. 60/6 (18th October 1406); p. 302, no. 58/5 (16th June 1413).
 22. Krafl, *Synody a statuta*, pp. 247-249, no. A.I (1253); pp. 251-252, no. A.II/2-3 (1282); pp. 259-260, no. A.III/3 (1318); pp. 327-329, no. A.VI/10 (1413); pp. 365-366, no. A.VIII/9 (1431); pp. 377, no. A.IX/17 (1461 and 1498).
 23. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 157-158, no. 78; X 5.38.12.
 24. Krafl, *Synody a statuta*, 327, no. A.VI/10.
 25. Kejř, *Summae*, 100. – Johannes Friedrich von Schulte, *Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart*, II. (Stuttgart: Ferdinand Enke, 1877) 434.
 26. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 158-159, no. 79.
 27. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 239, no. 38/4-5.
 28. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 270-271, no. 55/8.
 29. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 273, no. 56/5-6.
 30. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 274, no. 57/7.
 31. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 279, no. 59/10.
 32. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 282, no. 60/6.
 33. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 302, no. 58/5.
 34. Krafl, *Synody a statuta*, 251-252, no. A.II/2-3.
 35. Krafl, *Synody a statuta*, 259-260, no. A.III/3.
 36. Krafl, *Synody a statuta*, 327, no. A.VI/10.
 37. Krafl, *Synody a statuta*, 377, no. A.IX/17.

38. Clem 3.7.2; Extravag. comm. 3.6.2. Friedberg, *Corpus*, II., col. 1161–1164, 1273.
39. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 159–160, no. 80.
40. Krafl, *Synody a statuta*, 247–249, no. A.I (1253).
41. Krafl, *Synody a statuta*, 327–329, no. A.VI/10.
42. Krafl, *Synody a statuta*, 365–366, no. A.VIII/9.
43. Kejř, *Výbor*, 280; Kejř, *Summae*, 108.
44. Pavel Krafl, *Quam ecclesiam in honore sancte Marie Virginis intitulari volumus. Study on the Klodzko Monastery of Canons Regular of St. Augustine in the Pre-Hussite Period*, Canonici regulares sancti Augustini, vol. 1 (Brno: Středoevropské centrum slovanských studií, 2018), 48–49; Pavel Krafl, *Ecclesia in Glacž frequencius a Christi fidelibus visitetur. Kapitoly z dějin klodzské kanonie v době předhusitské [Ecclesia in Glacž frequencius a Christi fidelibus visitetur. Chapters from the history of the Klodzko canonry during the pre-Hussite era]* (Brno: Masarykova univerzita, 2015), 73. For document, see Pavel Krafl and Lenka Blechová, edd., Petr Sedláček, coop., *Diplomatarium monasterii Glacensis canonicorum regularium sancti Augustini ab anno 1350 usque ad annum 1381*, Canonici regulares sancti Augustini, vol. 2 (Brno: Středoevropské centrum slovanských studií, 2018), 65–69, no. 13.
45. Goering, “The Internal Forum”, 387.
46. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 161, no. 82.
47. Krafl, *Synody a statuta*, 311–313, no. A.IV/18 (1349); 355–356, no. A.VI/43 (1413).
48. Pavel Krafl, “Privilegium Arnošta z Pardubic z roku 1357 pro klášter Panny Marie v Klodzku” [“The privilegium of Arnošt of Pardubice from 1357 for the Convent of Our Lady in Klodzko”], *Revue církevního práva*, no. 3/68 (2017): 31–32.
49. Adéla Ebersonová, ed., *Roudnická statuta. Zvyklosti augustiniánské kanonie v Roudnici nad Labem (komentovaná edice a překlad) [The Roudnice Statutes. Customs of the Augustinian canonry in Roudnice nad Labem (commented edition and translation)]* (Dolní Břežany: Skriptorium, 2021), 133–134.
50. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 158, no. 79.
51. Goering, “The Internal Forum”, 399–400.
52. Schannat and Hartzheim, *Concilia Germaniae*, III., 572–573; IV., 221–222.
53. Cf. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, o.c.; Krafl, *Synody a statuta*, o.c. – If we look into neighbouring dioceses, then a list of cases reserved for the bishop can be found – for example, in the diocesan statutes of Wrocław –, while in the neighbouring dioceses of Hungary and Poland the list was also presented through the legate statutes announced for both countries in Buda in 1279. Jakub Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne [Concilia Poloniae. Sources and critical studies]*, vol. X. (Wrocław, Warszawa and Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963), 457–458; Pavel Krafl, “Zpověď v budínských legátských statutech z roku 1279” [“Confession in the Buda legate statutes of 1279”], *Theologická revue* 90, no. 3 (2019): 389.
54. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, p. 158, no. 79; p. 119, no. 1; Beda Dudík, *Statuten des ersten Prager Provincial-Concils vom 11. und 12. November 1349. Im Anhang: Tractatus De tribus punctis essentialibus christianae religionis von Thomas de Hibernia aus dem J. 1316. Nach Handschriften und mit Unterstützung des Mähr. Landesauschusses* (Brünn: In Commission der Buchhandlung C. Winiker, 1872), 110–112.
55. Ferdinand Tadra, “Cancellaria Arnesti. Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubic nach einer Handschrift der k. k. Universitäts-Bibliothek zu Prag”, *Archiv für österreichische Geschichte* 61 (1880): 491, no. XIII/3.
56. Emil Göller, *Die päpstliche Pönitentiare von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V.*, vol. I. *Die päpstliche Pönitentiare bis Eugen IV.*, 1. *Darstellung* (Rom: Loescher & Co. [W. Regenber], 1907) 75–85; Sara Risberg, ed., and Kirsi Salonen, introd., *Auctoritate Papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410–1526* (Stockholm: National Archives of Sweden, 2008), 8–63; Pořízka, “Repertorium Poenitentiariae Germanicum,” 99–103; Ludwig Schmugge, Patrick Hersperger and Béatrice Wiggenhauser, *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiare aus der Zeit Pius’ II. (1458–1464)* (Tübingen: Niemeyer, 1996), 8–11.
57. Zdeňka Hledíková, “Česká vizitační interrogatoria do počátku 15. století” [“Czech visitation interrogatoria until the beginning of the 15th century”], *Československý časopis historický* 16 (1968): p. 95, no. IV/12, IV/27; p. 96, no. IV/45.
58. Hledíková, “Česká vizitační interrogatoria,” 93, no. II/13d.
59. Pavel Krafl, “Vizitační interrogatorium z olomouckého kodexu M II 130. Edice pramene” [“Visitation interrogatorium from Olomouc Codex M II 130. Source edition”], in *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k počtě Jany Nechutové* (Brno: Matice moravská, 2006) 504.
60. Ivan Hlaváček and Zdeňka Hledíková, edd., *Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz archidiaconum Pragensem factae* (Praha: Academia, 1973), according to register on p. 528.
61. For indulgences, see Nikolaus Paulus, *Geschichte des Ablasses in Mittelalter vom Ursprunge bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, vol. III. (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1923); Nikolaus Paulus, *Indulgences As A Social Factor In The Middle Ages* (Honolulu: University Press of the Pacific, 2001).
62. Jan Hrdina, “Papežské odpustkové listiny pro duchovenské instituce pražské a olomoucké diecéze (1197–1342)” [“Papal indulgence letters for religious institutions of the dioceses of Prague and Olomouc (1197–1342)”], in *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, eds. Ivan Hlaváček and Jan Hrdina (Praha: Skriptorium,

- 1998), 205-206, 215-217.
63. Jan Hrdina, Relikvie, odpustky, poutní odznaky. Čtyři kapitoly z náboženského života lucemburské Prahy [Relics, indulgences, pilgrim badges. Four chapters from the religious life of Luxembourg-era Prague] (Praha-Dolní Břežany: Národní památkový ústav and Scriptorium, 2017), 64-65.
64. Cf. Paulus, *Geschichte*, III., 226-230.
65. Pavel Krafl, "Würzburg legatine statutes of 1287 and the Kingdom of Bohemia," *Temas Medievales* 29, no. 2 (2021): 7-9; Pavel Krafl, Dvě studie k synodálnímu zákonodárství (Würzburg 1287, Kalíš 1420) [Two studies on synodal legislation (Würzburg 1287, Kalisz 1420)] (Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2021) 18-20.
66. Krafl, *Ecclesia*, 131-142.
67. Tadra, *Cancellaria Arnesti*, p. 479-485, no. XI/1-11; p. 491, no. XIII/3.
68. Polc and Hledíková, *Pražské synody a koncily*, 160-161, no. 81.
69. Krafl, *Würzburg legatine statutes*, 11; Krafl, *Dvě studie*, 24.
70. Kejř, "Teaching," 89-96; Kejř, *z počátků*, 49-54.
71. Kejř, *Summae*, 38.
72. Kejř, *Summae*, 39-40. – Johannes Friedrich von Schulte, *Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart*, vol. I. (Stuttgart: Ferdinand Enke, 1875), 208-210; Muzzarelli, *Penitenze*, 62, 69.
73. Kejř, *Summae*, 40-45. – Muzzarelli, *Penitenze*, 69.
74. Kejř, *Summae*, 47-48. – Michaud-Quantin, *Sommes*, 24-26.
75. Kejř, *Summae*, 46-47. – von Schulte, *Geschichte*, I., 210-211.
76. Kejř, *Summae*, 47-52.
77. Michaud-Quantin, *Sommes*, 35-42.
78. Kejř, *Summae*, 58-62.
79. Kejř, *Summae*, 62-63. – von Schulte, *Geschichte*, II., 102; Michaud-Quantin, *Sommes*, 26-27.
80. Kejř, *Summae*, 62-68.
81. Stanislav Petr, Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně [Catalogue of manuscripts of the library at the parish church of St. James in Brno] (Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, 2007), 375-376, no. 117; Kejř, *Summae*, 68; Stanislav Petr, "Právní rukopisy ve farní knihovně sv. Jakuba v Brně" ["Legal manuscripts in the St James's Library in Brno"], in *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, ed. Pavel Krafl, Opera Institutu Historici Pragae, series C Miscellanea, vol. 19 (Praha: Historický ústav AV ČR, 2008), 430.
82. Kejř, *Summae*, 69-70. – von Schulte, *Geschichte*, II., 414-418; Michaud-Quantin, *Sommes*, 42.
83. Kejř, *Výbor*, 271-272; Kejř, *Summae*, 69; Vladislav Dokoupil, *Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě / Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monasterii Ordinis s. Benedicti Rajhradensis* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966), 269; Emil Ott, *Die Tabula iuris der Klosterbibliothek zu Raygern. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des canonischen Rechtes im 13. Jahrhundert*, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe, vol. 117, no. 4 (Wien: In Commission bei F. Tempsky, 1888).
84. von Schulte, *Geschichte*, II., 128-129.
85. Kejř, *Summae*, 70-71.
86. Kejř, *Summae*, 71-73.
87. Kejř, *Summae*, 73-76. – von Schulte, *Geschichte*, II., 419-423.
88. Kejř, *Summae*, 76-78. – Michaud-Quantin, *Sommes*, 48.
89. Kejř, *Summae*, 78-79. – von Schulte, *Geschichte*, II., 262; Michaud-Quantin, *Sommes*, 42-43.
90. Kejř, *Summae*, 79-80. – Michaud-Quantin, *Sommes*, 50-51.
91. Kejř, *Summae*, 80-82.
92. Kejř, *Summae*, 82-83. – von Schulte, *Geschichte*, II., 424.
93. Kejř, *Summae*, 83.
94. Kejř, *Summae*, 84-85. – Michaud-Quantin, *Sommes*, 56-57.
95. Kejř, *Summae*, 85-86. – von Schulte, *Geschichte*, II., 425-427; Michaud-Quantin, *Sommes*, 57-60.
96. Kejř, *Summae*, 87.
97. Kejř, *Summae*, 90-93. – Michaud-Quantin, *Sommes*, 60-61.
98. Kejř, *Summae*, 96-97. – Michaud-Quantin, *Sommes*, 77-78.
99. Kejř, *Summae*, 100-101.
100. Kejř, *Summae*, 101-102.
101. Kejř, *Summae*, 103.
102. Kejř, *Summae*, 105. – Michaud-Quantin, *Sommes*, 92.
103. Kejř, *Výbor*, 280; Kejř, *Summae*, 105.

104. Kejř, *Summae*, 106.
105. Kejř, *Výbor*, 280; Kejř, *Summae*, 106.
106. Kejř, *Summae*, 108.
107. Kejř, *Výbor*, 279; Kejř, *Summae*, 109.
108. Kejř, *Summae*, 109.
109. Kejř, *Summae*, 109-110. – Michaud-Quantin, *Sommes*, 80-83.
110. Kejř, *Summae*, 110-111. – von Schulte, *Geschichte*, II., 439-441; Michaud-Quantin, *Sommes*, 71-72.
111. Michaud-Quantin, *Sommes*, 77-78. – von Schulte, *Geschichte*, II., 399.
112. Kejř, *Summae*, 111-113.
113. Kejř, *Summae*, 113. – Michaud-Quantin, *Sommes*, 78-79.
114. Kejř, *Summae*, 113-114. – Michaud-Quantin, *Sommes*, 73-75.
115. Kejř, *Summae*, 115-116.
116. Kejř, *Summae*, 117. – von Schulte, *Geschichte*, II., 529.
117. Kejř, *Summae*, 118.
118. Cf. Krafl, *Dějiny*, 80-81.
119. Kejř, *Summae*, 52-56; Jaroslav Kadlec, "Literární činnost biskupa Roberta Olomouckého" ["Literary activity of Bishop Robert of Olomouc"], *Studie o rukopisech* 14 (1975): 73-77; Kejř, *Výbor*, 270-271; Vít Hlinka, "Olomoucký biskup Robert" ["Robert, Bishop of Olomouc"], in *Cisterciáci na Moravě. Sborník k 800. výročí příchodu cisterciáků na Moravu a počátek Velehradu*, ed. Miloslav Pojsl (Olomouc: Univerzita Palackého, 2006), p. 90, footnote no. 60; p. 91.
120. Zdeňka Hledíková, *Počátky avignonského papežství a české země* (Praha: Karolinum, 2013), 75-92; Erwin Gatz, ed., *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448. Ein biographisches Lexikon* (Berlin: Duncker & Humblot, 2001), 183.
121. Krafl, *Dějiny*, 268-269.
122. Hledíková, *Počátky*, 81, 84; Johannes Brinktrine, "Hermann von Prag, ein vergessener Kanonist und Theolog des 14. Jahrhunderts," *Studi a testi* 37 (1924): 358.
123. Hledíková, *Počátky*, 89-91; Brinktrine, "Hermann von Prag," 359-366.
124. Hledíková, *Počátky*, 84-89; Brinktrine, "Hermann von Prag," 366-374.
125. For edition, see Rostislav Zelený, *The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice*, reprint from Apollinaris 1965 (Roma 1966). Cf. Jiří Svoboda, *Stefano di Roudnice. Studio storico-giuridico delle Quaestiunculae*, PUL – Theses ad Doctoratum in Iure Canonico (Roma: Pontificia Università Lateranense, 2000), for personality of author, see pp. 55-70, for analysis of tract, see pp. 71-255; shortly Jiří Svoboda, "Štěpán z Roudnice a jeho Quaestiunculae" ["Štěpán of Roudnice and his Quaestiunculae"], in *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, ed. Pavel Krafl, *Opera Instituti historici Pragae*, series C *Miscellanea*, vol. 19 (Praha: Historický ústav AV ČR, 2008), 379-384; Rostislav Zelený and Jaroslav Kadlec, "Učitelé právnické fakulty a právnické univerzity pražské v době předhusitské (1349-1419)" ["Teachers of the Faculty of Law and the University of Law in Prague in the Pre-Hussite era (1349-1419)"], *Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 18 (1978): 68-70; Jaroslav Kadlec, "Literární činnost roudnických augustiniánských kanovníků" ["Literary activity of the Roudnice Augustinian Canons"], in *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, eds. Ivan Hlaváček and Jan Hrdina (Praha: Scriptorium, 1998), 221; Kejř, *Výbor*, 272-274. Cf. von Schulte, *Geschichte*, II., 431.
126. Kejř, *Summae*, 94-95; Kejř, "Díla pražských mistrů," 122-123; Zelený, *The Quaestiunculae*, 7-8.
127. Kejř, *Summae*, 97-100, for an overview of manuscripts preserved in the Czech Republic, see pp. 98-99; Josef Tráška, *Literární činnost předhusitské university* [Literary activity of the pre-Hussite university], *Shírka pramenů a příruček k dějinám Univerzity Karlovy*, vol. 5 (Praha: Univerzita Karlova, 1967), 120; Kejř, *Výbor*, 274-276; Władysław Seńko and Adam Ludwik Szafranski, ed., *Mateusza z Krakowa Opuscula theologica dotyczące spowiedzi i komunii* [The Opuscula theologica of Matthew of Cracow on confession and the Sacrament of the Altar], (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1974), 235-292, for an overview of manuscripts preserved in Europe see pp. 238-247, for edition s. 248-292. – On Matthew of Cracow J. TRÁŠKA, *Literární činnost*, 117-120; Jadwiga Krzyżaniakowa, "Mateusz z Krakowa. Działalność w Pradze w latach 1355-1394" ["Matthew of Cracow. Activities in Prague in the years 1355-1394"], *Roczniki Historyczne* 29 (1963): 9-15, on work in Prague, see pp. 29-50; Seńko and Szafranski, *Mateusza z Krakowa Opuscula theologica*, 9-232, on the life and work of Matthew of Cracow, see pp. 15-45, on literary activities, see pp. 46-56, 68-137, on Matthew's concept of confession and the Sacrament of the Altar see pp. 149-201; Jadwiga Krzyżaniakowa, "Profesorowie krakowscy na uniwersytecie w Pradze – ich mistrzowie i koledzy" ["Cracow professors at the university in Prague – their masters and colleagues"], in *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej* (Kraków: Wydawnictwo i drukarnia Secesja, 1995), 508-509.
128. For his personality, see Tráška, *Literární činnost*, 93-94, no. 6; Otakar Odložilík, *M. Štěpán z Kolína* [M. Štěpán of Kolín], *Husitský archiv*, vol. 1 (Praha: Společnost Husova musea, 1924), 3-23. On theological views, see *ibidem*, 24-45.
129. On the content of the penitential, see Odložilík, *M. Štěpán z Kolína*, 10-16. – On manuscript preservation in the Czech

- Republic, see Kejř, *Summae*, 107; Kejř, *Výbor*, 277.
130. Odložilík, M. *Štěpán z Kolína*, p. 16 and p. 49, footnote no. 38.
131. Kejř, *Summae*, 107.
132. Miroslav Boháček, “Le opere delle scuole medievali di diritto nel manoscritti della Biblioteca del Capitolo di Olomouc,” *Studia Gratiana* 8 (1962): 401; Miroslav Boháček, *Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké* [The Literature of the Medieval Law Schools in the Manuscripts of the Olomouc Chapter Library], *Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd*, vol. 70, fasc. 7 (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960), 72; Kejř, *Summae*, 114–115; Kejř, *Výbor*, 278.
133. Kejř, *Summae*, 116–117; Kejř, *Výbor*, 278–279.
134. Kejř, “Casus conscientiae” 201–243; Kejř, *Výbor*, 75–114 (reprint), 276–277; Kejř, *Summae*, 104.
135. Cf. Kejř, *Summae*, 132–138.
136. Jiří Kejř, “Prameny a literatura kanonického práva ve středověkých soupisech knihoven v českých zemích” [“Sources and literature of canon law in medieval lists of libraries in the Czech lands”], *Studie o rukopisech* 24 (1985): 58–64.

Bibliography

- Baron, A., and H. Pietras, eds. *Dokumenty Soborów Powozecznych. Tékst grecki, łaciński, polski*, vol. II. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004.
- Bartoňková, D., and R. Večerka, eds. *Magnae Moraviae fontes historici*, vol. IV. *Leges, textus historici*. Praha: Koniasch Latin Press, 2013.
- Boháček, M. “Le opere delle scuole medievali di diritto nel manoscritti della Biblioteca del Capitolo di Olomouc.” *Studia Gratiana* 8 (1962): 307–421.
- Boháček, M. *Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké* [The Literature of the Medieval Law Schools in the Manuscripts of the Olomouc Chapter Library], *Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd*, vol. 70, fasc. 7. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.
- Brinktrine, J. “Hermann von Prag, ein vergessener Kanonist und Theolog des 14. Jahrhunderts,” *Studi a testi* 37 (1924): 357–374.
- Dokoupil, V. *Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě / Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monasterii Ordinis s. Benedicti Rajhradensis*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966.
- Dudík, B. *Statuten des ersten Prager Provincial-Concils vom 11. und 12. November 1349. Im Anhang: Tractatus De tribus punctis essentialibus christianae religionis von Thomas de Hibernia aus dem J. 1316. Nach Handschriften und mit Unterstützung des Mähr. Landesauschusses*. Brünn: In Commission der Buchhandlung C. Winiker, 1872.
- Ebersonová, A., ed. *Roudnická statuta. Zvyklosti augustiniánské kanonie v Roudnici nad Labem (komentovaná edice a překlad)* [The Roudnice Statutes. Customs of the Augustinian canonry in Roudnice nad Labem (commented edition and translation)]. Dolní Břežany: Skriptorium, 2021.
- Friedberg, Ae., ed. *Corpus iuris canonici*, vol. I.–II. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1959.
- Gatz, E., ed. *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448. Ein biographisches Lexikon*. Berlin: Duncker & Humblot, 2001.
- Goering, J. “The Internal Forum and the Literature of Penance and Confession.” In *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, edited by Wilfried Hartmann and Kenneth Pennington, 378–428. Washington: The Catholic University of America, 2008.
- Göller, E. *Die päpstliche Pönitentiarie von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V.*, vol. I. *Die päpstliche Pönitentiarie bis Eugen IV.*, 1. *Darstellung*. Rom: Loescher & Co. [W. Regenberg], 1907.
- Hecht, F., ed. *Beiträge zur Geschichte Böhmens, I. Quellensammlung, 1. Das Homiliar des Bischofs von Prag saec. XII*. Prag: In commission bei H. Mercy, 1863.
- Hlaváček, I. and Z. Hledíková, eds. *Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz archidiaconum Pragensem factae*. Praha: Academia, 1973.
- Hledíková, Z. “Česká vizitační interrogatoria do počátku 15. století” [Czech visitation interrogatoria until the beginning of the 15th century]. *Československý časopis historický* 16 (1968): 71–98.
- Hledíková, Z. *Počátky avignonského papežství a české země*. Praha: Karolinum, 2013.
- Hlinka, V. “Olomoucký biskup Robert” [Robert, Bishop of Olomouc]. In *Cisterciáci na Moravě. Sborník k 800. výročí příchodu cisterciáků na Moravu a počátek Velehradu*, edited by Miloslav Pojsl, 79–92. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006.
- Hrdina, J. “Papežské odpustkové listiny pro duchovenské instituce pražské a olomoucké diecéze (1197–1342)” [Papal indulgence letters for religious institutions of the dioceses of Prague and Olomouc (1197–1342)]. In *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, edited by Ivan Hlaváček and Jan Hrdina, 205–220. Praha: Scriptorium, 1998.
- Hrdina, J. *Relikvie, odpustky, poutní odznaky. Čtyři kapitoly z náboženského života lucemburské Prahy* [Relics, indulgences, pilgrim

- badges. Four chapters from the religious life of Luxembourg-era Prague]. Praha-Dolní Břežany: Národní památkový ústav and Scriptorium, 2017.
- Kadlec, J. "Literární činnost biskupa Roberta Olomouckého" [Literary activity of Bishop Robert of Olomouc]. *Studie o rukopisech* 14 (1975): 69-82.
- Kadlec, J. "Literární činnost roudnických augustiniánských kanovníků" [Literary activity of the Roudnice Augustinian Canons]. In *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, edited by Ivan Hlaváček and Jan Hrdina, 221-225. Praha: Scriptorium, 1998.
- Kejř, J. "Teaching on Repentance and Confession in the Bohemian Reformation." In *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, vol. V, 89-116. Prague: Academy of Sciences of the Czech Republic, Main Library, 2004.
- Kejř, J. "Causa conscientiae del manoscritto XII F 6 della Biblioteca dell'Università di Praga." *Studia Gratiana* 9 (1966): 201-243.
- Kejř, J. "Prameny a literatura kanonického práva ve středověkých soupisech knihoven v českých zemích" [Sources and literature of canon law in medieval lists of libraries in the Czech lands]. *Studie o rukopisech* 24 (1985): 7-69.
- Kejř, J. *Summae confessorum a jiná díla pro foro interno v rukopisech českých a moravských knihoven* [Summae confessorum and other works pro foro interno in the manuscripts of Bohemian and Moravian libraries]. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, 2003.
- Kejř, J. *Výbor rozprav a studií z kodikologie a právních dějin* [A Collection of Essays and Studies on Codicology and Legal History]. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, 2012.
- Kejř, J. *Z počátků české reformace* [From the Beginnings of the Czech Reformation]. Brno: L. Marek, 2006.
- Krafl, P. "Arnoštova provinciální statuta z roku 1349 – významná česká právní památka" ["Arnošt's provincial statutes of 1349 – an important Czech legal relic"]. In *Arnošt z Pardubic (1297-1364). Osobnost – okruh – dědictví. Postać – środowisko – dziedzictwo*, edited by Lenka Bobková, Ryszard Gladkiewicz and Petr Vorel, 59-64. Wrocław, Praha and Pardubice: Uniwersytet Wrocławski, Univerzita Karlova and Univerzita Pardubice, 2005.
- Krafl, P. "Czech Codifications in the High Middle Ages." In *Honos alit artes. Studi per il settantesimo compleanno di Mario Asheri. Il cammino delle idee dal medioevo all'antico regime. Diritto e cultura nell'esperienza europea*, eds. Paola Maffei and Gian Maria Varanini, Reti Medievali E-Book 19/III, 239-241. Firenze: Firenze University Press, 2014.
- Krafl, P. "Legátské a provinciální zákonodárství pro olomouckou diecézi od poloviny 13. století" [Legate and provincial legislation for the Olomouc diocese from the mid-13th century]. *Sborník archivních prací* 53 (2003): 551-581.
- Krafl, P. "Privilegium Arnošta z Pardubic z roku 1357 pro klášter Panny Marie v Klodzku" [The privilegium of Arnošt of Pardubice from 1357 for the Convent of Our Lady in Klodzko]. *Revue církevního práva* 3, no. 68 (2017): 29-35.
- Krafl, P. "Středověké diecézní synody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku" [Medieval diocesan synods in Bohemia, Moravia, and Silesia]. *Časopis Národního muzea, řada historická* 169, no. 1-2 (2000): 1-20.
- Krafl, P. "Vizitační interrogatorium z olomouckého kodexu M II 130. Edice pramene" [Visitation interrogatorium from Olomouc Codex M II 130. Source edition]. In *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové*, 497-505. Brno: Matice moravská, 2006.
- Krafl, P. "Würzburg legatine statutes of 1287 and the Kingdom of Bohemia." *Temas Medievales* 29, no. 2 (2021): 1-26.
- Krafl, P. "Zpověď v budínských legátských statutech z roku 1279" [Confession in the Buda legate statutes of 1279]. *Theologická revue* 90, no. 3 (2019): 386-390.
- Krafl, P., and L. Blechová, eds. *Diplomatarium monasterii Glacensis canonicorum regularium sancti Augustini ab anno 1350 usque ad annum 1381. Canonici regulares sancti Augustini*, vol. 2. Brno: Středoevropské centrum slovanských studií, 2018.
- Krafl, P. *Dějiny církevního práva v českých zemích ve středověku* [History of Ecclesiastical Law in the Czech Lands in the Middle Ages]. Ius canonicum medii aevi, vol. 3. Olomouc: Středoevropské centrum slovanských studií, 2022.
- Krafl, P. *Dvě studie k synodálnímu zákonodárství (Würzburg 1287, Kalisz 1420)* [Two studies on synodal legislation (Würzburg 1287, Kalisz 1420)]. Ius canonicum medii aevi, vol. 2. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2021.
- Krafl, P. *Ecclesia in Glac frequencius a Christi fidelibus visitetur. Kapitoly z dějin klodzské kanonie v době předhusitské* [Ecclesia in Glac frequencius a Christi fidelibus visitetur. Chapters from the history of the Klodzko canonry during the pre-Hussite era]. Brno: Masarykova univerzita, 2015.
- Krafl, P. *Quam ecclesiam in honore sancte Marie Virginis intulitari volumus. Study on the Klodzko Monastery of Canons Regular of St. Augustine in the Pre-Hussite Period*. Canonici regulares sancti Augustini, vol. 1. Brno: Středoevropské centrum slovanských studií, 2018.
- Krafl, P. *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku / Medieval Synods and Statutes of the Diocese of Olomouc*, 2nd edition. Opera Instituti historici Pragrae, Series B Editiones, vol. 10. Praha/Prague: Historický ústav/Institute of history, 2014.
- Krzyżaniakowa, J. "Mateusz z Krakowa. Działalność w Pradze w latach 1355-1394" [Matthew of Cracow. Activities in Prague in the years 1355-1394]. *Roczniki Historyczne* 29 (1963): 9-57.
- Krzyżaniakowa, J. "Profesorowie krakowscy na uniwersytecie w Pradze – ich mistrzowie i koledzy" [Cracow professors at the university in Prague – their masters and colleagues]. In *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ostarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, 505-527. Kraków:

- Wydawnictwo i drukarnia Secesja, 1995.
- Landau, P. "Gratian and the Decretum Gratiani." In *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140-1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, eds. Wilfried Hartmann and Kenneth Pennington, 22-54. Washington: The Catholic University of America, 2008.
- Michaud-Quantin, P. *Sommes de casuistique et manuels de confession au moyen âge (XII-XVI siècles)*, Analecta Mediaevalia Namurcensia, vol. 13. Louvain, Lille and Montreal: Edit. Nauwelaerts, Librairie Giard and Librairie Dominicaine, 1962.
- Migne, J.P. *Patrologiae cursus completus*, CXL. Petit-Montrouge, 1853.
- Muzzarelli, M.G., *Penitenze nel Medioevo. Uomini e modelli a confronto*, Il mondo medievale. Sezione di storia delle istituzioni della spiritualità e delle idee, vol. 22. Bologna: Pàtron Editore, 1994.
- Oakley, Th.P. "The Penitentials as Sources for Mediaeval History." *Speculum* 15, no. 2 (1940): 210-223.
- Odložilík, O. M. *Štěpán z Kolína* [M Štěpán of Kolín], Husitský archiv, vol. 1. Praha: Společnost Husova musea, 1924.
- Ott, E. *Die Tabula iuris der Klosterbibliothek zu Raygern. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des canonischen Rechtes im 13. Jahrhundert*, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe, vol. 117, fasc. 4. Wien: In Commission bei F. Tempsky, 1888.
- Paulus, N. *Geschichte des Ablasses in Mittelalter vom Ursprunge bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, vol. III. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1923.
- Paulus, N. *Indulgences as a Social Factor in the Middle Ages*. Honolulu: University Press of the Pacific, 2001.
- Petr, S. "Právní rukopisy ve farní knihovně sv. Jakuba v Brně" ["Legal manuscripts in the St James's Library in Brno"]. In *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, ed. Pavel Krafl, 424-432. Opera Institutu Historici Praegae, series C Miscellanea, vol. 19. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008.
- Petr, S. *Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně* [Catalogue of manuscripts of the library at the parish church of St. James in Brno]. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, 2007.
- Polc, J.V. and Z. Hledíková, eds. *Pražské synody a koncily předhusitské doby* [Prague Synods and Councils of the Pre-Hussite Era]. Praha: Karolinum, 2002.
- Risberg, S. ed. *Auctoritate Papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410-1526*, introduction by K. Salonen. Stockholm: National Archives of Sweden, 2008.
- Sawicki, J. *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne* [Concilia Poloniae. Sources and critical studies], vol. X. Wrocław, Warszawa and Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963.
- Schannat, J.F., and J. Hartzheim, edd. *Concilia Germaniae*, III.-IV. Coloniae Augustae Agrippinensium 1760-1761.
- Schmugge, L., P. Hersperger, and B. Wiggenhauser. *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiare aus der Zeit Pius' II. (1458-1464)*. Tübingen: Niemeyer, 1996.
- Seńko, W., and A.L. Szafranski, eds. *Mateusza z Krakowa Opuscula theologica dotyczące spowiedzi i komunii* [The Opuscula theologica of Matthew of Cracow on confession and the Sacrament of the Altar]. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1974.
- Svoboda, J. "Štěpán z Roudnice a jeho Quaestiunculae" [Štěpán of Roudnice and his Quaestiunculae]. In *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, ed. Pavel Krafl, 379-384. Opera Institutu historici Praegae, series C Miscellanea, vol. 19. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008.
- Svoboda, J. *Stefano di Roudnice. Studio storico-giuridico delle Quaestiunculae*, PUL - Theses ad Doctoratum in Iure Canonico. Roma: Pontificia Università Lateranense, 2000.
- Tadra, F. „Cancellaria Arnesti. Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubic nach einer Handschrift der k. k. Universitäts-Bibliothek zu Prag.“ *Archiv für österreichische Geschichte* 61 (1880): 267-597.
- Tříška, J. *Literární činnost předhusitské university* [Literary activity of the pre-Hussite university], Sbíрка pramenů a příruček k dějinám Univerzity Karlovy, vol. 5. Praha: Univerzita Karlova, 1967.
- Trusen, W. "Forum internum und gelehrtes Recht im Spätmittelalter. Summae confessorum und Traktate als Wegbereiter der Rezeption." *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 88, *Kanonistische Abteilung* 57 (1971): 83-126.
- Vašica, J. "Církevněslavonský penitenciál českého původu" [Old Church Slavonic penitential of Czech origin]. *Slavia* 29 (1960): 31-48.
- Vašica, J. *Literární památky epochy velkomoravské 863-885* [Literary relics of the Great Moravian epoch 863-885]. Praha: Vyšehrad, 2014.
- von Schulte, J.F., *Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart*, I.-II. Stuttgart: Ferdinand Enke, 1875-1877.
- Zelený, R., and J. Kadlec. "Učitelé právnické fakulty a právnické univerzity pražské v době předhusitské (1349-1419)" [Teachers of the Faculty of Law and the University of Law in Prague in the Pre-Hussite era (1349-1419)], *Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 18 (1978) 61-106.
- Zelený, R., ed. *The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice*, reprint from Apollinaris 1965. Roma 1966.
- Смирнов, С.И., *Материалы для истории древне-русской покаянной дисциплины (Тексты и замѣтки)* [Materials on the history of Old Russian penitential doctrine (texts and notes)]. Москва 1912.

QUANTITÄT DES INPUTS – EINE AUSSCHLAGGEBENDE VORAUSSETZUNG IM SPRACHERWERB?

Elena GINGHINĂ

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
E-mail: elena_ginghina@yahoo.com

QUANTITY OF INPUT – A DECISIVE PREMISE FOR LANGUAGE ACQUISITION?

Abstract: Access to language is a crucial factor in language acquisition, as the learner requires the necessary input to learn a new language. However, there is a question about whether the quantity of exposure to the target language is the key factor for a successful language acquisition. This study examines 80 students, with 10 students from each year from 5th to 12th grade, at a German high school in Romania. The students start learning the German language in kindergarten, meaning that they have their first contact with the language at the age of three, which could correspond to a gradual first language acquisition. They continue their language learning intensively in school, being exposed to at least five hours of German language every day. However, even after twelve years, their level of language proficiency does not reach the expected level of a near-native speaker. They conspicuously search for words and use an unusual sentence structure when they need to engage in free conversation. This study aims to answer the question of why, even after so many years of daily exposure to the German language, the students are not able to approach a near-native level, when according to the Goethe Institute, only 600 class hours of 60 minutes each would be necessary to reach the C1 level.

Keywords: L1 (first language), input, interview, L2-learner, native language, second language.

Citation suggestion: Ginghină, Elena. “Quantität des Inputs – eine ausschlaggebende Voraussetzung im Spracherwerb?”. *Transilvania*, no. 4 (2023): 88-96.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.04.10>.

1. Einleitung

Die Rolle des Inputs im Spracherwerb ist für die Entwicklung der Sprachkenntnisse ausschlaggebend. Man stellt sich aber die Frage, unter welchen Bedingungen es möglich sei, dass der Zweitspracherwerb ein Muttersprachenniveau erreicht. Die Möglichkeit der L2-Lerner, eine muttersprachliche Kompetenz zu erwerben, ist in der Forschung für den Zweitspracherwerb sehr umstritten. Obwohl manche Forscher behaupten, dass jedwelcher Lerner ein Muttersprachenniveau in der Zweitsprache unabhängig vom Erwerbbeginn erreichen kann, bestehen andere darauf, dass die Leistung der muttersprachlichen Kenntnisse in einer Zweitsprache unmöglich sei. Sprachwissenschaftler wie Abrahamsson und Hyltenstam, Selinker und Blehly setzen voraus, dass

das Alter des Erwerbsbeginn einen wichtigen Faktor in dem Erreichen der ultimativen Leistung darstellt. Allerdings spielt das Alter keine wichtige Rolle im Spracherwerb, wenn der nötige Input fehlt. Die Studien, die sich mit der ultimativen Leistung bei L2-Lernern beschäftigen, untersuchten nur Probanden, die sich im Zielland für eine längere Zeitspanne aufhielten. Diese Tatsache schließt die Möglichkeit aus, dass die L2-Lerner, die nicht im permanenten Kontakt mit der Sprache sind, sich einem Muttersprachenniveau nähern können, auch wenn sie sehr früh mit dem Spracherwerb begonnen haben.

Die vorliegende Arbeit beschäftigt sich mit Schülern der deutschen Abteilung in Rumänien, die mit dem Spracherwerb im Kindergarten begonnen haben, und die ungefähr vier Stunden täglich mit der deutschen Sprache konfrontiert werden.

Im ersten Teil der Arbeit wird die Situation der deutschen Sprache im deutschen Schulsystem in Rumänien beschrieben. Die deutsche Minderheit in Rumänien gründete deutsche Schulen im 14. Jahrhundert, doch nach der massiven Auswanderung der Deutschstämmigen wurden die deutschen Schüler und Lehrer durch deutschsprachige Schüler und Lehrer rumänischer Nationalität ersetzt, was selbstverständlich die Qualität der deutschen Sprache beeinflusste.

Der zweite Teil der Arbeit ist von dem empirischen Teil geprägt, in welchem 80 Schüler aus dem Samuel-von-Brukenthal-Gymnasium in der Altersgruppe zwischen 11 und 18 Jahren interviewt wurden. Die Studie erstreckte sich über zwei Jahre zwischen 2014 und 2015. Mithilfe des Interviews will man untersuchen, wie die Schüler nach so vielen Jahren mit deutscher Unterrichtssprache in der mündlichen Kommunikation zurechtkommen und ob sie sich einem Muttersprachenniveau nähern.

Die sprachliche Leistung dieser Schüler sollte mit dem Sprachniveau der Muttersprachler übereinstimmen, weil der Lernstoff für die deutsche Minderheit gedacht wurde, der sich nach den Lerninhalten aus Deutschland orientierte. Allerdings sieht die heutige Realität ganz unterschiedlich von den erwarteten Ergebnissen aus. Ihr Sprachniveau kann auch nicht mit dem Fremdsprachenniveau verglichen werden, da sie in dem Fachunterricht meistens nur Deutsch hören. Die Eigenschaften ihres Sprachniveaus ähneln mit denen aus dem Zweitspracherwerb oder sogar mit denen aus dem sukzessiven oder unbalancierten Erstspracherwerb und deswegen ist es wichtig zu untersuchen, ob die Quantität einen wichtigen Faktor im Spracherwerb darstellt.

2. Die Situation der deutschen Sprache im deutschen Schulsystem in Rumänien

Seit 1992 konnte man einen großen Wandel in der Ausrichtung des muttersprachlichen Deutschunterrichts an den deutschsprachigen Schulen Rumäniens spüren. Sorin Gădeanu hat 1997 über die Situation der Studenten an der Germanistik im Bezug auf ihre berufliche Zukunft als DaM- oder DaF-Lehrer geschrieben. Er bemerkt, dass mit der Zeit, vor allem nach dem Zweiten Weltkrieg, die Existenz der deutschen Minderheit von den Folgen des Krieges beeinflusst wurde, in dem Sinne, dass die deutschen Familien aus Rumänien kaum einen Zugang zu den sprachlichen Fortschritten in Deutschland hatten, und sich an einem Deutschland orientierten, das sie kannten. Nach dem Niedergang des kommunistischen Regimes haben sich die Kommunikationswege mit Deutschland wieder geöffnet, aber die Unterschiede zwischen den beiden waren zu groß, um mit den Fortschritten zurechtkommen. Außerdem sind so viele deutsche Familien ausgewandert, dass es für die übrig gebliebenen Deutschen überfordernd war, sich wieder an die deutsche Lebensweise anzupassen. Allerdings

blieb das deutsche Schulsystem in Rumänien auch unter diesen Umständen noch erhalten.¹

Liana Iunesch setzt sich mit der Problematik der Sprachkompetenz der Schüler mit deutschem Muttersprachenunterricht auseinander und versucht das Sprachniveau der Schüler in eine Sprachkategorie einzugliedern. Von Muttersprache kann nicht die Rede sein, da die Schüler viele Schwierigkeiten empfinden, wenn sie sich ausdrücken müssen.² Allerdings wird die Bezeichnung „Deutsch als Fremdsprache“ auch abgelehnt, da die Schüler mit dem Spracherwerb im Kindergarten begonnen haben und intensiv mit der Sprache konfrontiert wurden, was es eher einem Zweitspracherwerb entspricht. Doch Iunesch unterstreicht die Tatsache, dass der Zweitspracherwerb auch nicht auf die Schüler in Rumänien zutrifft, weil sie nicht im Zielland wohnen, wie es der Fall bei den Türken aus Deutschland ist. Sie erwähnt die Bezeichnung „Bilingualer Sachfachunterricht“ als die treffendste Bezeichnung, aber auch diese spiegelt nicht die eigentliche Situation der Schüler mit deutscher Unterrichtssprache wider, da der Fachunterricht nicht bilingual, sondern nur auf Deutsch erfolgt. Anhand der Definition zum Fremdspracherwerb von Henrici, deutet Iunesch daraufhin, dass der Erwerbprozess bei den rumänischen Schülern von den Eigenschaften des Fremdspracherwerbs geprägt ist.³ Die Schüler kommen erst im Kindergarten in Kontakt mit der deutschen Sprache, nachdem sie ihre Erstsprache erworben haben, und verarbeiten den Input in deutscher Sprache kognitiv, um fremdsprachliche Situationen in rezeptiver und produktiver Weise zu bewältigen.⁴

Um das gesamte Bild des deutschen Schulsystems in Rumänien zu bekommen, bezieht sich Iunesch auf den historischen Hintergrund und untersucht die Entwicklung der deutschen Schule vor der Wende 1989. Mit der Ansiedlung der Siebenbürgen Sachsen im 12. Jahrhundert kam auch der Bedarf an Erziehung, daher gründeten sie ein Bildungssystem mit deutscher Unterrichtssprache. Auch zur Zeit des Kommunismus wurden den Rumäniendeutschen die Rechte zugestanden, sodass ihr Schulwesen sich weiterhin vervollkommen konnte. Außerdem war die Ausgrenzung anderer Nationalitäten vom Unterricht in deutscher Sprache auch erhalten geblieben, was das Muttersprachenniveau sicherte. Nach der Wende 1989 fand die massive Auswanderung der Siebenbürger Sachsen statt und die deutschstämmigen Schüler wurden durch deutschsprachige Rumänen ersetzt, deren Eltern die Gelegenheit ergriffen haben, dass ihre Kinder die deutsche Sprache auf einem Muttersprachenniveau erwerben können. Allerdings macht Iunesch weiterhin deutlich, dass der Erhalt der Schulen mit deutschem Unterricht nur durch das zunehmende Interesse der rumänischen Familien an der Schulbildung in deutscher Sprache möglich war. Als Argument dafür zitiert sie

Gerold Hermann, der die Situation der deutschen Schule heutzutage im Rahmen des Siebenbürgischen Lehrertages 1992 folgendermaßen beschreibt:

„Was wir heute noch „deutsche“ Schule oder Schulabteilung nennen, ist nicht mehr als Unterrichtseinheit der deutschen Minderheit zu verstehen. Es ist in der Regel eine Schule (Abteilung) mit deutscher Unterrichtssprache, die mehrheitlich von rumänischen Schülern besucht wird, an der die rumänischen Lehrer in der Mehrheit sind. Entsprechendes gilt für die Kindergärten. Trotzdem hat die deutsche Minderheit sonderes Interesse an der Erhaltung dieser Schulen und Kindergärten. Ohne die rumänischen Schüler und Lehrer wäre es gar nicht möglich, den Unterricht in deutscher Sprache aufrechtzuerhalten. Solange diese Schulen bestehen, sind die auch für die deutschen Kinder da, zu dem führt der deutschsprachige Unterricht rumänischer Jugendlicher dazu, dass diese der deutschen Minderheit gegenüber meist ein positives, nicht von Vorurteilen geprägtes Verhalten entwickeln.“⁵

Im Zusammenhang mit der Beschreibung des Schulwesens fügt Iunesch hinzu, dass die Erhaltung der „deutschen“ Schulen eine Öffnung Rumäniens im Hinblick auf ein vereintes Europa darstellen könnte. Nach dem Beitritt Rumäniens zur EU haben viele deutsche Unternehmen Filialen in Rumänien eröffnet, daher stellt das deutsche Bildungssystem in Rumänien ein gutes Angebot für die deutschen Familien dar, die aus beruflichen Gründen nach Rumänien umziehen müssen.

Nach der Wende 1989 ist das Sprachniveau der Schüler der deutschen Abteilung immer schlechter geworden. Nach einer Umfrage, woran die schwache Qualität an den Sprachkenntnissen der Schüler liege, hat man immer eine monokausale Erklärung gegeben, und zwar die ethnische Zusammensetzung. Allerdings stellt man sich die Frage, warum das Sprachniveau der Schüler von Generation zu Generation nachlässt, wenn die ethnische Zusammensetzung nach der Wende die gleiche ist, d. h., dass mehr als 90 Prozent zur rumänischen Ethnie gehören.

Um diese monokausale Erklärung zu bekämpfen, bezieht sich Iunesch wieder auf den historischen Hintergrund und entdeckt, dass die ethnische Zusammensetzung beginnend mit dem 19. Jahrhundert nicht mehr homogen in den deutschen Schulen war. Sie findet in den Schulberichten des Direktors Johann Göbbel, dass in Hermannstadt zwischen 1851 und 1953 ein Viertel der eingeschriebenen Schüler rumänischer Nationalität war. Auch König erwähnt, dass die deutschen Gymnasien auch von nichtdeutschen Schülern besucht wurden, die rumänischen Schüler stellten zum Beispiel 1850 in Mühlbach ein Drittel der Schüler dar. Allerdings wurde der Zugang der rumänischen Schüler zur Bildung in deutscher Sprache in der kommunistischen Zeit erschwert, aber auch unter diesen Umständen waren ungefähr 30 Prozent bis 40

Prozent der Schüler rumänischer Volkszugehörigkeit.⁶ Nach der Wende gab es einen Umsturz der Prozentsätze, sodass die Mehrheit aus rumänisch-stämmigen Schülern bestand, wobei die Nachfrage der rumänischen Eltern nach deutschsprachigem Unterricht immer mehr stieg. Anhand dieser Daten ist die monokausale Erklärung für die schwachen Sprachkenntnisse der Schüler nicht mehr plausibel, da die rumänischen Schüler vor der Wende mit der deutschen Sprache auch nur in der Schule konfrontiert wurden. Unter diesen Umständen gilt die ethnische Zusammensetzung als keine mögliche Erklärung für die Verschlechterung der Sprachkenntnisse bei den Schülern nach der Wende.

In ihrer Studie setzt sich Iunesch mit der Sprachkompetenz der Schulanfänger auseinander, sodass sie die Gründe erforscht, die zu den mangelnden Sprachkenntnissen der Schüler führen.

„In acht der fünfundzwanzig Schulanfängerklassen der letzten vier Jahre, mit einer Schüleranzahl zwischen achtzehn und fünfunddreißig Schülern, sprachen der Beurteilung der Lehrerinnen entsprechend nur wenige oder keine Kinder gut Deutsch und es verstanden einige den Unterricht. In den restlichen Klassen sprachen einige einzelne Wörter und einfache Sätze, verstanden jedoch viele den Hergang des Unterrichts.“⁷

Daraus kann man erkennen, dass die Schüler sich kaum auf Deutsch ausdrücken können, was bedeutet, dass Deutsch für die Schulanfänger eine Fremdsprache ist. Laut Daten der Studie von Iunesch können viele von ihnen global verstehen, was die Lehrerin ihnen mitteilt, aber die Sprachproduktion ist kaum entwickelt. Allerdings vergleicht Iunesch die Stundenanzahl, die am Goethe-Institut für das Erreichen der Niveaustufe C1 ausreichen würden, mit der Stundenanzahl der Schüler an einer deutschen Schule, und stellt fest, dass die Schüler mit drei Stunden Sprachkontakt pro Tag schon im zweiten Schuljahr die Niveaustufe C2 erreichen müssten. Nach 1062 Stunden intensiven Sprachkontakt können die Schüler, die am Ende der zweiten Klasse sind, kaum einen richtigen Satz bilden. Iunesch erhebt die Tatsache hervor, dass die Vorgaben des Goethe-Institutes international erprobt sind, und zwar nach 1000 bis 1200 Stunden sollten die Lerner die Niveaustufe C2 erreichen, allerdings können die Zwölftklässler nach acht Jahren mit deutscher Unterrichtssprache mit ungefähr vier Stunden Sprachkontakt pro Tag, d.h., nach 5760 Stunden Sprachkontakt, abgesehen von den Nachhilfestunden, kaum die Niveaustufe C1 aufweisen. Wenn die Auswanderung der muttersprachlichen Schüler und die Beschränkung des Sprachkontaktes auf die Unterrichtszeit als Gründe für die schwache Qualität der Sprachkenntnisse der Schüler ausgeschlossen wurden, bleibt nur eine einzige Variante übrig: die Qualität beziehungsweise die Gestaltung des Sprachunterrichts.

Das deutsche Schulsystem erwartet ein muttersprachliches Niveau, obwohl mehr als 90 Prozent der Schüler rumänischer Nationalität sind. Daher erfolgt der Deutsch- beziehungsweise der Fachunterricht auf einer muttersprachlichen Ebene, weil die Sprachkenntnisse theoretisch vorhanden sind. Unter diesen Umständen werden in keiner Stunde die Sprachkenntnisse gefördert, sodass der Schüler seine sprachlichen Lücken nie schließen kann. In der Grundschule greift das Lehrpersonal nach der rumänischen Sprache, sodass sie sich bei den Kindern verständlich machen können, was Iunesch für falsch empfindet, weil sich die Schüler dessen bewusst werden, dass sie jederzeit auf Rumänisch kommunizieren können, und strengen sich nicht mehr an, auf Deutsch zu denken. Eine Sprache zu erwerben ist nicht leicht, deswegen werden die Schüler immer davon profitieren, ihre Muttersprache zu verwenden, wenn sie etwas schnell äußern wollen, weil die Grundschullehrerinnen ihnen das erlauben. In dem Moment, wo der Input bilingual ermittelt wird, verliert der Gebrauch der deutschen Sprache in der Einstellung der Schüler immer mehr an Bedeutung, sodass sie sich nicht mehr motiviert fühlen, die Sprache zu erwerben. Außerdem zeigt Iunesch in ihrer Studie, dass die Lehrerinnen ins Rumänische übersetzen, sodass die Schüler schneller den Inhalt verstehen. Es ist ihnen wichtiger, dass sie die theoretischen Lernziele erreichen, wobei sie den eigentlichen Spracherwerb vernachlässigen. Außerdem entdeckt Iunesch, dass die befragten Lehrerinnen keinen Unterschied zwischen den rezeptiven und produktiven Fertigkeiten machen, da das Testverständnis durch Nacherzählung überprüft wurde, was zwei verschiedene Fertigkeiten anspricht. Die Schüler werden zur Sprachproduktion gezwungen, obwohl sie nicht genug Input bekommen haben, deswegen werden sie nach dem Satzbau ihrer Erstsprache greifen, um den deutschen Satz zu äußern. Diese Tendenz führt zur Verfestigung von fehlerhaften sprachlichen Strukturen, die schwer zu verbessern sind. Laut Belyhl geht Verstehen vor Produzieren, weil die Lerner eine Schonzeit brauchen, in der es keinen Äußerungszwang gibt.⁸ Diese Idee wird von Diehl unterstützt: „Schulischer Unterricht (kann) Fossilisierungen [...] geradezu verursachen, und zwar dann, wenn sich ein Schüler oder eine Schülerin vom Rhythmus der schulischen Grammatikprogression überrollt fühlt.“⁹

Außerdem ist das Lehrpersonal in der Fremdsprachenforschung nicht genug ausgebildet, sodass die Unterrichtenden nicht genau wissen, wie sie den Kindern die deutsche Sprache beibringen sollen, und sie handeln instinktiv, wie sie es bei ihren eigenen Sprachlehrerinnen gesehen haben, d. h., durch Übersetzen.¹⁰ Aber der Fremdspracherwerb bedeutet keine Ersetzung eines sprachlichen Zeichens durch ein anderes sprachliches Zeichen, wie Belyhl feststellt, sondern „die sprachliche Referenz kann nur in einem Kontext sozialer Interaktion verstanden werden.“¹¹ Die Aspekte der

Fremdsprachenforschung werden weiterhin in diesem Artikel gründlicher beschrieben, da man die Mechanismen des Spracherwerbs berücksichtigen muss, um den Erfolg oder Misserfolg des Spracherwerbs zu analysieren.

3. Das Interview als Datenerhebungsmethode – Qualitative Interpretation

Mit dem Verfahren des Transkribierens kann man Daten qualitativer Art aus den Antworten der Schüler erheben. Zuerst haben sich die Schüler mit der Idee auseinandergesetzt, wie sie dazu gekommen sind, eine deutsche Schule zu besuchen. Die Mehrheit der Schüler erwähnten die Eltern und hoben die Tatsache hervor, dass die Eltern davon überzeugt sind, dass die deutsche Sprache ihnen eine bessere Zukunft versichere. Außerdem fügten sie noch hinzu, dass eine deutsche Schule ihnen ein muttersprachliches Niveau beibringen könne, was für ihre Zukunft einen großen Gewinn darstellen könnte. Die Eltern gehen davon aus, dass es selbstverständlich ist, ein deutsches muttersprachliches Niveau zu erreichen, wenn man eine deutsche Schule besucht. Sowohl die Eltern als auch die Schüler verstehen, dass die deutsche Schule einen intensiven Sprachunterricht anbietet, was nicht der Fall ist. Die deutsche Schule setzt voraus, dass die Schüler vor allem ab der 5. Klasse die Sprache schon beherrschen, sodass sie imstande sind, alle Fächer auf Deutsch zu verstehen und zu lernen. Der Deutschunterricht befasst sich jedoch mit dem Übermitteln von Informationen über die Literatur und die Grammatik der Sprache, ohne auf die Methoden des Spracherwerbs einzugehen. Allerdings verlassen sich die Eltern nur auf in der Schule erfolgten Spracherwerb, was aber zu beschränkten Sprachkenntnissen führt. Die ausreichende Quantität des Inputs wird mit dem Spracherfolg gleichgesetzt. Dieser eklatante Unterschied zwischen den Ansprüchen der Eltern und den Ansprüchen der Schule bewirkt, dass die Schüler diese Sprache nicht erfolgreich erwerben können. Einerseits betrachten die Eltern die Schule als ein Mittel für das Erwerben der deutschen Sprache, andererseits geht das deutsche Schulsystem davon aus, dass die Schüler wenigstens ein Fast-Muttersprachenniveau besitzen, doch beide Voraussetzungen stimmen mit der Realität nicht überein.

Im Zusammenhang mit der oben beschriebenen Situation steht auch die Einstellung der Schüler, dass Deutsch für sie eine Fremdsprache und gar keine Muttersprache sei. Bei derselben Frage, warum sie eine deutsche Schule besuchen, haben die Schüler immer wieder erwähnt, dass es wichtig sei, noch eine Fremdsprache außer Englisch auf einem guten Niveau zu beherrschen. Zuerst kann man bemerken, dass sie einen Vergleich mit Englisch gemacht haben, was bedeuten könnte, dass die beiden Sprachen sich in derselben Kategorie der Fremdsprachen befinden und manche hoben auch die Tatsache hervor, dass sie durch

das Besuchen einer deutschen Schule die Möglichkeit haben, eine zweite Fremdsprache auf das Niveau ihrer ersten Fremdsprache, d. h. Englisch, zu bringen. Die Schüler fühlen sich selbstsicherer, wenn es um Englisch geht, weil sie in ihrem Alltag mit der Sprache in Kontakt kommen. Außerdem suchen sie selber Situationen, wo sie Englisch hören können, indem sie sich englischsprachige Filme und Fernsehsendungen ansehen und englischsprachige Musik hören. Dann verknüpfen sie die Sprache mit Sachen, die ihnen Spaß machen. Im Gegensatz zu Englisch wird Deutsch, das fast nur in dem begrenzten Bereich der Schule vorkommt, mit den Dingen verknüpft wird, die verpflichtend sind und demnach nicht unbedingt Spaß machen. Folglich wird Deutsch von den Schülern als Fremdsprache empfunden, obwohl die Schüler ungefähr fünf Stunden pro Tag mit der Sprache konfrontiert werden, doch der Erfolg des Spracherwerbs liegt nicht in der Quantität des Inputs, sondern in der Qualität und in der Verwendung des Inputs im Alltag. Es spielt keine Rolle, wie viel und wie reich der Input ist, wenn er in dem unmittelbaren Alltag des Schülers nicht benutzt wird.

3.1. Das Sprachverhalten der Schüler während des Interviews

Wenn man das Sprachverhalten der Schüler während des Interviews analysiert, so kann man schnell feststellen, dass sie keine deutschen Muttersprachler sind. Sie sind nicht gewohnt, frei über ein alltägliches Thema zu sprechen. Auch wenn die Fragen inhaltlich sehr leicht waren und sich nur auf ihre Umwelt bezogen, hatten sie große Angst, frei zu sprechen, weil sie auf Deutsch sprechen mussten. Manche von den Schülern spürten das Bedürfnis, sich ständig zu rechtfertigen, dass sie Fehler machen, weil sie außerhalb der Schule kaum Deutsch sprechen. Im Gegensatz zu den leichten Fragen stand ihr lückenhafter Wortschatz, der eine mögliche Entspannung verhinderte, weil die Schüler sich sehr stark anstrebten, möglichst korrekte Sätze zu formulieren.

Sie schämten sich, dass ihnen die Wörter nicht einfielen, und zogen eher vor, kurze Antworten zu geben, obwohl sie vielleicht mehr erzählen wollten. Viele von ihnen begannen die Antworten mit „keine Ahnung“ und erst nachdem sie bemerkten, dass es von ihnen mehr erwartet wurde, fingen sie an zu stottern, um die Antwort doch noch fortzusetzen. Als sie aber gesehen hatten, dass ihre Fehler nicht verbessert wurden, trauten sie sich zu, ihre Ideen zu äußern, auch wenn das nur in isolierten Wörtern passierte. Außerdem verwendeten sie viele Signale zum Nachdenken, weil ihnen die Wörter auf Deutsch fehlten. Manche fragten auch nach der Übersetzung verschiedener Wörter. Außerdem wiederholten sie immer die letzten Wörter aus der Frage, um nach jeweiligen Wörtern und Satzstrukturen zu suchen. Es standen ihnen keine festen Strukturen

aus ihrem Alltag zur Verfügung, deswegen suchten sie nach Wörtern und formulierten die Aussagen nach dem rumänischen Satzbau, denn es war das einzige Hilfsmittel, das sie vorhanden hatten. Allerdings versuchten die Schüler mehr Information über sich zu übermitteln, indem sie Substantive oder Verben im Infinitiv auflisteten: Interviewer: „Wie sieht dein Tag aus, nachdem du aus der Schule kommst?“ Befragte: „Essen, schlafen, Hausaufgaben, auf Computer spielen und wieder schlafen.“ Diese Methode wurde von den meisten verwendet, damit sie nicht mehr an Konjugationen und an Deklinationen denken mussten. Freilich wurden sie letztlich durch andere Fragen herausgefordert, in ganzen Sätzen zu antworten, um zu sehen, welche Fehler sie am häufigsten begehen.

Aus ihren Aussagen konnte man feststellen, dass die Deklination der Substantive und der Adjektive zusammen mit den Präpositionen die Aspekte der Grammatik betraf, gegen welche sie am meisten verstoßen hatten. Sie hatten keine Zeit mehr, an die Regeln der Grammatik zu denken, und ließen sich von ihrem sprachlichen Instinkt leiten. Doch die Schüler haben keinen sprachlichen Instinkt in der deutschen Sprache entwickeln können, da sie nicht genug geübt hatten, um eine solche Kompetenz zu erwerben. In ihrer Rede denken sie nicht nur daran, was sie sagen, sondern viel mehr daran, wie sie es sagen, was laut Steven Pinkers Theorie gegen den Sprachinstinkt verstößt.¹²

Jeden Tag bekommen sie Input, aber sie kommen sehr selten dazu, die Sprache zu produzieren, daher können die Schüler ohne ständiges Wiederholen keine Fähigkeiten erlernen. Jedoch greift der sprachliche Instinkt der rumänischen Sprache ein, der die Aussagen der Schüler so stark beeinflusst, dass sie eigentlich rumänische Sätze mit deutschen Wörtern formulieren. Der Ausdruck ist nicht üblich für einen deutschen Muttersprachler, da manche Strukturen wortwörtlich aus dem Rumänischen übersetzt wurden. Außerdem verwendeten sie manchmal rumänische Wörter mit einer deutschen Endung, ohne einzusehen, dass das Wort auf Deutsch gar nicht existierte, wie zum Beispiel: *die Programma* statt *der Lehrplan*, *die Materie* statt *das Fach*. Dadurch kann man feststellen, dass Deutsch keine Muttersprache für diese Schüler ist, aber auch keine Fremdsprache, eher eine Bildungssprache.

Während des Interviews konnte man immer spüren, dass die Schüler mehr sagen wollten, aber aus Mangel an Wortschatz beschränkten sie sich nach vielem Nachdenken bis zuletzt auf Antworten wie „Ich weiß nicht“ oder „Alles gefällt mir“. Allerdings erinnerten sie sich manchmal an ein paar Wörter und setzten ihre Antwort fort, doch nachdem die eingefallenen Wörter ausgesprochen waren, bemerkten sie, dass sie sich in derselben Situation wie früher befanden, in welcher sie nicht mehr wussten, wie sie ihre Ideen auf Deutsch äußern konnten, sodass sie ihren Satz nicht mehr zu

Ende führten. Viele von ihnen benutzten sehr oft das Wort „soviel“ damit sie das Ende ihrer Aussage markierten, da sie ihre Idee nicht zu Ende bringen konnten. Doch bis sie das Wort „soviel“ aussprachen, fielen ihnen noch ein paar Wörter ein, die sie zu dem bestimmten Thema benutzen könnten, und setzten nach diesem „soviel“ die Idee fort. Jedoch dauerte es nicht lange, bis sie den Grund ihres mit Wörtern gefüllten Säckchens erreichten, und wiederholten diese Schlussformel „soviel“.

Ein anderes Phänomen, das in der Rede der Schüler auftaucht, ist das Wiederholen der Wörter. Während sie eine Idee äußerten, fiel es ihnen auf, dass ihre Antwort zu einfach klang, und spürten das Bedürfnis, die Aussage zu vervollständigen, doch ihr Wortschatz verhinderte sie daran und dann wiederholten sie die vorhergesagten Wörter: Interviewer: „Was kannst du über deine Schule sagen?“, Befragte: „Sie ist rein und ich freue mich, dass ich in der 5. Klasse bin und die Schule ist so rein.“ Diese Schülerin drückte zuerst aus, dass die Schule rein sei, doch weiterhin wollte sie ihre Antwort ausführlicher gestalten und setzte fort, dass sie sich freue, in der 5. Klasse zu sein, was gar nicht Thema der Frage war. Diese Fortsetzung hätte einen Sinn gehabt, wenn sie ihre Aussage insofern begründete, dass die Eigenschaften der Schule hervorgehoben wurden. Allerdings merkte die Schülerin, dass eine Begründung folgen musste, und sie wiederholte die Idee mit der Sauberkeit der Schule. Dieser Aspekt zeigt, dass diese Schüler nicht daran gewöhnt sind, ihre Meinungen zu äußern, weil sie nicht oft die Möglichkeit haben, zu Wort zu kommen, daher entwickelt sich eine Sprechangst, die zu sinnlosen oder wiederholten Satzstrukturen führt.

In diesem Zusammenhang macht sich auch die Häufigkeit der Wörter „schön“ und „gut“ bemerkbar. Die Mehrheit der Antworten auf die Frage: „Was würdest du über deine Schule sagen?“ bestand daraus, dass ihre Schule „schön“ sei und dass ihre Lehrer „gut“ seien. Allerdings versuchten viele von ihnen andere Wörter zu finden, da sie auch einsahen, dass diese beiden Wörter eine viel zu allgemeine Bedeutung hatten, und sie strengten sich an, genauere Adjektive zu finden oder sogar Ausdrucksformen, die ihren Gedanken entsprachen. Nach vielen Signalen zum Nachdenken und nach langen Pausen kam das Wort „schön“ als Rettung aus der schweren Situation, da keine Wörter zur Verfügung standen. Manche verwendeten diese Wörter, um Zeit zu gewinnen, noch an andere zu denken, und setzten mit einer neuen Idee fort. Wenn man diese Schüler nach der Erklärung dieser zwei Wörter im Zusammenhang mit dem angesprochenen Thema fragte, dann war es offensichtlich, dass diese zwei Wörter weit entfernt von ihren eigentlichen Einstellungen waren, und dass sie vielleicht nur als Floskeln verwendet wurden, da sie nicht imstande waren ihre Bedeutungen in den bestimmten Kontexten darzulegen.

Im Übrigen bemühten sich die Schüler, ihre Aussagen

zu ergänzen, aber es kamen nur Äußerungen ohne Logik heraus, da sie sich so viel auf die Form ihrer Aussage konzentrierten, dass sie nicht mehr den Inhalt beachteten, und daher konnte man als Ansprechpartner gar nicht verstehen, was der Schüler meinte. Es ist bemerkenswert, dass diese Schüler ihrer sinnlosen Aussagen bewusst waren, und fügten am Ende hinzu „oder so was“, um zu zeigen, dass ihre Äußerungen nicht mit ihren Gedanken übereinstimmten, aber sie hatten keine anderen Wörter und Strukturen gefunden, um den eigentlichen Inhalt ihrer Aussagen zu vermitteln.

Weiterhin nehmen sich die jüngeren Schüler mehr Zeit zum Nachdenken als die älteren Schüler, denen es unangenehm ist, den Ansprechpartner so lange auf eine Antwort warten zu lassen. Doch diese langen Pausen zwischen den einzelnen Wörtern bringen den Ansprechpartner in eine seltsame Lage, da er nicht genau weiß, ob der Schüler die Frage verstanden hat, ob er noch fortsetzen wird oder ob der Interviewer eingreifen soll, um die Frage zu wiederholen oder um eine andere zu stellen. Bis sie einen ganzen Satz formulieren, vergeht viel Zeit, da sie nach jedem ausgesprochenen Wort eine kurze Pause machen, um nach dem nächsten Wort zu suchen. In 20 Sekunden sprach ein deutscher Muttersprachler 58 Wörter aus, während ein rumänischer Schüler zu derselben Frage und auch innerhalb von 20 Sekunden nur 22 Wörter äußerte. In der Transkription wurden nur die Pausen markiert, in welchen sie nach Wörtern suchten, ansonsten musste fast nach jedem ausgesprochenen Wort eine Pause markiert werden, da sie ein sehr schwerfälliges Ausdrücken zeigten.

Die deutsche Aussprache bei den Schülern stellt auch einen wesentlichen Hinweis dar, dass sie keine deutschen Muttersprachler sind und es liegt nicht an ihrem Akzent, sondern an der Flüssigkeit ihres Aussprechens. Viele Schüler sprachen leichte Wörter falsch aus, wobei sie auch selber den Fehler erkannten, und versuchten das Wort richtig zu wiederholen. Zuerst betrachtete ich diesen Fehler als Zeichen der Aufregung und habe nicht so viel Wert daraufgelegt, aber nachdem mehrere Schüler diesen Fehler begangen hatten, setzte ich mich mit der falschen Aussprache genauer auseinander. Die Schüler sind nicht daran gewöhnt, auf Deutsch zu sprechen, deswegen sind ihre Sprechorgane mit den deutschen Wörtern nicht sehr vertraut, und sie stottern, wenn sie leichte deutsche Wörter aussprechen wollen, weil das Aussprechen dieser Laute wahrscheinlich gegen ihren Sprachinstinkt verstößt.

Die Sprechorgane haben sich an bestimmte Laute gewöhnt, die sie ständig viele Male pro Tag in einer bestimmten Aneinanderreihung produzieren.¹³ Die deutschen Wörter gehören nicht zu der Routine ihrer Aussprache, daher braucht das Gehirn mehr Zeit, um diese zu verarbeiten, sodass die Sprechorgane sie richtig aussprechen. Der Schüler befindet sich dann in der Situation, in welcher ihm die Wörter einfallen,

doch er stottert beim Aussprechen dieser Wörter, da er die eingefallenen Wörter so schnell aussprechen will, wie er es in seiner Muttersprache macht, doch sein Gehirn wurde nicht trainiert, die deutschen Laute schnell auszusprechen, sodass die Wörter nicht richtig artikuliert werden. Er staunt, wenn er seine Aussprache hört, da er sich nicht erklären kann, wie es möglich ist, so ein leichtes Wort falsch auszusprechen, und verbessert sich auf der Stelle. Beim Lautlesen stoßen die Schüler nicht auf solche Schwierigkeiten, denn die Buchstaben stehen ihnen beim Lautlesen vor den Augen, d. h. sie haben ein visuelles Hilfsmittel, doch beim freien Sprechen ist es nicht der Fall und die Wörter werden aus ihrem Gedächtnis hervorgerufen. Das Lautlesen wird im Deutschunterricht viel geübt, daher kommt das Stocken in der Aussprache unerwartet und die Schüler finden sich schwer damit ab.

Das Gehirn führt in diesem Fall zwei Vorgänge durch, einerseits bemüht es sich den passenden Wortschatz in einer Fremdsprache zu aktivieren, und andererseits muss es auch auf eine Phonetik achten, die ihm nicht üblich ist. Im Falle einer Muttersprache wären diese Vorgänge gar nicht ermüdend oder sogar kaum spürbar, doch in dem Moment, wenn das Aussprechen der Wörter eine Anstrengung bedeutet, kann man feststellen, dass die jeweilige Sprache nicht genug eingeübt wurde. Das liegt daran, dass die Schüler sehr wenig zu Wort kommen, sodass sie einen reichen passiven Wortschatz aber einen sehr lückenhaften aktiven Wortschatz besitzen, der nicht nur inhaltlich, sondern auch von der Aussprache her offenbart wird.

Dieser eklatante Unterschied zwischen dem passiven und aktiven Wortschatz wird auch von den Schülern selbst nachvollzogen, da sie immer wieder lachen, wenn sie ihre komischen Aussagen hören. Wenn ihnen keine passenderen Wörter einfallen, dann ergänzen sie ihre Lücken mit Wörtern, die sie parat haben, auch wenn sie gar nicht zum Kontext passen, nur um die langen Sprechpausen zu kürzen. Sie sehen ein, dass ihre Äußerungen nicht mit ihrer Absicht übereinstimmen und lachen, weil sie nichts ändern können. Sie wissen, dass ihre Aussagen keinen Sinn ergeben oder dass ihre Wörter gar nicht trefflich sind. Sie zeigen das durch ihr Lachen, aber ihr aktiver Wortschatz kann ihnen nicht helfen und sie bleiben nur mit dem Feststellen, dass ihre Äußerung fehlerhaft war, ohne etwas dagegen tun zu können. Diese Situation entwickelt bei diesen Schülern nur Frustrationen gegenüber dem Gebrauch der deutschen Sprache.

Der Widerspruch zwischen den erwarteten Voraussetzungen im deutschen Schulsystem in Rumänien mit der eigentlichen Realität bezüglich der Sprachkenntnisse der Schüler führt zu der Situation, dass sowohl die Lehrer als auch die Schüler mehr auf die Form ihrer Aussagen als auf den Inhalt achten. Während des Interviews verbesserten sich die Schüler oft, da sie jede ausgesprochene Aussage

überprüfen wollten, auch wenn der Sinn der Aussage verloren ging. Diese ständige Selbstverbesserung zeigt die Unsicherheit der Schüler gegenüber ihren Sprachkenntnissen und hebt die Tatsache hervor, dass sie in solchen Maßen formorientiert sind, dass sie den Inhalt völlig vernachlässigen. Die Kohärenz und die Themenbezogenheit ihrer Aussage spielen für sie keine wichtige Rolle, solange der Satz grammatikalisch korrekt formuliert wird, deswegen legen sie den Wert auf die Korrektheit der ausgesprochenen Aussage anstatt auf eine ausführliche und passende Fortsetzung ihrer Idee.

3.2 Ursachen für ihr nichtmuttersprachliches Sprachverhalten

Bei diesen Schülern findet auch das Phänomen der Fossilisation statt, indem sie sich fehlerhafte Strukturen gemerkt haben, die sie nicht mehr verbessern können.

„Fossilizable linguistic phenomena are linguistic items, rules, and sub-systems which speakers of a particular L1 tend to keep in their interlanguage relative to a particular target language, no matter what the age of the learner or amount of explanation and instruction he receives in the target language“.¹⁴

Die Schüler haben die Tendenz, eher fehlerhafte Strukturen in ihrem Gedächtnis zu speichern, obwohl sie auch mit den richtigen Strukturen in Kontakt kommen. Die Verknüpfungen mit ihrer Muttersprache tragen dazu bei, dass diese Schüler die deutsche Sprache durch die Perspektive der Muttersprache betrachten, was natürlich zu fehlerhaften Aussagen führt.

Im Rahmen der durchgeführten Interviews bei den Altersgruppen 10–18 Jahre konnte man feststellen, dass es Fehler gibt, die von den Schülern ständig begangen werden, obwohl diese grammatischen Strukturen im Laufe der Schuljahre viel geübt wurden. Der Grund dafür kann durch das Phänomen des Fossilisierens erklärt werden. Wie Selinker deutlich macht, kommen Interferenzen aus der Muttersprache vor, die die Sprachproduktion des L2 Lerners beeinflussen.

Dieses Phänomen fand aber bei verschiedenen Satzstrukturen statt, weil die Schüler sich verschiedene feste Wortverbindungen unvollständig eingepägt haben. Da der Unterricht in deutscher Sprache ihnen keine Alltagssprache anbietet, werden sie einmalig mit verschiedenen Strukturen konfrontiert, die in verschiedenen Kontexten auftauchen, ohne aber automatisiert zu werden. Der Wortschatz wird einigermaßen im Gedächtnis gespeichert, doch das hilft bei der Sprachrichtigkeit nicht, da sie den erlernten Wortschatz mit dem Satzbau aus der Muttersprache verwenden. Diese Situation führt dazu, dass sie sich nicht mehr genau an die gelernten Strukturen erinnern, und sie verwenden nur Teile davon oder versuchen mit ihrem

bisher erworbenen Wortschatz die Lücken der festen Satzverbindung zu ergänzen. So prägen sich fehlerhafte Satzstrukturen in ihrem Gedächtnis ein, und die Schüler greifen immer wieder nach diesen Strukturen, ohne wahrzunehmen, dass ihre Äußerungen Fehler enthalten. Während eines Interviews erinnerte sich ein Schüler an das Verb „unterhalten“ und verwendete dreimal die Struktur „ich unterhalte mit“ ohne das Reflexivpronomen „sich“, weil er sich möglicherweise diese Wortverbindung ohne das Reflexivpronomen gemerkt hatte. Außerdem wird die Präposition „mit“ bei der Mehrheit der Schüler von dem Brukenthal-Gymnasium mit Akkusativ verwendet: „mit meine Eltern“, „mit meine Kollegen“, „mit meine Schwester“ usw. Obwohl sie von den Lehrern immer wieder mündlich verbessert werden, begehen sie dieselben Fehler. Diese zwei Beispiele bestätigen die Theorie von Selinker, dass die Quantität des Inputs bei einem solchen sprachlichen Phänomen nicht viel hilft, weil die Lerner ohne eine genaue Erklärung grammatische Strukturen aus ihrer Muttersprache in der Fremdsprache aktivieren.

In dieser Hinsicht sind auch die „falschen Freunde“ zu erwähnen. Falsche Freunde sind Wörter, die nach der Form her mit der Muttersprache der Schüler ähneln, doch sich in der Bedeutung unterscheiden lassen.¹⁵ Wegen des Zeitmangels greifen die Schüler nach allen möglichen Hilfsmitteln, um deutsche Sätze zu formulieren, und benutzen deutsche Wörter, die im Rumänischen ähnlich klingen, aber mit der rumänischen Bedeutung.

Die Künstlichkeit ihrer deutschen Sprachkenntnisse ergibt sich auch aus der Tatsache, dass sie keine umgangssprachlichen Wendungen kennen. Sie haben diese umgangssprachlichen Wendungen kaum gehört, da sie die Sprache erst in der Schule besser gelernt haben. Allerdings versuchen die Schüler rumänische umgangssprachliche Wendungen ins Deutsche zu übersetzen, was aber im Deutschen gar keinen Sinn ergibt, wie zum Beispiel „Gerne für nichts“, „Ich bin gut“, „Mir kam die Idee nicht“ u. a. Alle diese Wendungen sind verständlich, wenn man sie zuerst auf Rumänisch übersetzt, aber ein deutscher Muttersprachler würde diese Strukturen für seltsam halten. In diesem Zusammenhang fehlen den Schülern auch bestimmte Redewendungen, die in verschiedenen sozialen Kontexten zu gebrauchen sind, deswegen versuchen sie die Lücken mit den rumänischen Redewendungen zu ersetzen, was zu sinnlosen Sätzen führt. Sie entwickeln eine Unsicherheit bezüglich ihrer produzierten Sätze, da sie nicht genau wissen, ob ihre Aussagen einen Sinn in der deutschen Sprache haben, und sprechen oft die Wörter „so zu sagen“ oder „oder so was“ aus, um zu zeigen, dass sie nicht sicher sind, ob ihre Mitteilung verständlich ausgedrückt wurde.

Die Sprachkenntnisse der Schüler erreichen ein Niveau, das schwer zu überschreiten ist. Sie bereichern ihren Fachwortschatz doch manche fehlerhaften

Strukturen in ihrer Sprachproduktion bleiben trotz der Quantität des Inputs bis zu der zwölften Klasse behalten.

4. Fazit

Mit der vorliegenden Arbeit hat man feststellen können, dass die rumänischen Schüler der deutschen Abteilung Schwierigkeiten in der mündlichen Kommunikation haben, weil sie über mangelnde Sprachkenntnisse im Bereich des Alltags verfügen. Der Gebrauch der deutschen Sprache außerhalb der Schule ist sehr begrenzt und kaum anzutreffen, daher beschränkt sich der Zugang zur deutschen Sprache auf die Schulzeit. Obwohl der Spracherwerb bei diesen Schülern alle wichtigen Faktoren beachtet, die zu einem erfolgreichen Spracherwerb führen, d. h. optimales Alter für den Erwerbsbeginn, ein erhebliches Ausmaß an Input, gelingt es den Schülern nicht, sich problemlos in alltäglichen Gesprächen auszudrücken, sodass sie nicht einmal ein Fast-Muttersprachenniveau aufweisen können. In diesem Zusammenhang verschärft sich der Unterschied zwischen der Quantität und Qualität des Inputs, da die Schüler vier bis fünf Stunden pro Tag mit der deutschen Sprache konfrontiert werden, trotzdem drücken sie sich sehr schwerfällig aus.

Unter diesen Umständen ist die Frage, *w i e viel sie Deutsch hören* von keiner großen Relevanz, sondern *w a s sie in deutscher Sprache hören*. Jede Stunde hören sie verschiedene Fachbegriffe, die sie für die schriftlichen oder mündlichen Evaluationen auswendig lernen und die sie nach den Evaluationen schnell vergessen.

Auch bietet der Deutschunterricht keine Möglichkeit für die mündliche Kommunikation, da er sich entweder mit gehobener Literatur oder mit einer detaillierten Grammatik befasst. Die Deutschstunden werden in Literatur- beziehungsweise in Grammatikstunden eingeteilt, wobei sich die Grammatikstunden viel mit der Metasprache auseinandersetzen. Die Schüler kennen alle theoretischen Aspekte der Grammatik, können sie in schriftlichen Übungen auch zum Teil richtig anwenden, aber wenn sie freisprechen müssen, dann sind die Regeln nicht mehr vorhanden, und sie haben nicht genügend Zeit, um während des Sprechaktes die Theorie in Erinnerung zu rufen.

Anhand der erhobenen Daten komme ich zu dem Schluss, dass die rumänischen Schüler, die eine deutsche Schule besuchen, kein Muttersprachenniveau aufweisen können, weil Deutsch für sie nur eine Pflichtsprache ist, durch welche sie die Informationen in verschiedenen Fächern in der Schule speichern und wiedergeben. Allerdings ist es aber auch keine Fremdsprache, weil sie mit dem Spracherwerb sehr früh begonnen haben und vor allem weil sich der Lernprozess von einem expliziten Fremdsprachenerwerb unterscheidet. Zwar entwickeln sie ihre Sprachkenntnisse, indem sie täglich viel fachlichen Input in deutscher Sprache erhalten,

aber niemand kümmert sich um das eigentliche Aneignen der Sprache und später um die Förderung der Sprachkenntnisse, weil die Schule eine deutsche Unterrichtssprache anbietet, was voraussetzt, dass die Schüler über die erwarteten Sprachkenntnisse schon verfügen, um im Unterricht zurechtzukommen.

Die Schüler kommen mit erworbenen Sprachkenntnissen aus der Grundschule, aber ihr Sprachniveau entspricht keineswegs einem Muttersprachenniveau, sie nähern sich im besten Fall der

Niveaustufe B1-B2. Im Laufe der Gymnasialjahre findet kein eigentlicher gesteuerter Spracherwerb mehr statt, deshalb müssen die Schüler allein Strategien finden, die ihre Sprachkenntnisse fördern. Freilich erweitern die Schüler ihren fachlichen Wortschatz, aber ihre Sprachkenntnisse werden im geringen Maße gefördert. Unter diesen Umständen kann sich das Sprachniveau der Schüler weder in die Kategorie der Muttersprache noch in die der Fremdsprache eingliedern lassen, weil der Erwerb andere Eigenschaften vorweist.

Notes

1. Gădeanu, *Wie Deutsch ist unser Deutsch?*
2. Iunesch, *Erfolg und Misserfolg des Spracherwerbs*, 12.
3. Henrici, *Methodologische Probleme*, 104.
4. Iunesch, *Erfolg und Misserfolg des Spracherwerbs*, 13
5. Ibid.
6. König.
7. Iunesch, *Erfolg und Misserfolg des Spracherwerbs*, 130.
8. Bleyhl, *Die Defizite des traditionellen Fremdsprachenunterrichts*, 6.
9. Diehl, *Grammatikunterricht*, 356.
10. Iunesch, *Erfolg und Misserfolg des Spracherwerbs*, 130.
11. Tomasello, *Die kulturelle Entwicklung des menschlichen Denkens*, 117.
12. Pinker, *The Language Instinct*, 1-12.
13. Pinker, *The Language Instinct*, 1-12.
14. Selinker, *Interlanguage*, 215.
15. Seelbach, *Falsche Freunde*, 5.

Bibliography

- Abrahamsson, Niclas, and Hyttenstam, Kenneth. "Age of Onset and Nativelikeness in a Second Language: Listener Perception Versus Linguistic Scrutiny." *Language Learning* 59 (2009): 249-306.
- Aguado, Karin. *Imitation als Erwerbsstrategie. Interaktive und kognitive Dimensionen des Fremdspracherwerbs*. PhD diss. University of Bielefeld, 2002. <https://karin.aguado.de/wp-content/uploads/2020/02/imitationalerwerbsstrategie-pdf.pdf>.
- Aguado, Karin. *Zur Methodologie in der empirischen Fremdsprachenforschung*. Hohengehren: Schneider, 2000.
- Ahrenholz, Bernt, Dimroth Christine, Lütke Beate, and Rost-Roth Martina. *DaZ-Forschung. Deutsch als Zweitsprache, Mehrsprachigkeit und Migration*. Berlin: De Gruyter, 2012.
- Bleyhl, Werner. "Die Defizite des traditionellen Fremdsprachenunterrichts oder: Weshalb ein Paradigmenwechsel, eine Umkehr, im Fremdsprachenunterricht erfolgen muss." *Fremdsprachen lehren und lernen* 34 (2005): 45.
- Diehl, Erika, Helen Christen, Sandra Leuenberger, Isabelle Pelvat, and Therese Studer. *Grammatikunterricht: Alles für die Katz? Untersuchungen zum Zweitspracherwerb Deutsch*. Tübingen: Niemeyer, 2000.
- Gădeanu, Sorin. "Wie Deutsch ist unser Deutsch? Auswirkungen des Bilingualismus auf das Deutsche in Rumänien." In *Conferința națională de bilingvism 16-17 iunie*, edited by Olga Murvai. Bucharest: Kriterion, 1997.
- Henrici, Gert. "Methodologische Probleme bei der Erforschung des Fremdspracherwerbs." In *Zur Methodologie der empirischen Fremdsprachenforschung*. Baltmannsweiler, vol. 13, edited by Karin Aguado, 31-40. Hohengren: Schneider-Verlag, 2000.
- Iunesch, Liane Regina. *Erfolg und Misserfolg des Spracherwerbs an Schulen mit deutscher Unterrichtssprache in Rumänien*. Berlin: Peter Lang, 2012.
- König, Walter. *Thesen zur Bildungsrevolution bei den Siebenbürgen Sachsen*. Köln: Böhlau, 1996.
- Pinker, Steven. *The Language Instinct: How the mind creates language*. New York: Harper Collins, 1994.
- Seelbach, Heiko. *Was sind falsche Freunde*. Siegen. 2002. http://www.gesellschaftstherapie.de/extras/false_friends_2002.pdf.
- Selinker, Larry. "Interlanguage." *International Review of Applied Linguistics* 10 (1972): 215.
- Tomasello, Michael. *Die kulturelle Entwicklung des menschlichen Denkens. Zur Evolution der Kognition*. Frankfurt: Suhrkamp, 2002.